

**O'ZBEKISTON AXBOROT TEXNOLOGIYALARI VA
KOMMUNIKATSIYALARINI RIVOJLANTIRISH VAZIRLIGI**

**MUHAMMAD AL XORAZMIY NOMIDAGI TOSHKENT
AXBOROT TEXNOLOGIYALARI UNIVERSITETI**

O'zbek va rus tillari kafedrası

O'ZBEK TILI

TOSHKENT - 2018

**O'ZBEKISTON AXBOROT TEXNOLOGIYALARI VA
KOMMUNIKATSIYALARINI RIVOJLANTIRISH VAZIRLIGI**

**MUHAMMAD AL XORAZMIY NOMIDAGI TOSHKENT
AXBOROT TEXNOLOGIYALARI UNIVERSITETI**

O'zbek va rus tillari kafedrası

O'ZBEK TILI

**(Bakalavriatda rus tilida tahsil oladigan kompyuter injiniring
yo'nalishi talabalariga amaliy mashg'ulotlar uchun uslubiy qo'llanma)**

TOSHKENT - 2018

TATU Ilmiy- uslubiy kengash majlisi muhokamasida
tasdiqlangan (17 aprel № 7 bayonnoma)

Tuzuvchilar: K.A.Gayubova

N.D. Yulanova

Taqrizchilar: f.f.n, dots. L.A. Xudaykulova

f.f.n,dots. D.U.Dospanova

Maskur qo'llanma rus tilida so'zlashuvchi guruhlar uchun tuzilgan bo'lib, Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tavsiya qilgan namunaviy dastur asosida tuzilgan. Qo'llanma o'quv yili davomida rejaga binoan olib boriladigan mavzularni o'z ichiga qamrab olgan. Qo'llanmada turli manbalardan foydalanilganligini, matnning mazmundor , o'ziga xos qaytarilmasligi ko'zga tashlanadi. Shuningdek, iqtisod, telekommunikatsiya, axborot texnologiyalari, aloqa sohasi bilan bevosita bog'liq matnlar ham o'rin olgan.

Qo'llanmada berilgan grammatik mavzular mashqlar bilan mustahkamlanadi. Leksik matnlar turli mavzularda yoritilgan. Qo'llanmadan o'rin olgan matnlarning barchasi, bizningcha, har tomonlama yondoshilgan holda tanlangan. Ularni o'qigan kishi nafaqat yangilik oladi, balki undan o'ziga tegishli xulosalar chiqarib, boshqacha fikrlay boshlaydi. Ham ta'limiy, ham tabiiyaviy ahamiyati borligini alohida qayd qilish lozim.

1-MAVZU. O‘ZBEKISTON - YAGONA VATAN. AXBOROT TEKNOLOGIYALARI TUSHUNCHASI NUTQ TOVUSHLARI.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI

O‘zbekiston Respublikasi O‘rta Osiyo iqtisodiy hududnining markaziy qismida, Amudaryo bilan Sirdaryo singari ulkan daryolar oralig‘ida joylashgan. Respublika hududining uzunligi g‘arbdan sharqqa qadar 1425 kilometr, shimoldan janubga qadar 930 kilometrdir. O‘zbekiston o‘z hududining kattaligi jihatidan Yevropadagi Buyuk Britaniya, Belgiya, Daniya, Shvetsariya, Avstriya davlatlarini birgalikda olganda ulardan kattalik qiladi.

Respublika shimoliy-sharqda Qozog‘iston, sharqda va janubiy-sharqda Qirg‘iziston hamda Tojikiston, garbda Turkmaniston va janubda Afg‘oniston bilan chegaradosh.

O‘zbekiston Respublikasida tekislik va tog‘li relyef o‘ziga xos ravishda qo‘shilib ketgan. Tekisliklar (asosan Qizilqum sahrosi) janubiy-g‘arbiy va shimoliy –g‘arbiy qismida joylashgan. Tog‘lar va tog‘ yonbag‘rlari respublika hududining taxminan uchdan bir qismini egallagan bo‘lib, sharq va janubiy-sharqda joylashgan. O‘zbekistonning tog‘li qismi G‘arbiy Tyan-Shan va Hisor-Oloy tog‘ tizimlariga kiradi. O‘zbekiston tog‘larining eng baland cho‘qqisi-4643 metrdir.

O‘zbekiston – quyoshli respublika. Bu yerda bir yilda quyoshli kunlar hududning shimoliy qismida 2700-2980 soat, janubiy qismida 2800-3130 soatga yetadi. Qiyoslash uchun G‘arbiy Yevropa davlatlarida O‘rta Osiyodagi darajaning 70-80 foizini tashkil etishini eslatib o‘tish kifoya. Shu jihatdan olib qaraganda AQSH g‘arbiy tumanlarining janubiy qismida joylashgan Kaliforniya shtatigina O‘rta Osiyo, jumladan O‘zbekiston bilan raqobat qila olishi mumkin.

Topshiriq. Matnni o‘qing va mazmunini gapirib bering.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI DAVLAT BAYROG‘I

O‘zbekiston Respublikasining Davlat bayrog‘i O‘zbekiston respublikasi Oliy Kengashining navbatdan tashqari o‘tkazilgan 7 -sessiyasida 1991- yil 18 - noyabr kuni tasdiqlangan.

Davlat bayrog‘i va uning ramzi bugungi O‘zbekiston sarhadida qadimda mavjud bo‘lgan davlatlar bilan tarixan bog‘liqligini anglatadi hamda respublikaning milliy – madaniy an‘analarini o‘zida mujassamlashtiradi.

1. Bayroqdagi moviy rang tiriklik mazmuni aks etgan osmon va obihayot ramzidir. Timsollar tilida bu yaxshilikni, donishmandlikni, halollikni, shon-shuhrat va sadoqatni bildiradi. Binobarin, Amir Temur davlati bayrog‘ining rangi ham moviy rangda edi.

2. Bayroqdagi oq rang muqaddas tinchlik ramzi bo'lib, u kun charog'onligi va koinot yoritgichlari bilan uyg'unlashib ketadi. Oq rang poklik, beg'uborlik, soflik, orzu va hayollar tozaligi, ichki go'zallikka intilishning timsolidir.

3. Yashil rang – tabiatning yangilanish ramzi. U ko'pgina xalqlarda navqironlik, umid va shodumonlik timsoli hisoblanadi.

4. Qizil chiziqlar vujudimizdagi jo'shib oqayotgan hayotiy qudrat irmoqlari, ya'ni qon tomirlaridir.

5. Navqiron yarim oy tasviri bizning tarixiy an'alarimiz bilan bog'liq. Ayni paytda qo'lga kiritilgan mustaqilligimiz ramzidir.

6. Yulduzlar barcha xalqlar uchun ruhoniylar, ilohiy timsol sanalgan. O'zbekiston Respublikasi Davlat bayrog'idagi 12 ta yulduz tasviri ham tarixiy an'alarimiz, qadimgi quyosh yilnomamizga bevosita aloqadordir. Bizning o'n ikki yulduzga bo'lgan e'tiborimiz O'zbekiston sarhadidagi qadimgi davlatlar ilmiy tafakkurida "Nujum ilmi" taraqqiy etganligi bilan izohlanadi. Davlat bayrog'imizdagi o'n ikki yulduz tasvirini o'zbek xalqi madaniyati qadimiyligi, uning komillikka, o'z tuprog'ida saodatga intilishining ramzi sifatida tushunish lozim.

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASINING DAVLAT GERBI

O'zbekiston Respublikasining davlat gerbi O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining X sessiyasida 1992 yil 2 iyul kuni tasdiqlandi.

O'zbekiston Respublikasining davlat gerbi gullagan vodiy uzra charaqlab turgan quyosh tasviridan hamda o'ng tomonida bug'doy boshlari, chap tomonida ochilgan paxta chanoqlari surati tushirilgan chambardan iborat. Gerbning yuqori qismida respublika jipsligining ramzi sifatida sakkiz qirrali yulduz tasvirlangan: sakkiz qirra ichida joylashgan yarim oy va yulduz musulmonlarning qutlug' ramzidir. Gerb markazida himmat, oliyjanoblik va fidoyilik timsoli bo'lgan afsonaviy Humo qushi qanotlarini yozib turibdi. Ushbu ramz va timsollar xalqimizning tinchlik, yaxshilik, baxt-saodat, farovonlik yo'lidagi orzu umidlarini ifodalaydi. Gerbning pastki qismidagi Respublika Davlat bayrog'ini ifodalovchi uch rangdagi chambar bandiga "O'zbekiston" so'zi bitilgan.

"Gerb" so'zining tarixi haqida qisqacha ma'lumot:

"Gerb" so'zi nemischa "erbo" so'zidan olingan bo'lib, shohlar va hukmdorlarga davlat, sarhad, hudud va boshqa nasldan – naslga meros qoluvchi mulk belgisini anglatadi.

Bundan 2500 yil muqaddam Erondan Oltoyga qadar cho'zilgan ulkan sarhadda hukm surgan qadimgi Turk xoni O'g'uzxon davrida ham turkcha "tamg'a" so'zi aynan shu ma'noni bildirar edi. XII asrning mashhur tarixchisi Rashiddin Hamadoniy "Tanlangan tarixlar" nomli kitobida shahodat berishicha, O'g'uzxon o'z mol-mulkini o'g'illariga ulus sifatida kichik davlatlarga, in'om etgan. Ushbu davlatlar hukmdorlari ham o'zlarining xonlik tamg'alariga ega edi. Ko'rinib turibdiki, "tamg'a" so'zining ma'nosi nemischa "erbo" so'zining ma'nosiga to'la mos keladi.

O`ZBEGIM

A.Oripov

Qasida

*Tarixingdir ming asrlar
Ichra pinhon, o'zbekim,
Senga tengdosh Pomiru
Oqsoch Tiyonshon, o'zbekim.*

*So'ylasin Afrosiyobu
So'ylasin O'rxun xati,
Ko'hna tarix shodasida
Bitta marjon, o'zbekim.*

*Al Beruniy, Al Xorazmiy,
Al Forob avlodidan,
Asli nasli balki O'zluk,
Balki Tarxon, o'zbekim.*

*Ma'rifatning shu'lasiga
Talpinib zulmataro,
Ko'zlaringda okdi tunlar
Kavkabiston, o'zbekim.*

*Tuzdi-yu Mirzo Ulug'bek
Ko'ragoniy jadvalin,
Sirli osmon tokiga ilk -
Qo'ydi narvon, o'zbekim.*

*Mir Alisher na'rasiga
Aks-sado berdi jahon,
She'riyat mulkida bo'ldi
Shohu sulton, o'zbekim.*

*Ilmu she'rda shohu sulton,
Lek taqdiriga qul,
O'z elideb chekdi g'urbat,
Zoru nolon, o'zbekim.*

*Mirzo Bobur - sen, fig'oning
Soldi olam uzra o't,
Shoh Mashrab qoni senda
Urdu tug'yon, o'zbekim.*

*She'riyatning gulshanida
So'ldi mahzun Nodira,
Siyimu tanni yuvdi ko'zyosh,
Ko'mdi armon, o'zbekim.*

*Yig'ladi furqatda Furqat
Ham muqimlikda Muqimiy,
Nolishingdan Hindu Afg'on
Qildi afg'on, o'zbekim.*

*Tarixing bitmakka, xalqim,
Mingta Firdavsiy kerak,
Chunki birbor chekkan ohing
Mingta doston, o'zbekim.*

*O'zbekim deb keng jahonga
Ne uchun madh etmayin!
O'zligim bilmoqqa davrim
Berdi imkon, o'zbekim.*

*Men buyuk yurt o'g'lidurman,
Men bashar farzandiman,
Lek avval senga bo'lsam
Sodiq o'g'lon, o'zbekim.*

*Menga Pushkin bir jahonu
Menga Bayron bir jahon,
Lek Navoiydek bobom bor,
Ko'ksi osmon, o'zbekim.*

*Qayga bormay boshda do'ppim,
G'oz yurarman, gerdayib,
Olam uzra nomi ketgan
O'zbekiston, o'zbekim.*

*Bu qasidam senga, xalqim,
Oq sut u tuz hurmati,
Erkin o'g'lingman, qabul et,
O'zbekim, jon o'zbekim.*

Topshiriq. She'rni o'qing, asosiy g'oyasini aytib bering. She'rni yod oling.

AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING ASOSIY TAVSIFI

Avtomatlashtirilgan axborot texnologiyasi (AAT) – boshqaruv vazifalarini hal etish uchun tizimli tashkil etilgan axborot jarayonlarini amalga oshirish usul va vositalari majmuidir. U hisoblash texnikasi va aloqa vositalaridan foydalaniladigan rivojlangan dasturiy ta'minotni qo'llash bazasida bajariladi. Axborot texnologiyasining amalga oshirishdagi texnik vositalarning asosiy qismini kompyuter texnikasi tashkil etgan uchun axborot texnologiyasi, ayniqsa zamonaviy axborot texnologiyasi deganda kompyuter axborot texnologiyasi tushuniladi.

Zamonaviy axborot texnologiyasi (ZAT) (kompyuter axborot texnologiyasi) – shaxsiy kompyuter va telekommunikatsiya vositalaridan foydalanuvchi uchun

qulay “interfeys”li axborot texnologiyasidir. Ma`lum bir turdagi kompyuter uchun mo`ljallangan bir yoki bir necha o`zaro bog`liq dasturiy mahsulotlar zamonaviy axborot texnologiyalarining vositasi sanaladi.

Topshiriq. Matnni o`qing va mazmunini gapirib bering.

AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING ASOSIY ELEMENTLARI

ZAT ning asosiy elementlari quyidagicha:

- ma`lum bir vaqt davomida axborotni kiritish va qayta o`zgartirish;
- tasvirni kiritish va unga ishlov berish;
- signal axboroti paydo bo`lgan yerda uni qayta ishlash;
- og`zaki axborotni qayta ishlash;
- foydalanuvchining SHK bilan faol muloqoti;
- turli axborot tizimlarida mashinali modellashtirish;
- axborot almashuvining tarmoq texnologiyasi (dialog yuritish, video va telekommunikatsiya, elektron pocha, vidioteka va x.z.);
- taqsimlangan tarmoq tizimlarida ma`lumotlarni multiprotsessor asosida qayta ishlash;
- mahalliy, mintaqaviy va xalqaro tarmoqlar bo`yicha axborotni tezkor tarqatish.

Axborot texnologiyasining bazaviy texnologiyasi bo`lib quyidagilar hisoblanadi:

- a) texnik ta`minot texnologiyasi;
- b) telekommunikatsiya texnologiyasi;
- v) dasturiy ta`minot texnologiyasi.

Bu texnologiyalar hisoblash tizimlari va tarmoqlari arxitekturasining aniq variantlari doirasida birgalikda harakat qiladi va birlashadi. Ularni ayrimlari axborot texnologiyasi rivojlanishida hal qiluvchi rol o`ynaydi.

Topshiriq. Rus tiliga tarjima qiling.

FONETIKA (ФОНЕТИКА) O'zbek tilining tovush-harf tarkibi

Изменения, произошедшие в фонетической системе узбекского языка в связи с переходом узбекского письма на латинскую графику, оказали влияние на его звукобуквенный состав. В результате в его алфавите прежнее буквенное изображение звуков сохранилось только в четырех буквах: А, О, К, Х.

В обозначении звуков М и Т изменения произошли в написании строчных букв при сохранении заглавных.

Йотированные звуки Е, Ё, Ю, Я стали обозначаться двумя буквами: уе, уо, уи, уа.

Появилось три сочетания звуков: SH (ш), CH (ч) и NG (которое раньше не обозначалось буквой).

Исчез мягкий знак, поскольку почти все согласные, для смягчения которых использовался этот знак, в узбекском языке произносятся мягко. Вместо твердого знака стал использоваться разделительный знак '.

Таким образом, узбекский алфавит, основанный на латинице, изменился по сравнению с прежним кириллическим алфавитом. Сейчас он выглядит следующим образом в сопоставлении с прежним алфавитом.

Talaffuz normalari

Как и в русском языке, произношение звуков узбекского языка изменяется в составе слова в зависимости от соседства с другими звуками.

В отличие от русского языка, где ударение подвижно, в узбекском языке ударение фиксировано на последнем слоге, чаще всего на суффиксе или окончании. Поэтому слова, заимствованные из русского языка, произносятся в узбекском с ударением на последнем слоге.

Например:

mashinA - машина ruçhka - ручка.

С изменением формы слова ударение передвигается на последний слог или на последний суффикс или окончание.

Например:

o'qituvchilAr - учителя o'qituvchilarnIng - учителей o'qituvchilarninginA - только учителей.

Как видно из примеров, для выражения каждого грамматического значения множественности, притяжательности и т.п. используются соответствующие суффиксы, которые последовательно присоединяются друг к другу, образуя новые формы слов. Например, суффикс -lar придаёт значение множественного числа, -ning - притяжательности, -gina - значение ограничения.

В узбекском языке, в отличие от русского, безударные гласные не меняются при произношении. Однако, в словах, перешедших из русского языка, они сохраняют исконное произношение, например, безударный **О** произносится как **А**, а безударные **Е** и **Я** после мягких согласных — как **И**, сохраняя при этом свое написание.

Masalan:

vodoprovod (вадаправод) dekabr(дикабр) samolyot (самалёт).

В связи с сохранением произношения слов с безударной **о** в отдельных случаях наблюдается двоякое, а иногда и троякое произношение.

Masalan:

to'rt (турт) - четыре

tort (торт) — тани

tort (турт) - сладкое печёное

tok (ток) - виноградник

to'k (тук) - вылей

tok (тук) - электричество.

Упражнение 1. Произнесите следующие словосочетания, ориентируясь на перевод слова на русский язык.

Shirin tort — сладкий торт. Arqonni tort — тяни канат. To‘rtga beshni qo‘sh — к 4 прибавь 5. Uzum toki — виноградная лоза. Elektr toki — электрический ток. Suvni to‘k — вы лей воду.

Двойное произношение имеет также звук J (Ж). В словах, перешедших из русского языка, это звонкий согласный. Например, jurnal (журнал). В исконно узбекских словах, эта согласная глухая. В русском языке этот звук в словах, перешедших из узбекского языка, пишется и произносится как дж

Jo‘ra (Жура) - Джура jiyda (жийда) - джида jip (жин) - джин.

Однако и в узбекском языке в положении этого звука перед звонким согласным он озвончается.

Masalan:

gijda (гижда) - сорт лепёшки vijdon (виждон) - совесть ajdodlar (аждодлар) – предки.

Topshiriq. Quyidagi so‘zlarni o‘qing.

Jurnal (журнал) - журнал, jeton (жетон) - жетон, tiraj (тираж) - тираж, jism (жисм) - тело, tojik (тожик) - таджик, jigar (жигар) - печень, juda (жуда) – очень.

Оглушение согласных

В узбекском языке, как и в русском, звонкие согласные B, V, G, D, Z, G‘ и другие оглушаются на конце слов и перед глухим согласным и произносятся как P,

F, K, T, S, X.

Masalan:

maktab (мактап) - школа kitob (китоб) - книга barg (барк) - лист Samarqandda (Самаркандта) - в Самарканде daraxtda (даракхтта) - на дереве ketdi (кетти) - ушёл.

Оглушение звонких согласных при произношении происходит перед глухими согласными, в том числе и перед Q, Sh.

Эту особенность произносительных норм узбекского языка следует знать для правильного написания суффиксов или окончаний, начинающихся с D, где этот звук в большинстве случаев оглушается при произношении, но сохраняется при написании.

Masalan:

Toshkent+da (Тошкентта) - в Ташкенте ket+di (кетти) - ушёл shosh+dim (шоштим) - я спешил.

Следует отметить, что в отдельных случаях оглушение передается написанием. Например, окончания, начинающиеся с буквой G, (-ga, -gina, -gan и т.п.) при присоединении к основе слова, оканчивающегося на K, заменяются на -ka, -kina, -kap и т.п.

Masalan:

eshik+ga=eshikka (в дверь)

Mushuk+ga=mushukka (кошке) Teshik+gina=teshikkina (только отверстие).

Точно так же при присоединении вышеуказанных окончаний к основе, оканчивающейся на Q, вместо -ga, -gina и -gan пишется -qa, -gina и -qan.

Masalan:

qishloq+ga=qishloqqa (в кишлак)

bir qoshiq+gina=bir qoshiqqina (только одна ложка)

zirak taq+gan=zirak taqqan (надевшая серьги).

Упражнение 3. Образуйте формы слов lagan, choynak, qoshiq, sochiq с прибавлением окончания -ga, -da и -dan.

И отдельных случаях, например, в словах, основа которых оканчивается на K и Q, при добавлении притяжательных суффиксов K в основе слова заменяется на G, а () на (i то есть эти звуки озвончаются.

Masalan:

etik+im=etigim (мой сапог) koptok+ing=koptoging (твой мяч)

qishloq+imiz=qishlog'imiz (наш кишлак) tomoq+i=tomog'i (его горло).

Наиболее характерной особенностью произношения слов в узбекском языке является мягкость согласных перед гласными A, O, E, U (кроме O' и I, которые в большинстве случаев придают твердость стоящему перед ним согласному). Поэтому в узбекском алфавите нет Ъ знака и букв Е, Ё, Ю, Я, которые в русском языке используются для смягчения согласных, стоящих перед ними. В узбекском языке вместо йотированных Е, Ё, Ю, Я употребляются соответственно их нейотированные варианты

Э, О, У, А поскольку в узбекском языке согласные, стоящие перед ними, произносятся мягко.

Masalan:

oktabr (актябрь) - октябрь sentabr (сентябрь) - сентябрь.

В тех же случаях, когда Ъ и Ь знаки выполняют разделительную функцию, вместо них в словах, перешедших из русского языка в узбекский, пишется Y, а вместо йотированных Е, Ё, Ю, Я употребляются их нейотированные варианты. Они используются также и в окончаниях некоторых слов.

Masalan:

losyon (ласьён) - лосьон podyezd (падъезд) - подъезд armiya (армия) - армия salyut (салют) - салют.

Особо следует отметить произношение слов с I. Этот звук в русском языке употребляется для смягчения согласного, стоящего перед ним, в отличие от звука Ъ,

который служит для твёрдого произношения стоящего перед ним согласного.

В узбекском языке в большинстве случаев эта буква передает звук Ъ, на письме обозначаемый буквой I, где она служит в большинстве случаев для твёрдого произношения стоящего перед ним согласного. В этих случаях в произношении слова этот гласный редуцируется почти до нуля звука.

Masalan:

сinf (сinf)1 - класс

Topshiriq: Qarindosh – urug‘chilikka doir so‘zlar lug‘atini daftaringizga yozing va yod oling.

1-mashq. Quyidagi so‘zlarga qavs ichidagi affiksni qo‘shing va ularning yozilishini ko‘rsating. Urg‘ularini qo‘yib ko‘chiring.

O‘rik(-ga), xirurg(-ga), metallurg(-ga), tug(-gan), kelajak(-ga), chelak(-ga), eg(-gani), to‘k(-guncha), dramaturg(-ga), tayoq(-ga), oyoq(-ga), oq(-gan), tutaq(-gan), oshiq(-gan), o‘tloq(-ga), yog‘(-ga), yog‘(gan), yog‘(-guncha), yoq(-gan), yoq(-guncha), yoq(-gani), sog‘(-gani).

2-mashq. Quyidagi so‘zlarni o‘zbek tiliga tarjima qiling va ular ishtirokida gap tuzing.

Погода, охота, голос, звук, еда, столовая, пища.

3-mashq. Nuqtalar o‘rniga x, h undoshlaridan mosini qo‘yib, maqollarni ko‘chiring.

1. ...alq ishi-...aq ish. 2. Odamning ...usni me...natda. 3. Ish ishta...a ochar. 4. ...alol ish-lazzatli yemish. 5. ...azina g‘oyibdan emas, me...natdan. 6. Suvsiz ...ayot, me...natsiz ro...at bo‘lmas. 7. Me...nat ba...t keltirar.

4-mashq. Quyidagi so‘zlarni rus tiliga tarjima qiling.

Ot, tom, moy, son, don, bosh, osh, joy, kon, lola, mol, mohir, nok, non.

5-mashq. Quyidagi so‘zlar tarkibidagi unlilarning har ikki o‘zbek va rus tilidagi talaffuziga alohida e‘tibor berib o‘qing.

On-o‘n, mol-mo‘l, tort-to‘rt, som-so‘m, sok-so‘k.

6-mashq. 1-ustundagi nuqtalar o‘rniga a, 2-ustundagi nuqtalar o‘rniga o harflari qo‘yib, so‘zlarni qiyoslab o‘qing, a, o tovushlarining talaffuziga e‘tibor bering.

1-ustun

b...s

q...ra

ch...l

n...m

s...f

2-ustun

b...s

q...ra

ch...l

n...m

s...f

7-mashq. Nuqtalar o'rniga kerakli bo'g'inlarni qo'yib, so'ngra yozing.

Namuna: olmazor.

Ol...zor, me...zor, pax...kor, yax...lak, Chi...zor.

8-mashq. Nuqtalar o'rniga zarur harflarni qo'yib, so'z birikmalarini ko'chirib yozing.

Shara...li burch, rangli meta..., mamlakat bo'yla... sa..ar, ulkan za...ar, aniq re...a, samimiy tasha...ur, beqaror sh...mol, z...vqli ...ayot, be...oyda ur...nish, shonli sa...ifa, istiro...at bog'i, qimmatb...ho mukofot, aloqa texnik...mi.

9-mashq. So'zlarni o'zbek tiliga tarjima qiling va ular ishtirokida to'rtta gap tuzing.

Играть, проходить, четыре, десять, лес, растение, правый, спросить, товарищ.

10-mashq. Quyidagi so'zlarni o'qing, talaffuz hamda yozilishiga e'tibor bering va ularni ko'chirib yozing.

Mudir, muhim, mumkin, ko'mir, temir, pushti, umid, muxbir, kulgi, tulki, to'siq, to'lqin, og'il.

**2-MAVZU. TIL-MA'NAVIYAT KO'ZGUSI.
KOMPYUTER LINGVISTIKASI
SODDA, QO'SHMA, JUFT SO'ZLAR**

TIL-MA'NAVIYAT KO'ZGUSI

Har bir xalqning o'z tili, urf-odatlar, an'analari bo'lgani kabi, O'zbekiston Respublikasida davlat tili hisoblanadigan — o'zbek tili jahondagi 6912 ta tillardan biridir. E'tiborli tomoni shundaki, ushbu 6912 tildan 347 tasining har birida kamida bir million kishi gaplashadi. Bu — dunyo tillarining 5 foizini, sayyoramiz aholisining esa 94 foizini tashkil etadi.

Aksincha, tillarning qolgan 95 foizida jami aholining 6 foizi so'zlashadi, xolos. Etnologlarning ma'lumotiga ko'ra, Osiyoda — 2200, Afrikada — 2060, Okeaniyada — 1300, Amerikada — 1000, Yevropada esa atigi 230 ta til mavjud

ekan. Qiziqarli jihati shuki, jahonda mavjud tillarning yarmida dunyodagi 8 ta mamlakat aholisi so‘zlashadi, xolos: Papua-Yangi Gvineyada — 832 ta, Indoneziyada — 731 ta, Nigeriyada — 515 ta, Hindistonda — 400 ta, Meksikada — 295 ta, Kamerunda — 286 ta, Avstraliyada — 268 ta, Braziliyada 234 ta til mavjud.

Shuni e’tiborga olish lozimki, tillarning aniq sonini hech qachon hisoblab bo‘lmaydi. Chunki bu davr shiddat bilan o‘zgaruvchan zamondir. Uning shiddati ayrim tillarning umuman yo‘qolib ketishiga olib kelmoqda. Buni shundan ham bilsa bo‘ladiki, keyingi bir necha o‘n yilliklarda 6800 dan ortiq tilning deyarli yarmi yo‘qolib ketish xavfi ostida turibdi. Bunga turli xil urushlar, urbanizatsiya, g‘arblashtirish, diskriminatsiya, kasallik, ochlik, aholining ko‘chishlari kabi ko‘plab omillar sabab bo‘lmoqda. Jumladan, Alyaskalik 83 yoshli Meri Smis (Mary Smith) “Eyak” tilida gapiradigan oxirgi inson ekanligi lingvistlar tomonidan e’tirof etilgan.

Bunda jahondagi mavjud tillarning faqat 1/3 qismigina yozuvga ega ekanini hisobga olsak, yo‘qolib borayotgan tillardan kelajakda nom-nishon ham qolmasligiga amin bo‘lamiz. Xususan, ayni paytda Afrikadagi tillarning 80 foizi o‘z orfografiyasiga ega emas.

Bugungi kunda jahonda eng ko‘p gapiriladigan tillar sifatida xitoy (13,69 foiz), ispan (5,05 foiz), ingliz (4,84 foiz), hindu (2,82 foiz), portugal (2,77 foiz), bengal (2,68 foiz), rus (2,27 foiz), yapon (1,99 foiz), nemis (1,49 foiz), tillarini sanab o‘tish mumkin.

Hozirda ommaviylashib, kundalik hayotimizga kirib borayotgan internet ham tillar rang-barangligidan iborat. Ushbu tillarning 68 foizini Yevropa tillari tashkil etsa, 32 foizi Osiyo va orta Sharq tillari hisoblanadi. Jumladan, ikki eng ko‘p qo‘llaniladigan til ham ingliz (35,2 foiz) va xitoy (13,7 foiz) tillaridir.

Yuqorida keltirilgan ma’lumotlar jahondagi mavjud tillar xususida edi. Bevosita o‘zbek tili haqida gapiradigan bo‘lsak, bu — o‘z o‘rniga ega bo‘lgan tillardan biri sanaladi. O‘zbekiston bilan qardosh respublikalarning barchasida o‘zbek tilida gaplashuvchilar topiladi. Hozirgi kunda dunyoda o‘zbek tilida gapiruvchilarning soni 25 milliondan ortadi.

Xususan, Afg‘oniston Konstitutsiyasida pushtiy, dariy va o‘zbek tilining qonuniyligi belgilab qo‘yilgan, bu yerda o‘zbek tilida so‘zlashuvchilar soni 2,5-4 mln. kishi atrofida. Tojikistonda 1,2 mln., Qirg‘iziston va Saudiya Arabistoni mamlakatlarining har birida 550-600 mingdan, Turkmaniston va Qozog‘iston davlatlarining har birida 320-330 mingdan, O‘zbekistonda esa 18 mln.dan ortiqni tashkil etadi.

O‘zbek tilining tarixiga nazar soladigan bo‘lsak, uning qadimiy tillardan biri ekanini bilishimiz mumkin. O‘zbek xalqining ajdodlari qadimda xorazm, baqtriya, so‘g‘d tillarida gaplashishgan. VI asrdan esa turk hoqonligi tomonidan zabt etilgan Turkistonda mahalliy aholi oddiy va osonligi uchun turk tiliga o‘ta boshladi. Bu davrdan turli buyumlarda yozilib, bizgacha yetib kelgan O‘rxun-Enasoy yozuvlari — To‘nyuquq, Kultegin, Bilga hoqon bitiklarini ko‘rishimiz mumkin. Shuningdek, dastlabki turkiy asarlar — “Devonu lug‘otit turk”, “Qutadg‘u bilig” ham XI asrda yaratilgan.

Bu til, ayniqsa, Temuriylar davrida rivoj topdi. Alisher Navoiy va Zahiriddin Muhammad Bobur bu tilda betakror asarlar yaratdilar. Jumladan, Navoiy bu tilning fors tilidan ham boyligini o'z asarlari orqali, shuningdek, "Muhokamatul lug'atayn" ("Ikki til muhokamasi") asarida isbotlab berdi. Mahmud Zamaxshariy esa XII asrdayoq "Muqaddimatul adab" asarida 6000 dan ortiq o'zbek-turk so'zlari bilan bog'liq so'zlarni sanab o'tgan. Bu tilning rivojiga Lutfiy, Atoiy, Sakkokiy, Turdi, Munis, Mashrab, Ogahiy ham alohida hissa qo'shganlar.

Zamonaviy o'zbek tilini tizimlashtirish — XX asrning avvalida boshlandi. Bu yo'lda 1921- yilda o'zbek tili va orfografiyasiga bag'ishlangan o'lka s'yezida jadidlar tomonidan tegishli qarorlar qabul qilindi. O'zbek tili maktablarda alohida fan sifatida o'qitila boshlandi. Bu esa o'zbek tili darsligining yaratilishiga asos bo'ldi. 1919 -yilda Elbekning "Bitig yo'llari" darsligi, so'ngra 1921- yilda "Yozuv yo'llari" bosilib chiqdi. 1924- yilda avvalgilarga nisbatan birmuncha mukammal bo'lgan "O'zbek tili darslari" kitobi Shorasul Zunnun, Munavvar qori, Qayum Ramazon tomonidan chiqarildi.

1925- yilda Abdurauf Fitrat o'zbek tili grammatikasiga oid "Morfologiya" asarida avvalgi olimlar tomonidan qilingan ayrim xatolardan chetlashib, fonetika, morfologiya, sintaksis bo'yicha qimmatli ma'lumotlarni yozib qoldirdi.

1929- yilda o'zbek tilining alifbosi arab yozuvidan lotin yozuviga o'tdi. 1940 yilda esa lotin yozuvidan kirill alfavitiga o'tildi. Shu tariqa o'zbek tilining lug'ati o'z ekvivalenti bo'lgan rus so'zlari hisobiga "boyidi": masalan, muallif — avtor, ziyoli — intelligent g'oya — ideya, mafkura — ideologiya. "Eskicha" so'zlarni qo'llagan olimlarga nisbatan panturklar yorlig'i yopishtirildi. Aksincha, ruscha so'zlarni ishlatish taraqqiyot va rivojlanish omili sifatida olqishlandi. Shu bilan birga rus tiliga ajratilgan soatlar o'zbek tiliga ajratilgan soatlarni qisqartirish hisobiga ko'paydi.

Vaziyat faqat milliy ozodlik harakatlari davrida o'zgarib, O'zbekiston mustaqilligi tomon ilk bor olg'a qadam qo'yildi. 1989- yil 21 -oktabrda o'zbek tiliga davlat tili maqomi berildi. Unutilgan o'zbek so'zlari tiklana boshlandi.

1993- yilda "Lotin yozuviga asoslangan o'zbek alifbosini joriy etish to'g'risida" O'zbekiston Respublikasining qonuni qabul qilindi. 1995- yil 6-mayda ushbu qonunga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritildi.

1992- yilda qabul qilingan Konstitutsiyaning 4-moddasiga muvofiq: "O'zbekiston Respublikasining davlat tili o'zbek tilidir. O'zbekiston Respublikasi o'z hududida istiqomat qiluvchi barcha millat va elatlarning tillari, urf-odatlar va an'analari hurmat qilinishini ta'minlaydi, ularning rivojlanishi uchun shart-sharoit yaratadi"

O'zbek tilining asosiy imlo qoidalari O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining 1996- yil 24- avgust 12 -chaqirig'ida 339-son qarori bilan tasdiqlangan.

Topshiriq. Matn yuzasidan savollar tuzib, o'zaro suhbatlashing.

KOMPYUTER LINGVISTIKASI

“Kompyuter lingvistikasi” fani tabiiy tillarning matematik modellarini qurish, lingvistik muammolarni hal qiluvchi kompyuter dasturlarini ishlab chiqishga yo'naltirilgan. “Kompyuter lingvistikasi” fani oldida turgan asosiy masalalar esa umumiy tilshunoslikning formal va aksiomatik modellarni qurish va konkret tillarning matematik modellarini ishlab chiqishga xizmat qiladi. Bu modellar asosida matnlarni tahrirlash, kompyuter tarjimai, kompyuter lug'atlari, ona tili va chet tillarga o'rgatish hamda bilimlarni baholash bo'yicha kompyuter dasturlarini yaratish mumkin bo'ladi.

Til qoidalarining matematik modeli matematik mantiqning formal va aksiomatik nazariyalari asosida quriladi. Shuning uchun bu fan matematik mantiq asoslarini bayon qilish bilan boshlanadi. Bu yerda mulohazalarni hisob-kitob qilishning usullari hamda ularning formal va aksiomatik nazariyalari bayon qilinadi. Keyin o'zbek tilining formal va aksiomatik modellari beriladi va lingvistik masalalarning matematik algoritmlari va kompyuter dasturlari keltiriladi.

Topshiriq. Rus tiliga tarjima qiling.

MAMALAKATIMIZDA KOMPYUTER LINGVISTIKASI

Mamlakatimizda kompyuter lingvistikasi 2003-yildan boshlab alohida fan sifatida oily o'quv yurtlarining filologiya fakultetlarida dastlab “Matematik va kompyuter lingvistikasi” nomi bilan, keyinchalik 2007-yildan esa “Kompyuter lingvistikasi” nomi bilan o'qitilmoqda. Bu sohada ayrim ishlar amalga oshirildi, yana kelgusida quyidagi ishlarni yo'lga qo'yish talab qilinadi:

1. O'zbek tili grammatikasining kompyuter modelini yaratish zarur.
2. Tabiiy tillarning optimal modeli va ularning nomukammallilik me'yori dastlabki versiyasi ishlab chiqilishi lozim.
3. O'zbek kompyuter adabiyotshunosligi, matnshunosligi asoslari belgilanishi lozim.
4. O'zbek tilidagi internet sahifalarini yaratish asoslari ishlab chiqilishi lozim.
5. Kompyuter yordamida “Inglizcha-o'zbekcha tarjimon”, “O'zbekcha-inglizcha tarjimon” dasturlari ishlab chiqilishi ko'zda tutilmoqda. Buning uchun birinchi navbatda o'zbekcha-ruscha-inglizcha grammatik atamalarning kompyuter lug'ati tuzilishi va u doimiy ravishda mukammallashtirilib borilishi talab qilinadi.
6. O'zbek tili fani bo'yicha darsliklarning elektron versiyalarini ishlab chiqish va uni amalga tadbqiq etish lozim bo'ladi.
7. O'zbek tilidagi **WINDOWS** operatsion tizimining birinchi bosqichi amalga tadbqiq etilish zarur bo'ladi va boshqalar.

Topshiriq. Matnni o'qing. Uning mazmunini so'zlab bering.

TILSHUNOSLIKDA MODELASHTIRISH LINGVISTIKASIDAN FOYDALANISH.

So'z turkumlarini formallashtirish. O'zbek, rus va ingliz tillarini formal jihatdan qiyosiy nahlil qilish.

O'zbek tilida so'zlar va ularning ko'rinishlari. O'zbek tilida tub va yasama so'zlar hamda qo'shimchalarning turlari, ularni formallashtirish usullari. O'zbek tilida mustaqil va yordamchi so'z turkumlarini formallashtirish mezonlari. Ot so'z turkumini formallashtirish. Sifat, son so'z turkumlarini formallashtirish. Fe'l so'z turkumini formallashtirish. Olmosh so'z turkumini formallashtirish. Ravish so'z turkumini formallashtirish. O'zbek tilida yordamchi so'z turkumlarini formallashtirish.

Gap bo'laklarini formallashtirish. Gap qurilmalari (yoyiq, yig'iq sodda gap, bir va ikki bosh bo'lakli sodda gap, murakkablashgan sodda gap ko'rinishlari)ni formallashtirish usullari.

TILGA OID XALQ MAQOLLARI

Ko'p bilgan oz so'ylar,
Oz bo'lsa ham soz so'ylar.

Ko'p yurganga ergashma,
Ko'p bilganga ergash.

Ko'p o'yla, oz so'yla.

Oz so'zla, ko'p tingla.

So'zi so'zga o'xshamas,
Og'zi so'zdan bo'shmas.

So'zlovchi ahmoq bo'lsa,
Tinglovchi dono bo'lishi kerak.

SO'ZLARNING TUZILISHIGA KO'RA TURLARI

(Разряды слов по структуре)

В узбекском языке слова по своей структуре могут быть:

1. Sodda so'z. Простые.
2. Qo'shma so'z. Сложные.
3. Juft so'z. Парные.
4. Takror so'zlar. Повторные.

Простые слова состоят из одного корня. Например *ish* – работа, дело; *ot* – имя; *o'qi* – читай; *kitob* – книга; Они могут быть *yasama* – производные и *tub* не производные.

Производные – это образованные путем аффиксации слова: *gulla*, *yasha*, *ochiq*.

Непроизводные слова состоят лишь из корня: *gul*, *yosh*, *och*.

Сложные слова состоят из двух или более корней например: *belbog'* – пояс; *muzyorar* – ледокол; *oshqozon* – желудок; *ko'zoynak* – очки.

Парные слова образуются от двух различных например: *ota-ona* – родители; *bola-chaqa* – дети; и имеют обобщенное значение.

Повторные слова чаще имеют стилистическое значение усиления признак и.т. *kata-katta*, *tez-tez* и т.д.

1-mashq. Ajratilgan so'zlarning tuzilishiga ko'ra turini ayting.

1. Men maktabdosh do'stlarimning shirin-shirin suhbatlarini ko'p sog'inaman.

2. Haqiqiy inson o'z ota-onasini hurmat qiladi. 3. Muzyorar kema juda baland, o'n ikki qavatli uydek keladi. 4. Bizning uyimiz temir yo'l yaqinida joylashgan. 5. Kolesnikov bilan Sohibov o'qishga Yangiyo'l tumanidan kelishdi. 6. Mirzacho'l yildan yilga gullab – yashnamoqda. 7. Qoraqamishda yangi binolar qad rostlamogda.

2-mashq. Nuqtalar o'rniga quyidagi so'zlardan mosini qo'yib, gaplarni ko'chiring va qo'shma so'zlarning tagiga chizing.

Yangiyo'l, poliz, anor, Navoiy, Angren, Sharof Rashidov, anjir, toshko'mir, Nurota.

3-mashq. Quyidagi sodda so'zlardan juft so'zlar yasang.

Ota	past
Katta	kichik
Baland	yomon
Oq	chaqa
Yaxshi	qora
bola	ona

4-mashq. Quyidagi sodda, qo'shma va juft so'zlar ishtirokida 6 gap tuzing.

Savat – savat, paxtazor, sinfdosh, yeryong'oq, mehmondo'st, to'q qizil, qo'l qoymoq, sotib olmoq, bir yuz sakson, bola – chaqa, kundan kunga.

**3-MAVZU. UNIVERSITETIM BILAN FAXRLANAMAN.
AXBOROT TEXNOLOGIYALARI VA
ULARNING TURLARI.
LESIKA.ANTONIM, SINONIM, OMONIM SO'ZLAR**

MENING O'QUV YURTIM

Toshkent elektrotexnika aloqa instituti 1955 -yilda sobiq ittifoq aloqa vazirligiga qarashli 7 institutning biri sifatida tashkil etilib, tarmoq oliy o'quv yurti hisoblangan. Institut O'rta Osiyo respublikalari va Qozog'iston uchun elektrotexnika va radioaloqa injenerlarini tayyorlay boshladi.

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishishi bilan Toshkent elektrotexnika aloqa instituti O'zbekiston Respublikasi Aloqa vazirligi tasarrufidagi tarmoq oliy o'quv yurtiga aylantirildi.

1997 yil O'zbekiston Respublikasi aloqa vazirligi O'zbekiston Respublikasi pochta va telekommunikatsiyalar agentligiga, 2002 yildan O'zbekiston aloqa va axborotlashtirish agentligiga aylantirildi. 2012 yildan boshlab

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimovning 2002 yil 30 maydagi Farmoniga asosan Toshkent aloqa elektrotexnika institutiga universitet maqomi berildi va Toshkent axborot texnologiyalari universiteti deb nomlandi. Universitetga axborot texnologiyalari bo'yicha mutaxassislarni tayyorlash vazifasi yuklatildi.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasi tomonidan universitetning mamlakatimiz fani rivoji, milliy ta'lim tizimi va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari sohasida yuqori malakali mutaxassislarni tayyorlash, yoshlar tarbiyasidagi katta hissasini e'tiborga olib, 2004 yil 22 dekabrda "2005 yilda universitetning 50 yilligini nishonlash to'g'risida"gi 598- sonli qarorini qabul qildi. Uni o'tkazish bo'yicha tayyorgarlik rejasiga asosan tashkiliy qo'mita tarkibi tasdiqlandi.

Topshiriq. Matnni o'qing. Uning mazmunini so'zlab bering.

SUHBAT

- Siz qaysi institutda o'qiydiz?
- Men Toshkent axborot texnologiyalari universitetida o'qiyman.
- Qaysi fakultetda?
- Axborot texnologiyalari fakultetida.
- Nechanchi kursda o'qiydiz?
- Ikkinchi kursda.
- Shu mutaxassislikka maktabdan qiziqib kelasizmi?
- Ha, men yoshlikdan maktabda texnikaga qiziqar edim.
- Fakultetingizda qanday fanlar o'qitiladi?
- Fakultetimizda fizika, matematika, chizmachilik, o'zbek tili kabi fanlar o'qitiladi.

- Universitet qayerda joylashgan?
- Universitet Amir Temur ko'chasida joylashgan.
- U yerga qaysi transport bilan boriladi?
- U yerga tramvay, avtobuslar bilan boriladi.
- Siz bu universitetda qanday fakultetlar borligini ayta olmaysizmi?
- Bu universitetda axborot texnologiyalari, radioaloqa, radioeshittirish va televideniya, iqtisodiyot va boshqaruv, telekommunikatsiya tizimlari fakultetlari bor.

Topshiriq. Matndan sodda, qo'shma, juft so'zlarni ajratib yozing.

AXBOROT TEXNOLOGIYALARI VA ULARNING TURLARI

Texnologiya so'zi grekchadan tarjima qilinganda san'at, ustalik, malaka ma'nosini anglatadi. Texnikada texnologiya deganda ma'lum kerakli material mahsulotni hosil qilish uchun usullar, metodlar va vositalar yig'indisidan foydalanadigan jarayon tushuniladi. Texnologiya ob'ektining dastlabki, boshlang'ich holatini o'zgartirib, yangi, oldindan belgilangan talabga javob beradigan holatga keltiradi. Misol uchun sutdan turli texnologiyalar orqali qatiq, tvorog, smetana, yog' va boshqa sut mahsulotlarini olish mumkin. Agar boshlang'ich xom ashyo sifatida axborot olinsa, ushbu axborotga ishlov berish natijasida axborot mahsulotinigina olish mumkin. Ushbu holda ham "texnologiya" tushunchasining ma'nosi saqlanib qolinadi. Faqat unga "axborot" so'zini qo'shish mumkin. Bu narsa axborotni qayta ishlash natijasida moddiy mahsulotni emas, balki axborotnigina olish mumkinligini aniqlab turadi.

Texnologiyani quyidagicha ta'riflash mumkin.

Texnologiya - bu sun'iy ob'ektlarni yaratishga yo'naltirilgan jarayonlarni boshqarishdir. Kerakli jarayonlarni kerakli yo'nalishda borishini ta'minlash uchun yaratilgan shart-sharoitlar qanchalik yaxshi tashkil etilganligi texnologiyaning samaradorligini bildiradi. Bu erda tabiiy jarayonlar nafaqat moddaning tarkibi, tuzilishi va shaklini o'zgartirish maqsadida, balki axborotni qayta ishlash va yangi axborot hosil qilish maqsadida ham boshqariladi. Shuning uchun axborot texnologiyasini quyidagicha ta'riflash mumkin.

Axborot texnologiyasi - bu axboriy ma'lumotni bir ko'rinishdan ikkinchi, sifat jihatidan yangi ko'rinishga keltirish, axborotni yig'ish, qayta ishlash va uzatishning usul va vositalari majmuasidan foydalanish jarayonidir.

Moddiy ishlab chiqarish texnologiyasining maqsadi insonning talabini qondiradigan yangi mahsulot ishlab chiqarishdan iborat. Axborot texnologiyasining maqsadi esa insonning biror-bir ishni bajarishi uchun zarur bo'lgan, uni tahlil etish va u asosida qaror qabul qilishi kerak bo'lgan yangi axborotni ishlab chiqarishdan iborat. Turli texnologiyalarni qo'llab, bitta moddiy

resurslardan turli mahsulotlar olish mumkin. Xuddi shu narsani axborot texnologiyalariga nisbatan ham aytish mumkin. Misol: matematikadan nazorat ishini bajarganda har bir o'quvchi boshlang'ich axborotni qayta ishlash uchun o'zining bilimini qo'llaydi. Masalaning echimi bo'lgan yangi axborot mahsuloti, o'quvchi tanlay olgan masalani echish texnologiyasi, usuliga bog'liq.

Moddiy ishlab chiqarishda turli maxsus jihozlar, stanoklar, uskunalar va boshqalar ishlatiladi. Axborot texnologiyalari uchun ham o'zining "uskunalari", vositalari mavjud. Bular kseroks, telefaks, faks, skaner va boshka vositalardir. Bu vositalar orkali axborotga ishlov berilib, o'zgartiriladi. Hozirgi paytda axborotga ishlov berish uchun kompyuterlar va kompyuter tarmoqlari keng qo'llanilmoqda. Axborot texnologiyasida kompyuterlar va kompyuter tarmoqlarining qo'llanishiga urg'u berish maqsadida ko'pincha kompyuter va kommunikatsion texnologiya haqida gapirishadi.

Axborot texnologiyasi o'zi uchun asosiy muhit bo'lgan axborot tizimlari bilan bevosita bog'liqdir. Chunki axborot texnologiyasi axborot tizimlarida mavjud bo'lgan ma'lumotlar ustida bajariladigan turli xil murakkablikdagi operatsiyalar, amallar va algoritmlarni bajarishdan iborat bo'lgan tartiblashtirilgan jarayondir.

Axborot texnologiyasining vujudga kelishi va rivojlanishini belgilovchi ichki va tashqi omillar mavjud.

Ichki omillar – bu axborotning paydo bo'lishi (yaratilishi), turlari, xossalari, axborotlar bilan turli amallarni bajarish, ularni jamlash, uzatish, saqlash va h.k.

Tashqi omillar - bu axborot texnologiyasining texnik – uskunaviy vositalar orqali axborotlar bilan turli vazifalarni amalgam oshirishni bildiradi.

Axborot texnologiyasining mazmunini quyidagi oddiy bir misol bilan tushuntirishga harakat qilamiz. Siz biror ma'lumot haqida boshqa bir viloyat, (respublika, qit'a)da yashovchi o'rtog'ingiz bilan fakir almashmoqchisiz. Buni turli yo'llar orqali etkazishingiz mumkin:

- 1) aloqa bo'limi orqali (yozma);
- 2) telefon tarmoqlari orqali (og'zaki);
- 3) zamonaviy telekommunikatsiya vositalari orqali.

O'zingiz uchun iqtisodiy jihatdan eng arzon va sifati yuqori bo'lgan usulni belgilab olasiz.

1-topshiriq. Matn yuzasidan savollar tuzing.

LEKSIKA

Лексика (лексикология) – раздел языкознания, изучающий словарный состав языка.

Словарный состав узбекского языка состоит из древнетюркских: yog'och (дерево), kun (солнце); узбекских: gulzor (цветник), odobli

(воспитанный); и заимствованных слов. Большое количество слов заимствованы с арабского, персидского языков, также и с русского или через русский с европейских языков.

Слова по форме и значению делятся на синонимы, антонимы и омонимы.

Antonimlar. Антонимы – слова с противоположным значением:

Katta (большой) – **kichik** (маленький)

Do'st (друг) – **dushman** (враг)

Qalin (толстый) – **yupqa** (тонкий)

Uzun (длинный) – **qisqa** (короткий)

Bir – biriga zid ma'no bildiruvchi so'zlar **antonimlar** deyiladi: yaxshi – yomon, och – to'q, issiq – sovuq, bor – yo'q, og'ir – yengil, oz – ko'p, mard – nomard, oq – qora.

Antonimlar badiiy adabiyotlarda obrazlar, predmet, voqea – hodisalarning belgisini, harakatini aniq, obrazli qilib ifodalashda, ularning o'ziga xos xususiyatlarini ochishda muhim ahamiyatga ega. Shuning uchun tilshunoslar unga tez – tez murojaat etadilar. Yozma va og'zaki nutqda ulardan unumli foydalaniladi. Antonimlar, ayniqsa, xalq maqollarida ko'p uchraydi. Masalan, “Kattaga hurmatda bo'l, kichikka - izzatda”. “Yaxshi topib gapirar, yomon - qopib”. “Mard bir o'lar, nomard - ming”.

Антонимы – слова, противоположные по значению: хороший – плохой, светлый (бледный) – тёмный, горячий – холодный, есть – нет, тяжёлый – лёгкий, мало – много, смелый – трусливый, белый – чёрный. Антонимы служат для более наглядного сопоставления, сравнения контрастных понятий.

Sinonimlar. Umumiy ma'nosi bir xil, yozilishi va qo'shimcha ma'nolari har xil bo'lgan so'zlar **sinonimlar** deyiladi.: bet, yuz, chehra, bashara. Bu so'zlar aslida bir tushunchani ifoda etib, shu tushuncha doirasidagi qo'shimcha (emotsional) ma'nosi bilan o'zaro farq qiladi. Sinonimlar, odatda, bir so'z turkumiga mansub bo'ladi: do'st, o'rtoq, jo'ra, birodar, yo'ldosh, hamroh (ot turkumi) kabi.

Kishi o'z nutqida sinonimlardan qanchalik ko'p va o'rinli foydalansa, uning og'zaki va yozma nutqi ixcham, nafis bo'lib, ko'pchilikni o'ziga jalb qila oladi, demak, nutqning ta'sirchanligi ham oshadi.

Синонимами называются слова, различные по своему звучанию, но близкие по значению: лицо, физиономия, рожа, морда. Обычно каждый из синонимов имеет особый оттенок значения, отличающий его от других синонимов. Некоторые синонимы, называя то или иное понятие (предмет, признак, действие) имея сходное значение, отличаются друг от друга дополнительно.

Умелое использование синонимов делает нашу речь более разнообразной, точной и выразительной.

Omonimlar. Омонимы- слова одинаковые по форме и различные по значению.

O't - трава

O't - огонь

O't - переходит

To'p - пушка

To'p - кучка

To'p - мяч

ot - имя

ot - конь

ot - брось. кинь

ol - возьми. бери

ol - красный

1-mashq. Berilgan so'zlarning sinonimlarini toping.

Do'st, ozod, ko'rkam.

2-mashq. Antonimlarni topib ko'chiring. Yod oling.

1. Kattaga hurmatda, kichikka izzatda bo'l. 2. U goh kulib, goh yig'lab bo'lgan voqeani aytib berdi. 3. Yaxshi topib gapiradi, yomon qopib. 4. Ilmsiz bir yashar, ilimli ming yashar.

3-mashq. Berilgan so'zlardan omonimlarni ajrating va ular ishtirokida gaplar tuzing.

Bosh, oyoq, qo'l, tok, soch, kul.

4-mashq. Matndagi gaplardan sinonimlarni topib, ularning ma'nolarini tushuntiring.

1. Gulsumbibi uyda qitday o'tin, qitday ko'mir yo'qligini so'zladi (O.).

2. Hoji xola dutor torini picha bo'shatdi, uzilib ketishi mumkin edi. (M.Ism).

5-mashq. Ajratib ko'rsatilgan so'zlarning sinonimlarini ayting.

Nega shuncha go'zal ko'rinar olam?

Nega qarab to'ymas ko'zlarim?

Nega jo'sh uradi, ko'piradi qon?

Nega misday qizir yuzlarim?

Nega hayajonda tuyg'ular, hislar?

Nega lablarimda kezar tabassum?

Hayot go'zal, hayot maroqli,

Shuning uchun erka ko'nglim shod.

6-mashq. O'qing sinonimik qatordagi bosh so'zni topib, bu so'zlarning ma'nosidagi farqlarni aytib bering.

Uzoq, olis, yiroq; shabada, shamol, yel, sabo; faxrlanmoq, g'ururlanmoq, mag'rurlanmoq; yurak, qalb, dil, ko'ngil; jo'ra, og'ayni, birodar, oshna, do'st.

7-mashq. Quyida berilgan sinonimlar qatorini davom ettiring.

Ayyor,

Aniq, ...

Balli, ...

Bitirmoq, ...

Darrov, ...

Juda, ...

Kabi, ...

Katta, ...

Mazali, ...

Ozgina, ...

Puxta, ...

To'satdan, ...

Sinonimlar ishtirokida his-hayajon mazmunidagi gaplar tuzing. Unda tinish belgilarning qo'llanishiga ahamiyat bering.

4-MAVZU. INSON VA JAMIYAT. KONSTITUTSIYA. FRAZEOLOGIZMLAR

SOG`LOM OILA – SOG`LOM JAMIYAT TAYANCHI

Mustaqillik sharofati bilan mamlakatimizda fuqoralarning huquq va erkinliklari, sog`lom avlod masalasi, nikoh va oila munosabatlari borasida jiddiy o`zgartirishlar sezilmoqda. Jumladan, istiqlool shuuri oila masalasida ham yangi, ijobiy qirralarni kashf etmoqda. Axir oila – yurt tayanchi, jamiyat rivojiga hissa qo`shuvchi muqaddas dargoh. Shuning uchun ham Qomusimizda “Oila jamiyatning asosiy bo`g`inidir, u jamiyat va davlat muhofazasida bo`lish huquqiga ega”, deb ta`kidlangan.

Ma`lumki, oila jamiyatning birinchi va birlamchi zarrasidir. Jamiyat ana shu kichik zarralardan tashkil topadi. Lekin u shunchaki zarra emas, tirik vujudlar ittifoqidir.

Har bir tirik vujudning o`zi alohida bir olam, er va xotin – ikki tirik vujudning, ikki olamning o`zaro ittifoqidan paydo bo`lgan uchinchi bir olam – bu oiladir. Ittifoq iborasida ahillik, totuvlik, degan ma`nolar ham bor, albatta. Agar oila haqiqatdan tinch-totuv, ahil bo`lsa, olam guliston. Aks holda turmush do`xaxga aylanadi, buning jabrini er va xotindan ko`ra bolalari, yaqin qarindoshlari tortadilar. Jamiyatga moddiy va ma`naviy ziyon yetadi.

Oila to`g`risidagi g`amxo`rlikni amalga oshirish davlat ahamiyatiga ega bo`lgan g`oyat muhim vazifa hisoblanadi. Buning dalili sifatida 1998-yilning “Oila yili” deb e`lon qilinishi va Respublika xotin-qizlar qo`mitasi huzurida “Oila” ilmiy-amaliy markazining tashkil etilganligini qayd etish joizdir.

Oliy Majlisning 9-sessiyasida qabul qilingan va 1998-yilning 1-yanvaridan kuchga kirgan “Fuqarolik protsessual kodeksi” va Oliy Majlisning 10-sessiyasida “Oila kodeksi” qabul qilinishi muhim voqea bo`lib, oila masalalariga yanada oydinlik kiritdi.

Odatda oilaning vujudga kelishiga nikoh asos bo`ladi.

Hayotni nikoh va oilasiz tasavvur qilish qiyin, chunki u turmushning juda muhim qismidir. Ota-onalar va bolalar har taraflama jipslashgan oila birligini tashkil qiladi. Ular oilaning negizi hisoblanadi.

Oila jamiyatning asosi ekan, ezgulik yo`lini tanlagan ana shu jamiyatimizda oilalar faqat yaxshilik urug`idan vujudga kelsin. Zero, jamiyat mustahkam, ma`naviy va ahloqiy jihatdan sog`lom oiladan g`oyatda manfaaddir.

Topshiriqlar:

1. Matndagi quyidagi so`zlarni eslab qoling:
mustaqillik, erkinlik, muhofaza, bo`g`in, nasl, oila, ahillik, yaxshilik, olam, negiz, huquq, burch.
2. Matinni rus tiliga tarjima qiling.
3. Yuqorida berilgan tayanch so`z va birikmalardan foydalanib matnning mazmunini so`zlab bering.
4. Kuzatishlaringiz asosida namunali oilalar haqida so`zlab bering.
5. Oila mehr-muhabbat, sadoqatlik, insoniy munosabatlar ramzi xususida bahs-munozara o`tkazing.

1-topshiriq. Matnni o`qing va rus tiliga tarjima qiling.

BAXTIMIZ QOMUSI

Konstitutsiya har bir davlatning ramzlaridan biri. Konstitutsiya so`zi “tuzilish, qurilish” degan ma`nolarni bildiradi.

O`zbekiston ham o`z davlat mustaqilligiga erishgach asosiy qonun - Konstitutsiyasini qabul qildi. Bu tarixiy voqea 1992 - yilning 8 dekabrda sodir bo`ldi.

Yangi O`zbekistonning Konstitutsiyasi jahonning ilg`or davlatlari tajribasini o`rganish asosida yaratildi. U muqaddima, 6 bob, 28 bo`lim, 128 moddadan iborat.

Asosiy qonunimizda fuqarolar huquq va erkinliklari, majburiyatlari belgilab berilgan.

Unda O`zbekiston xalqini millati, e`tiqodi, dini, jinsidan qat`i nazar O`zbekiston Respublikasi fuqarolari tashkil etishi mustahkamlab qo`yilgan. Shuningdek, xalq davlat hokimiyatining birdan bir manbai ekani aytilgan.

O`zbekiston Konstitutsiyasi ozod va obod Vatan, farovon hayot qurishimizning huquqiy asosi va kafolati bo`lib xizmat qiladi.

2-topshiriq. Matn yuzasidan savollar tuzing.

3-topshiriq. Konstitutsiyamiz haqida nimalarni bilasiz? Shu haqida yozing.

Lugat ishi

qomus	энциклопедия
ramz	символ
bob	глава
bo'lim	раздел
modda	статья
belgilab bermog	определить
mustahkamlamoq	закрепить
erkinlik	свобода
hudud	право
majburiyat	обязательство
manba	источник
kafolat	гарантия

SUHBAT

Axborot texnologiyalarining takomillashtirilishi jamiyatni axborotlashtirishda muhim omil hisoblanadi. Ma'lumki, axborot texnologiyalari informatika qonun – qoidalari asosida takomillashtiriladi. Yangi mavzuning bayoniga o'tishdan oldin demak, ba'zi bir savollarga javob olishimiz kerak.

Savol: axborot nima?

Javob: Axborot lotincha "information" so'zidan olingan bo'lib tushuntirish, biror narsani bayon etish yoki hodisa haqida ma'lumot ma'nosini anglatadi. Axborot a niq va amalda ishlatiladigan xabar.

Savol: Qanday sezgi organlarimiz mavjud?

Javob: ko'rish, eshitish, hid bilish, ta'm bilish, sezish.

Savol: axborot tizimi nima?

Javob: Axborot tizimi belgilangan maqsadga erishish uchun axborotlarni shakl va mazmuniga ko'ra turlarga ajratish, ularni saqlash, izlash va qayta ishlash prinsiplari, qayta shlashda qo'llaniladigan usullar, shaxslar hamda vositalarning o'zaro bog'langan majmui.

Savol: axborot tizimlarining qanday ta'minoti mavjud?

Javob: texnik, matematik, dasturiy, axborot, tashkiliy, huquqiy.

Savol: Informatika faning asosiy vazifasi nimadan iborat?

Javob: Informatikaning asosiy vazifasi – axborotni qayta ishlashning yangi usullari va vositalarini yaratish hamda ularni amaliyotda qo'llashdan iborat.

ALOQA TIZIMINING BA'ZI SERVIS IMKONIYATLARI

Dasturlashtiriladigan klavishalar. Telefon apparatining knopqo'li panelida uch xil rangli svetodiod indikatorli bevosita teriladigan 12 yoki 24 ta klavisha bor, ularning har birining bosilishi bilan 25 ta turli xil vazifalardan bittasi bajarilishi mumkin, chunonchi: nomerni tez terish, gURO'hli terish, qoldirilgan axborotlarni

eshitib ko'rish va b. Svetodiodli indikatorlar, masalan, yashil rangli klavisha bilan siz ilgari qo'ng'iroq qilgan abonent nomerlarini, sariq rang bilan siz qo'ng'iroq qilgan, lekin so'zlasha olmagan, qizil rang bilan siz holi qo'ng'iroq kilmagan abonent nomerlarini ko'rsatadi.

Intellectual display. Telefon apparatida mavjud bo'lgan ikki satrli suyuq kristalli display kirayotgan va chikayotgan ko'ng'iroqlar to'g'risida (shu jumladan, sizni boshqa abonent bilan so'zlashuv vaqtingizdagi kirish qo'ng'iroqlari va aniq bir vaqtga belgilangan chiqish qo'ng'iroqlari haqida) va qoldirilgan tovushli xabarlar haqida ko'pgina foydali ma'lumotlarni berib turadi.

Nomerni aniqlagich. Kirish nomerini aniqlagich displayda sizga ko'ng'iroq qilayotgan telefondagi abonentning nomerini va faniliyasini ko'rsatadi hamda siz boshqa abonent bilan so'zlashayotgan paytingizda qo'ng'iroq qilayotgan abonentning nomerini va faniliyasini displayda aks ettiradi va maxsus gudok bilan sizga ma'lum qiladi. Bunda 250—500 faniliyaga mo'ljallangan apparat ichidagi elektron telefon kitob ishlatiladi. Qo'ng'iroq qilayotgan abonentning nomerini tizim xotirasiga bitta knopkani bosish bilan yozib ko'yish mumkin, so'zlashuv tugagach va liniya bo'shagandan keyin, yana eslab qolingani nomer bo'yicha yana bitta knopkani bosib, abonentga qaytadan qo'ng'iroq qilish mumkin.

Tovushli terish. Abonent bilan ulanish uchun telefon apparatining trubkasini ko'tarish, maxsus knopkani bosish va siz so'zlashmoqchi bo'lgan faniliyani aytish etarlidir. Nutqni tanlovchi sozlangan qurilma aytilgan faniliyani kodlaydi, agar bu faniliya apparat ichidagi telefon kitobida joylashgan bo'lsa, kerakli telefon nomerini kerakli abonent bilan ulanishni bajarish uchun tizimga beradi.

Tez terish. Tez terish kerakli abonent nomeriga dasturlangan bitta klavishani bosish bilan yoki telefon kitobidan foydalanib, uning ichidagi ro'yxatni displayda ko'rib chiqish yo'li bilan abonent faniliyasi bo'yicha kerakli nomerni tanlash (va yana bitta klavishani bosish bilan) amalga oshirilishi mumkin.

Tovushli pochta qutisi. DCS tizimi tashqi abonentlarga qo'ng'iroq paytida o'z joyida bo'lmagan ofis xodimlari uchun etarli darajada uzun xabarlarini qoldirish imkonini beruvchi avtojavob beruvchi (tovushli pochta qutisi) elementga ega. Qoldirilgan xabar to'g'risidagi ma'lumot tegishli apparatga uzatiladi; axborotni bitta knopkani bosish bilan eshitib ko'rish mumkin.

Konferens-aloqa. Tizim bir vaqtning o'zida 5 ta tashqi abonent yoki qo'shimcha ichki abonentlar bilan ixtiyoriy kombinatsiyada konferens-aloqani tashkil etish imkoniyatiga ega. Audio-konferensiya qatnashchilari, umumiy gURO'hli ulanishni buzmagani holda ixtiyoriy vaqtda unga qo'shilishlari va undan chiqib ketishlari mumkin.

Avtokotib. Elektron avtokotib, siz telefonda so'zlashib turganingizda, istalgan miqdordagi kirish qo'ng'iroqlariga javob berish qobiliyatiga ega. Bunda u, NAA bilan anglangan turli abonentlarga turlicha salomlashish orqali, bazaviy tizimni chetlab o'tib kerakli abonent bilan aloqa qilish uchun ularga telefon nomerini aytib beradi, agar aniq bir vaqt ichida kirishidagi abonent maslaxatga ko'nmasa va aloqada qolsa, avtokotibning o'zi abonentni xotirasiga oldindan kiritib quyilgan nomerga qayta ulaydi.

Uy telefoni. Tizim uy telefoni va kirish eshigining qulfini ochuvchi mexanizm bilan jixozlangan, bular, qulfini mehmon shaxsini yana telefon bo'yicha aniqlagandan keyin, to'g'ridan-to'g'ri telefon apparatining klaviaturasidan ochish maqsadi uchun kerak.

Statistikani yig'ish. Tizim aniq bir vaqt oralig'i uchun ofisdagi har bir xodimning so'zlashuvlari to'g'risida to'liq statistik hisobotni shakllantirishi mumkin: qo'ng'iroqlarning umumiy soni; liniya band bo'lgan paytidagi qo'ng'iroqlar soni; ko'ng'iroqdarni o'rtacha davoniyligi; trubkani ko'tarmasdan oldin gudoklarning o'rtacha soni; kutishning o'rtacha va maksimal davoniyligi; so'zlashuvlarning umumiy bahosi. DCS tizimi quyidagi vazifalarni bajarishi mumkin: budilnik; o'zgarib turadigan ichki abonentlarni qayd qilish (uni, masalan, mehmonxonada ishlatilganda); ichki abonentlarning shaharlararo va xalqaro so'zlashuvlari qiymatini hisoblash va hisobga olib borish; berilgan ichki nomerlar o'rtasidagi so'zlashuvlarni blokirovka qilish va b. Moxiyatiga ko'ra bu tizim ofis ATS lar uchun xos bo'lgan ko'pchilik vazifalarni bajaradi.

Topshiriq. Matn yuzasidan savollar tuzib, o'zaro suhbatlashing.

FRAZEOLOGIZMLAR

Фразеологизм – устойчивое сочетание слов, употребляемое чаще в переносном значении. Фразеологизмы по смыслу равны одному слову: boshi osmonda (радостный), tarvuzi qo'ltig'idan tushgan (грустный).

Они не делятся на члены предложения, выполняют одну функцию, являясь одним членом предложения.

Фразеологизмы так же могут быть синонимами: Boshi ko'kka yetmoq, do'ppisini osmonga otmoq – (радоваться). Hafsalasi pir bo'lmoq, tarvuzi qo'ltig'idan tushmoq – (обижаться, расстроиться).

Антонимами: oq ko'ngil – (добрый); bag'ritosh – (злой); yerga ura ko'kka sakraydi – (озорной); suvga tushgan bo'lka nonday – (тихий);

Омонимами: boshiga ko'tarmoq – 1. уважать

2. шуметь

1-mashq. Lug'atdan foydalanib, berilgan iboralarga sinonim so'zlarni va agar bo'lsa antonimlarini toping.

1. Yuragiga (qil) sig'maydi. 2. Labi labiga tegmaydi. 3. Aytgani (yoki aytishga) og'zi (yoki tili) bormaydi. 4. Aytgani aytgan, degani degan. 5. Ko'zim uchib turuvdi. 6. Baxtga qarshi. 7. Baxtini sinab ko'rmoq.

2-mashq. Iboralarning ruscha muqobilini toping. Ular ishtirokida gaplar tuzing.

1. Ipsiz bog'lamoq. 2. Ishi yurishib ketdi. 3. Ishongan bog'im, suyangan tog'im. 4. Ko'z olaytirmoq.

3-mashq. Lug'atdan foydalanib, berilgan iboralarga sinonim va agar bo'lsa antonimlarni toping.

Qo'y og'zidan cho'p olmagan, chumoliga ozor bermaydigan, ilonning yog'ini yalagan, kapalagi uchgan, boshi qotgan.

4-mashq. Iboralarning ruscha muqobilini toping. Ular ishtirokida gaplar tuzing.

Sanamay sakkiz deydigan; chumchuq pir etsa, yuragi shir etadigan; yulduzni benarvon uradigan; yerga ursa ko'kka sakramoq.

5-mashq. Antonimlarni topib, ko'chiring. Yod oling.

1. Kattaga hurmatda, kichikka izzatda bo'l. 2. U goh kulib, goh yig'lab bo'lgan voqeani aytib berdi. 3. Yaxshi topib gapiradi, yomon qopib. 4. Ilmsiz bir yashar, ilmi ming yashar.

3. Matqovul aka sekin kelib, chekkadagi odamlar yonida to'xtadi (M.Ism).

4. Shohista ohista qadam tashlab uyga kirar ekan, eshikni sekingina yopdi (M.Aliyev.). 5. Yo'lchi bu kishining yuzini ko'rmasdanoq ovozidan tanidi (O.).

6. Otabek tovush egasini tanidi (A.Qod.).

6-mashq Gaplarni ko'chiring. Frazologik birikmalarni ajrating. Ularning erkin so'z birikmalaridan farqini tushuntiring.

1. Safarali stoldan bosh ko'tardi, haligi rus qiziga bir nima deb kuldi. 2. Omon ham uni zimdan kuzatar, ko'zi ko'ziga tushganda birdan tund bo'lib qolardi. 3. Bu – ota kasb, - javob berdi u – Yoshligimda ko'zim pishib qolgandi. 4. Oyqiz bilan oralaringni buzish niyatida kekirdak cho'zgan kim edi. 5. Xolmurod voqeaning tagiga yetolmay, anchagacha uy o'rtasida turib qoldi. 6. Yodgorning ham tili chiqib qoldi: "Dada-dada"ni og'zidan qo'ymaydi. 7. Otishmalar tamom bo'layotgandek bir nafas pasayar va yana avj olar edi. 8. Uchinchi kurslilar Temir Akbarovichning avzoyi buzilganini ko'rib, jim bo'lib qolishdi. 9. ...Dalaga chiqing, baxri-dilingiz ochilsa, quvvatga kirib ketasiz. Ona-bola tuni bilan hasratlashib, maslahatni bir yerga qo'yidilar. Qizning hatti- harakatlaridan taajjubda qolgan Turg'un esa unga so'z qotishga jur'at qilolmas edi. 12. Roziq qaroqchini endi yelkamning chuquri ko'rsin. Boshla o'sha qizil komandiringga.

7-mashq Frazologik birikmalarni topib, tagiga chizing. Ma'nosini, erkin birikmalardan farqini tushuntiring,

1. Qaynatam ishning ko'zini biladigan odamlardan. 2. Siz yaramas odamsiz. Sizda vijdon degan narsa yo'q. Ko'zimning yog'ini yeb boshimga ish tushganda qochdingiz. 3. Yolg'iz urvog'im o'zingm ko'zim ochig'ida qutlug' joyga

ko'ndirsam. 4. Rais axborot berar ekan, pastdan luqma tashlab, uning gapini gapiga qovushtirmadi. 5. Yer sotgan er bo'lmaydi, er yer sotmaydi. Mana bu gapning mag'zini chaq. 6. Bu uylardan Sayyoraning boshi g'ovlab ketdi. 7. Bu achchiq kinoya... mirshabning damini ichiga tushirib yubordi. 8. Do'konning darchasidan og'zi qulog'iga yetib iljayib turgan qop-qora bir bashara ko'rindi. 9. Sultonov sanamasdan "sakkiz" deydigan odammas-ku?!

8-mashq Quyidagi frazeologik birikmalar ishtirokida gap tuzing.

Aravani quruq olib qochmoq; es-hushini tanimoq; barmog'ini tishlamoq; boshdan oshib ketmoq; gapni bir joyga qo'ymoq; do'ppisini osmonga otmoq; yo'lga qo'ymoq; kalavaning uchini topmoq; ko'zini moshdek ochmoq; ko'zi to'rt bo'ldi; qo'yniga qo'l solmoq; ko'nglini ko'tarmoq; oyog'iga yiqilmoq; oralarini buzmoq; fig'oni falakka chiqmoq; xamirdan qil sug'urmoq; xamir uchidan patir; yuragi qindan chiqayozmoq; qattiq qo'l bo'lmoq.

9-mashq O'zingiz tushum va qaratqich kelishiklaridagi otlar ishtirokida 5 tadan gap tuzing.

5-MAVZU. VIDEOALOQA.VIDEOKONFERENSIYALAR. SIFAT VA RAVISH

VIDEOALOQA

Butun jahon ko'rgazmasidagi 60-yillarning reklama roligi. Orasta kiyingan uy bekasi o'zining superavtomatlashtirilgan oshxonasidan chiqmasdan, videotelefon bo'yicha mebel tanlaydi, tushlikka yangi uzilgan mevalarni sotib oladi yoki dugonasining yangi taroshlangan sochini tanqid qiladi. Afsus, hali hatto bugunda bunday imkoniyatlarni amalga oshirish juda qiyindir. Lekin yaqin kelajakdachi?

Hamkor bilan videotelefonda so'zlashuv olib borish, ya'ni o'zi hamsuhbatini ko'rib turib gaplashish, bugungi kunda haqiqatdir, qayerdadir esa har kungi odatdir. Bir nechta foydalanuvchilarning guruh tarkibida hujjatlar va ilovalar bilan yoki uydagi ofislardan uzoqlashgan muloqatni ishlatganda birgalikdagi masofadan turib ishlashni tashkil qilish ham haqiqatdir (bu usul mutaxassislarni uydagi mehnatidan keng foydalanayotgan firmalarda samarali ishlatilmoqda). Videoaloqa bo'yicha konsiliumlar, o'zaro maslahatlar, seminarlarni o'tkazish, kerakli grafikli va videomateriallarni namoyish qilib, masofadan turib o'qitish haqiqatdir va h.k.

Videoaloqa tizimlarida juda ko'p narsalar mumkin va haqiqatdir. Lekin qiyinchiliklar ham bor, ayniqsa videokonferensiyalar o'tkazishda muammolar tug'iladi, lekin aynan shu videokonferensiyalar hozir videoaloqaning eng rivojlanadigan va iqtisodiy maqsadga muvofiq varianti sifatida ko'rib chiqilmoqda.

VIDIEOKONFERENSIYALARNING TARMOQLI HAL QILISH VARIANTLARI

Videokonferensiyalarni bir vaqtning o'zida har bir kompyuter bilan olib boriladigan aloqalar soni bo'yicha tasniflash qabul qilingan:

- stolli (nuqta-nuqta bilan) videokonferensiyalar ikkita kompyuter orasidagi aloqani tashkil etish uchun mo'ljallangan;
- studiyali (nuqta-ko'p bilan) videokonferensiyalar videoma'lumotlarni bir nuqtadan ko'p joylarga uzatish uchun mo'ljallangan (auditoriya oldida chiqish);
- guruhli (ko'p-ko'p bilan) videokonferensiya bir guruh foydalanuvchilarning boshqa guruh bilan muloqatini ko'zda tutadi.

Stolli Videokonferensiyalarni o'tkazish, agarda monitor videooynasi kichik o'lchamlarini (ko'pgina videokonferensiya tizimlari videoni faqat chorak ekran shaklida QCIF (Quarter Common Intermedia Format) amalga oshiradi) va bu bilan bog'langan kartinani (manzarani) kuchsiz ajratish qobiliyatini hisobga olinmasa, amalda qiyinchilik keltirib chiqarmaydi. Lekin uchta ishtirokchidan iborat etarlicha harakatchan videokonferensiyani tashkil etishda hozircha aloqa kanalining o'tkazish qobiliyatiga bog'liq qiyin hol qilinadigan muammolar paydo bo'lmoqda. Masalan, agar aloqa oddiy telefon liniyasi bo'yicha amalga oshirilayotgan bo'lsa, katta tayyorgarlik ishlari talab etiladi, agar uzatish muxiti LXT (lokal hisoblash tarmog'i) bo'lsa, bunday videokonferensiyani o'tkazish tarmoqdagi qolgan hamma ishlarni to'xtatib qo'yishi mumkin. Muammolar aynan shu jarayonning dinamikasi bilan bog'liq, negaki bitta 256 rangli to'liq ekranli tasvirni yuborish uchun 1,5 Mbaytdan ortiqroq ma'lumotlarni uzatish kerak, bu esa 10 gacha va undan ortiq sekund vaqtni talab etadi.

Topshiriq. Matn yuzasidan savollar tuzib, o'zaro suhbatlashing.

TIPIK VIDIEOALOQA TIZIMI

Tipik videoaloqa tizimi multimediali kompyuterdan tashkil topgan bo'lib, bu kompyuter videokamera, mikrofon, tasvirni va tovushni raqamlash qurilmalari (video- va audiokartalar, ular bir qator holatlarda axborotlarni siqishni ham bajaradi), bitta yoki bir nechta videoaloqani tashkil etadigan amaliy dasturlar va eng asosiysi, abonentlarning o'zaro samarali aloqa tizimi bilan ta'minlangan. Aloqa kanali etarli darajada keng polosali (yuqori uzatish tezligini ta'minlaydigan), uzulishsiz va signallarni unchalik tutib qolmaydigan bo'lishi kerak, aks holda tasvir pirpirab turadi, tovush ham buziladi.

Stolli videokonferensiya tizimini amalga oshirish uchun tarmoqli echimning 4 ta varianti bor (Digital Video Conference — DVC):

Lokal hisoblash tarmog'i. Ethernet platalarini ishlatganda etarli tezlik ta'minlanadi (10 Mbit/s gacha), lekin shuni esda tutish kerakki, videoaloqada audio- va videoma'lumotlarni ikki tomonlama oqini elektron pochta axborotlari bilan; fayllarni yuborish, yuklash va bo'shatish va tarmoqda aylanib yuruvchi

boshqa ma'lumotlar bilan raqobatlashadi. Shuning uchun video-kadrlar buzulishi, noto'g'ri ketma-ketlikda kelishi, tovush yo'qolib qolishi mumkin va sh.o'.

Internet global tarmog'i. Bu holatda kutilmagan yangiliklar yanada ko'proq bo'lishi mumkin, bunda kadrlar chastotasi o'zgarib ketishi mumkin (multichastotali monitor kerak bo'ladi) va tovush yo'qolishi va bilib bo'lmaydigan darajada o'zgarishi mumkin (hamsuxbatlardan tez-tez qaytadan so'rashga to'g'ri keladi). Oddiy telefon tarmog'i. Bunday tarmoqda ko'pi bilan 56 Kbit/s tezlik ta'minlanadi, lekin videoaloqalarga bu holatda boshqa begona jarayonlar, boshqa uzatiladigan ma'lumotlar xalaqit bermaydi, shuning uchun videoaloqa sifati birinchi ikki holatdagidan xattoki yaxshiroq bo'ladi.

Integrallashgan xizmatli raqamli tarmoq, (ISDN). Bunday tarmoq DVC uchun ideal yaroqdi bo'lgan xech kanaka buzulishlarsiz va kotib qolishlarsiz 128 Kbit/s gacha uzatish tezligini ta'minlaydi. Lekin ISDN kanallariga holi kam foydalanuvchilar ulangan, ulanishning o'zi qimmat turadi va hamma joyda ham imkoni yo'q, yana liniyani sozlash qiyin va ko'p mehnat talab qiladi.

Topshiriq. Matnni rus tiliga tarjima qiling.

SO‘Z TURKUMLARI (Части речи)

Морфология изучает части речи и их грамматические категории.

В узбекском языке шесть самостоятельных частей речи: ot (существительное), sifat (прилагательное), son (числительное), olmosh (местоимение), fe'l (глагол), ravish (наречие); три служебных частей речи: ko'makchi (послелог), bog'lovchi (союз), yuklama (частица).

Кроме того в узбекском языке три особых групп слов: undovlar (междометия), modal so'zlar (модальные слова), taqlidiy so'zlar (подражательные слова).

So'zlarning turi	Turi	So'rog'i	Ma'nosi	Sintaktik xoslanishi
Mustaqil so'zlar	Ot	Kim? Nima? Qayer?	Narsa-buyum (konkret va abstrakt) ni bildiradi	Ega, to'ldiruvchi, qaratqich aniqlovchi, o'rin holi, o'kesim
	Sifat	Qanday? Qanaqa? Qaysi?	Narsa-buyum belgisini bildiradi	Sifatlovchi aniqlovchi
	Son	Qancha? Necha? Nechanchi?	Narsa-buyum belgisini (miqdori, sanog'i, tartibi) ni bildiradi	Aniqlovchi, kesim, ega to'ldiruvchi

	Olmosh	Kim? Nima? Qayer? Qanday? Qanaqa? Qaysi? Qancha? Necha?	Umumlashgan narsa- buyum, umumlashgan belgi, umumlashgan miqdor ma'nolarini ifodalaydi	Ot, sifat, son, ravish bajargan sintaktik vazifalar uchun xoslangan
	Fe'l	Nima qilmoq? Nima bo'lmoq?	Harakat, holat ma'nolarini bildiradi	Kesim
	Ravish	Qanday? Qanday qilib? Qay tarzda? Qay holda qachon? Qayerga? Qayerdan? Qayerda?	Harakat, holat belgisini bildiradi	Hol
Alohida xususiyatga ega so'zlar.	Ko'makchi	-	Qo'shma gap qismlarini va sodda gap bo'laklarining sintaktik munosabatlarini (vosita, maqsad, sabab, vaqt, makon kabi sintaktik munosabatlar) ifodalaydi	
	Bog'lovchi	-	Qo'shma gap qismlari va sodda gap bo'laklarining sintaktik munosabatini (payt, sabab-natija, ayrim- zidlik va boshq.) ifodalaydi	
	Yuklama	-	Ayrim so'z yoki gapga qo'shimcha ma'no (so'roq, taajjub, qistash, buyruq, inkor va boshq.)	Qo'shma gap qismlari va sodda gap bo'laklarining sintaktik munosabatlarini ifodalaydi
	Modal so'zlar	-	So'zlovchining anglatayotgan fikriga munosabatini bildiradi	Kirish so'z
	Undov so'zlar	-	His-tuyg'u, buyruq xitob, chaqirish kabi ma'nolarni bildiradi	Otlashganda otning sintaktik vazifasini bajaradi. So'z gap
	Taqlid	Qanday? Qanaqa?	Tovush, ko'rinish va holatga taqlidni bildiradi	Hol, sifatlovchi-aniqllovchi

SIFAT (Имя прилагательное)

Часть речи, обозначающая признак лица или предмета называют прилагательным. В узбекском языке они отвечают на вопросы *qanday?* *qanaqa?* (какой?), *qaysi?* (который?).

Прилагательные в узбекском языке делят на следующие разряды:

1. *Xususiyat bildiruvchi*. Означающие свойство; они означают свойство как человека так и предметов: *kamtarin* (скромный), *ayyor* (хитрый), *yuvosh* (смирный), *yaxshi* (хороший);

2. *Holat bildiruvchi*. Означающие состояние: *xursand* (веселый, радостный), *hafa* (грустный), *keksa* (старый), *sovuq* (холодный), *tinch* (спокойный, тихий);

3. Shakl bildiruvchi. Означающие форму – вид: *povcha* (высокий), *yassi* (плоский), *gavdali* (послый);

4. Rang – tus bildiruvchi. Означающие цвет: *pushti* (розовый), *zangori* (голубой);

5. Maza – ta'm bildiruvchi. Означающие вкус: *shirin* (сладкий), *nordon* (горький), *achchiq* (острый), *sho'r* (солёный)

6. Hajm - o'lchov bildiruvchi. Означающие меру – объём: *keng* (широкий), *tor* (узкий), *uzun* (длинный), *og'ir* (тяжёлый);

7. Hid bildiruvchi. Означающие запах, их всего несколько: *xushbo'y* (приятный), *badbo'y*, *sassiq*, *qo'llansa* (неприятный);

SIFAT DARAJALARI (Степени сравнения прилагательных)

Сопоставление одинаковых качеств предмета выражается степенями сравнения имен прилагательных.

В узбекском языке три степени сравнения;

-*oddiy daraja* (обычная степень);

-*qiyosiy daraja* (сравнительная степень);

-*orttirma daraja* (превосходная степень);

В обычной степени качество предмета называется без сравнения его с качеством другого. Эта форма является начальной для прилагательных: *oddiy* (простой), *go'zal* (красивый), *oq* (белый) и.т.д.

Сравнительная степень означает большую или меньшую степень качества по сравнению с похожим. Она образуется двумя способами: с помощью аффикса-*roq*: *oqroq* (белее), *kuchliroq* (сильнее), *tekisroq* (ровнее) и.т.д.

С помощью слов: *sal*, *biroz*, *xiyol* (немного, чуть), *baland* (чуть выше), *sal past* (чуть ниже).

Превосходная степень означает большую степень признака, чем в норме. Так же образуется двумя способами:

1. С помощью слов *juda* (очень), *eng* (самый), *g'oyat (da)* (очень), *nihoyat (da)* (безгранично): *juda yoqimli* (очень приятный), *behad shod* (безгранично радостный) и.т.д.

2. Первый слог или начало прилагательного ставится перед ним, образовав парное, при этом в первом слог в конце произносятся звуки **p,m** или любой звук в первом слог меняют на эти звуки: *qor-qora* (черный), *yam-yashil* (очень зеленый), *dum-dumaloq* (круглый-круглый) и.т.д.

Так же превосходную степень образуют произношением гласных дольше, чем обычно или удвоенным произношением согласных: *uzu-u-un* (*yo'l*), *tekkis* (*yo'l*) и.т.д.

Отдельные разряды прилагательных не имеют степеней сравнения: *sirtqi* (заочный), *devoriy* (стенная) и.т.д.

1-mashq. Berilgan sifatlarning qiyosiy va orttirma daraja shakllarini yozing. Shu soʻzlar ishtirokida gaplar tuzing.

Sariq, qizil, kamtar, sahiy, toza.

2-mashq. Sifatlarni aniqlang va tagiga chizing.

1. Unumli mehnat keltirar davlat. 2. Rejali ish buzilmas. 3. Odobli bola elga manzur. 4. Toʻgʻri odam egri soʻzdan or qilar. 5. Tikansiz gul, mashaqqatsiz hunar boʻlmas. 6. Intizomli lashkar yengilmas. 7. Ozod Vatanimiz-tinchlik tayanchi. 8. Yoshligimiz shunchalar erkin, quvnoq va begʻubor.

3-mashq. Savollarga javob bering. Javobingizda qavs ichida berilgan sifatlardan foydalaning.

1. Bizning armiyamiz qanday armiya? (buyuk, kuchli, qudratli, qahramon) 2. Bizning hayotimiz qanday? (quvnoq, goʻzal, ajoyib) 3. Qanday shamol esyapti? (mayin, yoqimli, yengil) 4. Qanday gullar ochildi? (chiroyli hushboʻy) 5. Nozima qanday oʻquvchi? (quvnoq, chaqqon, tirishqoq, qobiliyatli).

4-mashq. Berilgan sifatlarni qiyosiy va orttirma daraja shaklida yozib chiqing. Ulardan soʻz birikmalari hosil qiling.

Chiroyli, kuchli, ulugʻ, buyuk, eski, pishiq, rahmdil, katta.

Namuna: chiroyli-chiroyliroq-eng chiroyli. Chiroyli qiz, chiroyli koʻylak.

5-mashq. Berilgan soʻz birikmalari yordamida gaplar tuzing.

Yangi mavzu, baland imorat, intizomli talaba, keksa odam, shirin uyqu, zangori ekran, sovuq shamol, zamonaviy qishloq.

6-mashq. Berilgan matndan sifatlarni aniqlab, darajasini ayting.

Togʻda tong.

Togʻda tong otishini kuzatish juda ajoyib boʻladi. Dastlab togʻning eng baland choʻqqilari pushti rangda tovlanadi. Bu choʻqqilar quyoshni birinchi boʻlib kutib oladilar. Keyin quyosh balandroq koʻtariladi, oqish osmon och koʻkimtir tusga kiradi. Choʻqqilardagi qorlar jimir-jimir qilib yaltiray boshlaydi.

Oddiy daraja:

Qiyosiy daraja:

Orttirma daraja:

7-mashq. Do'stingizning xususiyatlarini taqqoslang va jadvalni to'ldiring.

Ijobiy hislatlar	Salbiy hislatlar

8- mashq. Rus tiliga tarjima qiling.

1. O'lkamizda sahiy kuz davom etmoqda. 2. Oq oltindan baland-baland xirmonlar uyulmoqda. 3. Tonggi sukunatni qushlarning chug'ur-chug'uragina buzardi. 4. Bayramga bag'ishlangan devoriy gazetalar tanlovida biz g'olib bo'ldik.

9- mashq. O'zbek tiliga tarjima qiling.

Сегодняшний, вчерашний, прошлогодний, завтрашний, вечерний, утренний, осенний, хмурый, грустный, веселый, беспечный.

10-mashq. Quyidagi so'zlar ishtirokida gap tuzing. Bu so'zlar boshqa gapdagi shunday so'zlarga omonim bo'lib kelsin.

Yer, jon, yorug', soz, tush, soch, qirq, yosh, kul, oy, ot, son, sog', shim, toy, et, yara, bez, bug'doy, oq, oshiq, osh.

11-mashq. Tekstdagi gaplardan sinonimlarni topib, ularning ma'nolarini tushuntiring.

1. Komila uyda qitday o'tin, qitday ko'mir yo'qligini so'zladi. 2. Nargiza xola dutor torini picha bo'shatdi: uzilib ketishi mumkin edi. 3. O'qishdan chiqib barg kesishga, boramiz. Jinday qurtimiz bor. 4. Inson bolasi ota-onasidan bemahal ajragan ekan, unga bundan og'ir kulfat yo'q. 5. Uning ovozida sevgi, sevgidan ham ko'proq mung, alam ohanglari yangradi. 6. Ziyofat turli laziz taomlar, xushxo'r mevalar, sharbatlarga boy. 7. Kennayingiz qo'y yog'iga osh qilgan ekan, biram shirin bo'libdiki, endi naryog'i yo'q. 8. Mayli, hech havotir olmay bemalol maslahalasha beringlar, chiroqlarim. 9. Bahuzur o'tirib gaplashaveringlar. Dalada yoyilib o'tirish – rohat. 10. El betinch, odamlarning yuzlari tabiblik qilib yurgan vaqtlarida bunday betoblarni ko'p ko'rgan.

12-mashq. Quyidagi so'zlarni o'qib, bir-birlariga sinonim bo'lganlarini alohida-alohida gruppalar bo'chiring, ular ishtirokida gap tuzing.

Do'st, yuz, ko'k, quy, katta, qoshida, kechikmoq, chopmoq, urmoq, osmon, o'rtoq, aft, bashara, ovqat, mo'l, buyuk, yonida, hayallamoq, yugurmoq, ulug', og'a-ini, ulkan, do'pposlamok, chehra, dam, sovuq, issiq, ayamoq, ayoz, iliq, tin, to'xtamoq,

charchamoq, mayda, tasallo, ildam, teng, tahmin, jadal, taskin, tez, barvar, shitob, chama, faraz, barobar, tusmoq, shaxt, sodiq, sotqin, vafodor, xoin, sirpanchiq, sekinlashmoq, toyg'oq, susaymoq, tirq'anchiq.

13-mashq Tekstdagi gaplarni ko'chiring, Sinonim va antonimlarni topib, ma'nolarini, tuzilishiga ko'ra turlarini izohlang.

1. Qo'rqqisiz, domla, chumchuqchalik ham yuragingiz yo'q. 2. U bo'yini cho'zib, qaynoq asabiy, g'azabli ommani, zulum, o'chog'ini portlatishga tayyor botir xalqni ko'zdan kechirdi. 3. Ey qahramon, dov yurak, jasur, ulug' xalq. 4. Endi mening bunda turmog'im gumon, xo'rlik, asorat. 4. Endi mening bunda turmog'im gumon, qalmoq elga men ketarman bul zamon. 5. Bir zumdan keyin hamqishloqlarning g'avg'osi aniq eshitildi. 6. Oydinda ularning paranjili ikkita xotin ekanligi ravshan ko'rinib turar edi. 7. Ovqatdan keyin polk keng maydonga tizildi. Gkis o'rganishga chaqirdi. 8. Katta karvo qaysi yo'ldan yursa, kichik karvon ham shu yo'ldan yudai. 9. Nosirov Rashidga nisbatan barvasta, faqat kul rang ko'zlarigina mitti edi. 10. O'n minut qadar yo'l yurilgach, bir tomoni chuqur jarlik ko'chada Yormat birdan otni to'xtatdi. 11. Olomonning ichidagi kir qalpoqli yaland oyoq, baquvvat chol chiqdi. 12. Yurishga madorsiz, nimjon qariyalar nabiralarini yonlariga o'tkazib aravalarda kelgan edilar. 13. Dilshod aka yel kelsa yiqiladigan bequvvat xo'jalik edi. 14. Mutal kuchli edi, ammo Otabek undan ham kuchli edi. 15. Fe'lim senga ayon, Chakana ishni yomon ko'raman.

14-mashq O'qing. Ravishlarning tuzilishi va ma'nosiga ko'ra turini ayting, so'roqlarini aniqlang.

1. Kechalari shinni uchun uzum tepadilar, kunduzi ularni aravalab shaharga tashiydilar. 2. Bir ozdan keyin seskanib-seskanib o'ziga keldi. 3. Necha kundan beri ko'zlari uyqu ham ko'rmaydi. 4. Latifjon uning iltijo bilan boqib turgan ko'zlariga qarab noiloj ko'ndi. 5. O'tirganlar kulib yuborishdan arang saqlanib, quloq solmoqda edilar. 6. Bu xafagazak arra tishli tizmalar ustida uzundan-uzoq cho'zilib bulut tutaydi. 7. Aziz aka qisiq o'tkir ko'zlarini menga qadab, o'ychan gap boshladi. 8. Maslahat qilishadi-da, kengashli to'n qisqa kelmas, - dedi oppoq soqolli, katta gavdali yetmish yoshlar chamasidagi Nurbobo. Kel, qizim, tez-tez yegin, sovimasin.

15-mashq Gaplarni o'qing. Ravishlarning fe'l bilan munosabatini, ma'no va Grammatik jihatdan qanday bog'lanayotganini tushuntiring.

1. Dorixonani reviziya bosdi, mana, tilhatingni olib ikki so'mu sakson tiyinni tezroq ber, ko'chada taksi kutib turibdi. 2. Mahmudjon aka boshini ozgina qashib

turgandan keyin ko'ndi. 3. Ko'zlarida onalik mehri yonib turgan qo'ylar bolalaridan bir qadam ham orqada qolmaydi, dam-badam yalaydi, ishaydi. 4. Xo'p, bunchayam shoshiltirmang, bu aytib darrov tinchlanadigan yangilik emas, so'ngra tushuntirish, izoh berish uchun vaqt talab qiladi. 5. Ertalab yetib bordim. Kechqurun uyga qaytib keldim. Barcha ishlar tezgina hal bo'ldi. 6. Ish qayerdan boshlangan bo'lsa, gapni ham shu yerdan boshlay bering. 7. Botir kitobga qaramoqda. Ba'zan xayol boshqa yoqqa olib ketganidan o'qigan hikoyaning ma'nosiga tushunmay, o'sha joyga qayta-qayta ko'z yugurtirardi.

SIFAT DARAJALARI

	Sifat darajalari	Ma'nosi	Sifat darajalarini ifodalovchi vositalar	Misollar
1	Oddiy daraja	Belgining ortiqkamlikka munosabati ifodalanmaydi	-	Yaxshi, shirin, baland
2	Orttirma daraja	Belgining mo'ljaldan ortiqqligini, kuchliligini ifodalaydi	Fonetik vosita: bosh bo'g'inni sifat oldidan takrorlash	Sap-sariq, to'ppa-to'g'ri, qip-qizil
			urg'u	Bala:nd, no:rdon, a:chchiq
			Leksik vosita: juda, g'oyatda, nihoyatda, behad	g'oyatda katta, juda kichik, nihoyatda go'zal, behad xursand
3	Ozaytirma daraja	Belgining mo'ljaldan kamligi, kuchsizligini ifodalaydi	Leksik vosita: sal, bir oz, xiyol	Sal achchiq, bir oz achchiq, xiyol achchiq
			Morfologik vosita: -roq, -mtir(-imtir), -ish	Kattaroq, kichikroq, sarg'imtir, ko'kimtir, sarg'ish, ko'kish

RAVISH (Наречие)

Наречие - часть речи, обозначающая признак действия, качества, реже предмета.

В узбекском языке наречия делятся:

1. Holat (tarz) ravishlari - наречия образа действия
2. Payt ravishlari - наречия времени
3. O'rin ravishlari - наречия места

4. Maqsad ravishlari - наречия цели
5. Daraja-miqdor ravishlari - наречия меры и степени
6. Sabab ravishlari - наречия причины

Наречия образа действия отвечают на вопросы qanday? - как? , qanday qilib?, qay tarzda? - каким образом? и указывают на способ совершения действия. К ним относятся: jim (спокойно), to'satdan (вдруг), tez (быстро), sekin (медленно), uyayov (пешком), ketma-ket (вслед), astoydil (от души) и т.д.

Наречия времени отвечают на вопросы: qachon? - когда? , qachongacha? - до каких пор? , qachondan (beri)? - с каких пор? Обозначают время совершения действия: bugun (сегодня), indinga (послезавтра), o'tgan yili (в прошлом году), oyda-yilda (изредка), kechasi (ночью) и т.д.

Наречия места отвечают на вопросы: qayerda? - где? , qayerga? - куда? , qayerdan? - откуда? , qayergacha? - до куда?

Обозначают место совершения действия: oldinda (впереди), olisda (в дали), olisdan (издали), yuqoriga (вверх) и т.д.

Наречия цели ограничены в количестве: ataylab, jo'rttaga, atay, atayin (нарочно, специально).

Так же ограничены в количестве наречия причины: noiloj, ilojsizlikdan, chorasiz, chorasizlikdan (находясь в безвыходном положении).

Наречия меры могут указывать как на количество действия, так и на количество предмета: ko'p (много), kam (мало), ancha (много), jindak (мало) и т.д. Наречия степени указывают на степень как действия, так и признака: eng (самый), juda (очень), a'lo (отлично), zo'r (прекрасно) и т.д.

1-mashq. Gaplarni rus tiliga tarjima qiling. Ravishlarning ma'no turini ayting.

1. Don daryosi jimgina oqardi. 2. Anvar ohista yiqildi. 3. Akam ozgina kech qoldilar. 4. Gapni oz so'zla ishni ko'p ko'zla. 5. U birpas jim qoldi. 6. Ilgari men o'zbek tilini bilmas edim. 7. Tonggi shabada dilga juda yoqadi.

2- mashq. Gaplarni o'zbek tiliga tarjima qiling

1. Айбек спокойно воспринял эту новость. 2. Озода очень хотела поступить в университет. 3. Беседа продолжилась до самого утра. 4. Послезавтра мы все едем в горы. 5. Иногда мы собираемся со своими бывшими одноклассниками.

3-mashq. Nuqtalar o'rniga yordam uchun so'zlardan mosini qo'yib, gaplarni ko'chiring.

1. men o'zbek tilini bilmas edim. 2. o'zbek tilini o'rgana boshladim. 3. sen yangi matnning mazmunini yaxshi tushundingmi? 4. qiyin matnlarning mazmunini aytib bera olmayman. 5. universitetimizda o'zbek tili to'garagi ochildi. 6. to'garak mashg'uloti yaxshilanmoqda.

Yordam uchun so'zlar: hozir, kundan-kunga, ilgari, bugun, hozircha, yaqinda, o'tgan yili.

4-mashq. Lug'atdan foydalanib, quyidagi ravishlar ishtirokida gaplar tuzing.

Yangicha, astoydil, sekin, birdan, darrov, yaxshi, ko'p, tez, piyoda, to'satdan.

5-mashq. So'zlarni o'zbek tiliga tarjima qiling. Ular ishtirokida gaplar tuzing.

Откуда?, куда?, там, туда, где-то, вперед, каждый день, весь день.

6-mashq. So'zlar yordamida birinchi ustunda payt ravishlarini, ikkinchi ustunda o'rin ravishlarini yozing.

Erta, oldinga, ertaga, ichkari, past, ichkarida, tashqari, hozir, hozirdan, hali, yuqoriga, avval, ilgari, o'rtada, chapda, chapdan, ertalab.

7-mashq. Matndan ravishlarni ajratib olib, turini aniqlang.

O'ZBEK MAQOLLARI

Maqol xalq og'zaki ijodiga oid janrlardan biri sanaladi. Maqollar shaklan qisqa bo'lgani bilan ularda juda keng ma'no mujassam bo'lgan.

Tilimizning bu bebaho boyligini o'rganish bilan ajdodlarimiz qadimdan shug'ullanib kelganlar.

Mashhur qomusshunos Mahmud Qoshg'ariy XI-asrdayoq turkiy xalqlarning 400 ga yaqin hikmatli iborasining o'zining uch jildlik lug'atiga kiritgan. Ularning 250 dan ortiqrog'i shakl va mazmuniga ko'ra hozirgi o'zbek tilidagidan farq qilmaydi.

Mashhur masalchi Gulhaniy (XIX asr) 200 ga yaqin hikmatli iborani to'plab, ularni bir tizimga jamlab, "Zarbulmasal" asarini yaratgan.

Adabiyotshunos olimlarimiz "O'zbek xalq maqollari" kitobida 1800 ta maqolni 31 mavzuga ajratib tavsiflagan.

Olimlarning aniqlashicha, har bir kishi taxminan 800 ga yaqin maqol va matallar haqida tushunchaga ega bo'lar ekan. Siz-chi? Siz qancha maqolni bilasiz?

6-MAVZU. TARIX VA ZAMONAMIZ. KOMPYUTERLAR AVLODI.

OTGA XOS GRAMMATIK KATEGORIYALAR

Topshiriq. Matnni oqing.

BUXORO

Buxoro Markaziy Osiyoning ko'hna shaharlaridan biridir. Bu shahar bundan 2300 yil muqaddam Zarafshon vodiysining quyi qismida qad ko'targan. Dastavval daryoning Zarirud nomli quyi tarmog'ining ikki sohili paydo bo'lgan. Qishloqning tevarak-atrofi qadimda nihoyatda xushmanzara edi. Butun vodiylar bo'ylab atrofni qoplab yotgan qalin daraxtzor va to'qayzorlarda turli-tuman yovvoyi hayvonlar, hamda ajoyib qushlar bo'lgan. Shuning uchun bu o'lkani «Bug'-oro», ya'ni «Tangri jamoli» deb aytiladi.

Buxoro tarixiy obidalarga boy. Ismoil Samoniy madrasasi (IX -X- asrlar), Chashmai Ayub maqbarasi (XII- asr), Namozgoh masjidi (XIV -, XVI - asrlar), Ulug'bek madrasasi (1417 - yil), Masjidi Kalon (1514 - yil), Mir Arab madrasasi (1530 - yil), Ko'kaldosh madrasasi (1578 - yil), Sitorai Mohi Xosa saroyi va boshqalar Buxoroning dovrug'ini jahonga taratgan.

Buxoro O'zbekistonning madaniy va obod shaharlaridan biri bo'lib qoldi.

1- topshiriq. Buxoro haqida bilganlaringizni aytib bering.

2- topshiriq. Matnni rus tiliga tarjima qiling.

ICHANQAL'A

Ichanchal'a Xiva shahrining ramzidir. Ichanchal'a «ichki qal'a» demakdir. Bu nom shaharning tashqi devori qurilgach qabul qilingan.

Ichanchal'a maydoni o'rta asrlardagi Xiva shahri maydoniga to'g'ri keladi. U mustahkam devor bilan o'ralgan. Devorning balandligi 7-8 metr ga teng, qalinligi 3-6 metr. Shimoliy darvoza-Bog'cha darvoza deb ataladi va Urganch yo'liga olib chiqadi. Sharqiy darvoza «Polvon darvoza» deb atalib, Amudaryo va Xazoraspg'a olib chiqadi. Janubiy va G'arbiy «Ota darvozalar» 1920-yillarda nurab ketgani sababli buzib tashlangan.1975- yilda esa qayta o'z holiga keltirilgan.

Ichanchal'a ichkarisida noyob me'morchilik obidalari va hovli - joylar saqlanib qolgan.

Ichanchal'a devorlari asosan paxsadan qurilgan. Ba'zi orinlarda xom g'ishtlar ishlatilgan. Arxeologiya tekshiruvlari davomida qal'a devorlari yonida qadimiy Xorazm me'morchiligining qoldiqlari topilgan.

Bu noyob san'at durdonasi davlat himoyasiga olingan bo'lib, uni ta'mirlash ishlari olib borilyapti.

3- topshiriq. Matnni o'qing, mazmunini aytib bering.

REGISTON

Samarqand-ko'hna tarixiy obidalarga boy shaharlardan biri. Shunday obidalaridan biri- Registon uchta salobatli binodan tashkil topgan. Bular: Ulug'bek, Sherdor, Tillaqori madrasalaridir.

Ulug'bek madrasasi 1471 - yilda barpo etilgan. Bu bino Ulug'bek qurdirgan madrasalarning eng kattasi va eng hashamatlisi edi. Uning monumental peshtoqlari yon gumbazlari va minoralari hozir ham kishini hayratga soladi. Bu madrasa o'z davrida ilm-fanning yirik markazi bo'lgan. Madrasada yirik olimlar, jumladan, Ulug'bekning o'zi ham dars bergan.

Sherdor madrasasi 1619 - 1636 - yillarda Samarqand hukmdori Yalanto'sh Bahodirning topshirig'i bilan qurilgan, Bahaybat peshtoq tepasida sher va ohular rasmi solingani uchun Sherdor madrasasi deb atalgan.

Tillaqori madrasasi 1647-1660 - yillarda qurilgan. U zarhal naqshlar bilan ishlangani uchun shunday nom olgan. Mazkur bino qurilishi bilan Registon maydonidagi ajoyib ansambl mukammal shakl olgan.

Hozirda bu yerga minglab sayyohlar tashrif buyurishadi. Istiqlol davrida madrasalar qayta ta'mirlandi. Endilikda u yerda ko'plab tadbirlar o'tkazilmoqda. "Sharq taronasi" xalqaro musiqa tanlovi fikrimizning dalilidir.

KOMPYUTERLAR AVLODI

Dunyoda juda ko'p kompyuterlar yaratilmoqda. 1980- yilning o'rtalariga kelib jahon parkidagi kompyuterlarning jami soni 10 millionga yetgan bo'lsa, 1990 yilga kelib ular soni 100 mln. ga yetdi. Turli firmalarning har xil nomdagi kompyuterlari hayotga tobora mustahkamroq kirib bormoqda.

Super EHM tezkor, murakkab kompyuter hisoblanadi. U sekundiga 800 mln. amalni bajara oladi. Katta EHM-uchinchi avlod kompyuterlari bo'lib, sekundiga 10 mln. gacha amal bajaradi.

Kichik EHMlar mini va makro EHM, shaxsiy kompyuter va mikrokalkulyatorlarga bo'linadi.

Tekshirishlar natijasi minimashinalar bir xil qiyinchilikdagi masalalarni o'nlab marta tezroq yechishi mumkinligini ko'rsatadi.

Kompyuterlar inson aqliy mehnatini yengillashtirishga yordam beradigan texnik qurilma. U uchta blok: xotira, protsessor, kiritish-chiqarish qurilmalaridan iborat.

Topshiriq. Matnlarni o'qib, rus tiliga tarjima qiling.

KOMPYUTERLAR HAQIDA

Zamonaviy kompyuterlarni shaxsiy kompyuterlar deb yuritiladi. Chunki undan foydalanuvchilar axborot uzatadilar. Kompyuterlar insonlarga nima qilish kerakligini ko'rsatadi.

Tarixan qisqa vaqt ichida , yani 50 yil mobaynida elektron hisoblash mashinasi [EHM] ning 6 ta avlodi yaratildi. Dastlabki kompyuterlar 1940-yillarda yaratila boshlaqan. Ular katta, elektr quvvatini ko'p olqan. Amallarni bajarish tezligi past edi. 1970-yillarda kompyuterlarning 4-avlodi paydo bo'la boshladi. Ularda 10000 tacha element birlashtirilgan mikrosxema qo'llangan.

1981-yil avgustda elektron yozuv mashinalari ishlab chiqarishga o'tildi. Shaxsiy kompyuterlar yaratildi. U barcha sohalarda qo'llanilmoqda. Chunki, o'nlab qiyin masalalarni yechishda tez hal qilib berishi bilan xarakterlanadi.

Kompyuter insonning mehnatini yengillashtirib beradigan qurilma. Ular 3 ta tarkibiy qism: sistemali blok, monitor, klaviatura [axborot kiritish] va tashqi qurilma [printer, plotter va videoko'zgu] dan iborat.

Topshiriqlar:

1. Matndan savollarga javob toping.

- 1) Zamonaviy kompyuterlar nima deb yuritiladi ?
- 2) Kompyuterlardan qanday maqsadda foydalanadilar ?
- 3) Kompyuterning nechta avlodi yaratilgan ?
- 4) Qachon dastlabki kompyuter yaratilgan ?
- 5) Ular qanday ishlagan ?
- 6) 1970 yillarda kompyuterning nechanchi avlodi yuzaga kelgan ?
- 7) Elektr yozuv mashinalarini qachon ishlab chiqarishgan?
- 8) Shaxsiy kompyuterlarning xarakteri nimada?
- 9) U nimaga yordam beradi ?
- 10) Kompyuterning tarkibi qanday ?

2. Matn mazmunini gapirib bering.

3. Berilgan sonlarga savol bering.

- 1) 50 yil mobaynida...
- 2) 1970 yillarda kompyuterning...

POCHTA TARIXI

Aloqa ishlarida maxsus xizmatkorlar-choparlar podshoh va mahalliy hokimlarning farmoyish va xat-xabarlarini tashiganlar. Ular hukumatdan maosh olib turganlar. Choparlarning bir guruhi oliy hukmdorlarning kechiktirib bo'lmaydigan farmoyishlari va boshqa xabarlarini belgilangan yurtlar va odamlarga yetkazib turganlar. Xabarchilarning bu guruhi shuturpari (qanotli tuyalar) deb atalgan. Xabarchi choparlar tepasida muboshir (arabcha xushxabar tarqatuvchi) deb ataluvchi va saroyda hurmat -e'tiborga ega bo'lgan amir turgan.

O'tmishda xonlar va mahalliy hukmdorlar savdo karvonlaridan ham xabar /xabarchi/vositasida foydalanganlar. Savdogarlardan axborot manbai sifatida olimlar ham keng foydalanishgan.

Choparlar va savdo karvonlariga hukumat katta imtiyoz va qulayliklar yaratgan. Masalan: yo'l ustida (bir kunlik yo'l ustida (yomxonalar) forsha: xabarchi otlar saqlanadigan joy/ va rabotlar/ arabcha: karvonsaroy/ qurdirilib, ularning tepasiga mahsus nazoratchilar/ yomchilar, rabotbonlar/ qo'yilgan. Ularning zimmasiga choparlar, savdogarlar va elchilarga qo'noq va oziq-ovqat berish, jo'nab ketishlarida horigan /charchagan/ va o'sallab qolgan ot-ulovini almashtirib berish va yo'lovchilarning xavfsizligini ta'minlash vazifasi yuklatilgan. Yemxona va

rabotlardan tashqari, yo'l ustidagi qishloqlarning aholisi ham elchi va choparlarga qo'noq va oziq-ovqat berishga majbur etilganlar.

- Topshiriq** .1. Notanish so'zlarni aniqlab lug'at tuzing.
2. Matn yuzasidan savollar tuzing.

TELEFON TARIXI HAQIDA

Dunyodagi eng birinchi telefon stansiyasi 1878-yili Amerika Qo'shma Shtatlarining Nyu-Xeben shahrida ishga tushirilgan. Rossiyada esa, dastlabki telefon stansiyalari 1882-yildan boshlab Peterburg, Moskva, Riga va Odessa kabi shaharlarda paydo bo'la boshlagan; Toshkentda birinchi telefon aloqasi Turkiston o'lkasi pochta-telegraf idorasi va shu idora boshlig'ining uyi o'rtasida o'rnatilgan. Korxonalar va aholi foydalanishiga mo'ljallangan, mijozlarni bir-birlari bilan ulash ishlari qo'lda bajariladigan birinchi telefon stansiyasi 1904-yilning 7-sentabrida foydalanishga topshirilgan.

Birinchi avtomat telefon stansiyasi Shvetsiyaning "Erikson" firmasi ishlab chiqargan mashina tizimidagi ATS bo'lib hozirgi 32/33 ATS binosida joylashgan va 1932-yilning 8-mart kuni ishga tushirilgan.

Dekadali-odimlab ishlovchi birinchi ATS 1958-yili (hozirgi 44- ATS), birinchi koordinat ATS esa, 1972-yili (hozirgi 56-ATS) ishga tushirilgan.

* * *

O'tmishdagi ko'pgina mamlakatlarda pochtachilarga katta hurmat bilan qarashgan. Misrda xat tashuvchilarga hatto haykal qo'yilgani ma'lum. Yunonistonda ular eng hurmatli insonlardan sanalardi.

* * *

O'tmishda pochtachilar o'ta rostgo'y va tezkor bo'lish bilan birga, og'zaki xatni yetkazishda ham ehtiyotkor edilar. Qadimgi elatlarning pochta stansiyalari bir-biridan besh kilometr uzoqlikda joylashgan.

Ular kecha-kunduz navbatchilik qilishardi. Stansiyadagi navbatchi pochtachilar bir-birlarini gulxan yoqib xabardor qilishgan. "Xat"ni yetkazishda choparlar bir daqiqa ham to'xtashmagan.

Topshiriq. Matn yuzasidan savollar tuzib, o'zaro suhbatlashing.

О‘ЗБЕК ТИЛИДА ОТ (Имена существительные)

Имена существительные называют лицо, предмет, место или время. Они отвечают на вопросы: kim (кто?), nima (что?), qayer (какое место?).

Atoqli otlar – имена собственные: Anvar, Zuhra, Mars.

Turdosh otlar – имена нарицательные: kitob, daftar, qalam

Mavhum otlar – (абстрактные имена существительные); do'stlik (дружба), baxt (счастье), omad (удача) и т.д.

Jamlovchi otlar – (собираательные имена существительные): xalq (народ), qo'shin (войско), to'da (шайка, стадо) и т.д.

OTLARNING EGALIK AFFIKSLARI BILAN TURLANISHI (Таблица склонения имен существительных с притяжательными аффиксами)

Shaxs (лицо)	Birlik son (Ед. число)		Ko'plik son (Мн. число)	
	Unli bilan tugagan otlardan so'ng (Показатель после гласных)	Undosh bilan tugagan otlardan so'ng (Показатель после согласных)	Unli bilan tugagan otlardan so'ng (Показатель после гласных)	Undosh bilan tugagan otlardan so'ng (Показатель после согласных)
1	Uka - m	Fikr – im	Uka – miz	Fikr - imiz
2	Uka – ng	Fikr – ing	Uka – ngiz	Fikr – ingiz
3	Uka – si	Fikr – i	Uka – lari	Fikr - lari

O'ZBEK TILIDA KELISHIKLAR (В узбекском языке имеется шесть падежей)

№	Kelishiklar (падежи)	Kelishik ko'rsatkichi	Kelishik savollari	Misollar
1	Bosh kelishik	-	Kim? nima? qayer?	Dono, kitob, Toshkent
2	Qaratqich kelishigi	-ning	Kimning? nimaning? qayerning?	Dononing, kitobning, Toshkentning
3	Tushum kelishigi	-ni	Kimni? nimani? qayerni?	Dononi, kitobni, Toshkentni
4	Chiqish kelishigi	-dan	Kimdan? nimadan? qayerdan?	Donodan, kitobdan, Toshkentdan
5	Jo'nalish kelishigi	-ga	Kimga? nimaga? qayerga?	Donoga, kitobga, Toshkentga
6	O'rin-payt kelishigi	-da	Kimda? nimada? qayerda?	Donoda, kitobda, Toshkentda

1-mashq. Atoqli va turdosh otlarni ajrating.

1. Aziza hozir kelib to'xtagan tramvayga chiqish uchun yugurib borardi.
2. Majlis raisi navbatdagi notiqqa so'z berdi.
3. Metro kombinatga 10 minutda olib boradi.
4. Hamma sayyoralaridan Yerga eng yaqini Marsdir.
5. Alisher Navoiy o'zbek xalqining buyuk mutafakkiridir.
6. Xayrixon, yigirma besh yoshlardagi juvon, bizning korxonada bo'lim boshlig'i bo'lib ishlaydi.

2-mashq. Avval atoqli otlarni, so'ngra turdosh otlarni ko'chirib yozing.

1. Toshtemirning dadasi – fermer xo‘jaligimizning eng ilg‘or mexanizatorlaridan. 2. Sirdaryo bilan Amudaryo Orol dengiziga quyiladi.

3. Jug‘rofiya o‘qituvchisi Volga, Don, Dnepr kabi katta daryolar haqida qiziq hikoyalar aytib berdi. 4. Gerasim Mumuga uzoq vaqt qarab turdi. 5. Bahorning dastlabki kunlari kamdan – kam bunday issiq bo‘ladi. 6. Husayn qo‘shinlari tunda Hirotni tashlab chiqa boshladi. 7. Ovchilarning chaqirig‘iga hech kim ovoz bermadi. 8. Buyuk olimimiz Beruniyning merosi boy, keng va rang-barangdir.

3-mashq. Quyidagi so‘zlarga egalik affikslarini qo‘yib gaplar tuzing. Maktab, oila, bog‘, Vatan, hovli.

4-mashq. Quyidagi parchani o‘qing va undagi egalik qo‘shimchalarini aniqlang.

U dori mening tarjimai holimga singib ketgan, axir! Tushunyapsizmi? Mening butun quvonchlarim, zavqlarim, hayotimning ma‘nosi. Vatan oldidagi burch, ilk muhabbatim ham ... o‘sha bilan bog‘liq. Usiz o‘tmishim yo‘q... Shunaqa bo‘larkan-da hayot!.. Iltimos, to‘xtating... Anavinga qarang! Yo‘l yoqasiga! Ajriqzorgayam sepishibdi-ku? Sap-sariq bo‘lib yotibdi!

5-mashq. Nuqtalar o‘rniga tegishli qo‘shimchalarni qo‘yib gaplarni o‘qing va ko‘chirib yozing.

Men u... kutubxonada ko‘rdim. 2. Nodiradan olgan “O‘zbek tili” kitobi ... menga berib tur. 3. Akam do‘stlari ... o‘zining tug‘ilgan kuniga taklif qildi

6-mashq 4.Ikkovi men o‘quv zalida ko‘rdim. 5. O‘zbek tili ... biz qunt bilan o‘rganmoqdamiz . 6. Bu yil yozgi ta‘til ... qishlog‘imda o‘tkazmoqchiman. 7. Universitetga kelgan mehmonlar.... yaxshi kutib oldik. 8. Chimyonga chiqish... dam olish kuniga qoldirdik.

7-mashq Quyidagi so‘zlarga egalik affikslari qo‘shing. O‘zakda qanday o‘zgarish yuz betganini tushuntiring.

Kovak, g‘ovak, bezgak, kekirdak, o‘rdak, g‘ijjak, lak, tilak, zirak, yurak, chek, oq, tank, ravnaq, blok, tashviq, nok, tok, chok, park, varaq, taroq, xaq, zavq, oyoq, rizq, qobiq, chiviq, qoldiq, ko‘ngil, o‘g‘il.

8-mashq Quyidagi so‘zlarga qavs ichidagi affikslardan mosini qo‘shib, fe‘lning orttirma nisbatini yasang. Ularning talaffuzi va yozilishini tushuntiring.

Tik(-dir, -tir)moq, pishir(-dir, -tir)moq, tort(-dir, -tir)moq, o‘z(-tir, -dir)moq, kes(-dir, -tir)moq, o‘z(-dir, -tir)moq, tuz(-dir, -tir)moq, un(-dir, -tir)moq, ilin(-dir, -tir)moq, il(-tir, -dir)moq, tiril(-tir, -dir)moq, qut(-qaz, -kaz), yur(-g‘iz, -giz)moq, o‘t(-kaz, qaz)moq.

9-mashq. Gaplarni ko'chiring. Jo'nalish o'ring-payt, chiqish kelishiklari bilan kelgan otlarni toping. Qavs ichida shu kelishikka ma'no jihatidan yaqin ko'makchini qo'yib, ularni almashtirganda qanday o'zgarish yuz berishini tushuntiring.

1. Olmazorga yo'l olgan xalq oqimiga qo'shildi. 2. Chol kechga qolgan yakka-yolg'iz yo'lovchilarni daryodan shu qayiqda o'tkazib qo'yadi. 3. Buning badaliga unga birov bitta-yarimta non, yana birov choychaqa berib ketadi. 4. O'sha kuni qo'zg'olon bostirilib, mardikorlar qizil vagonlarda urush bo'layotgan yurtlarga olib ketildi. 5. Shiftga osig'lik qirqinchi chiroqning qalpog'I uy devorlarining tepa yog'iga cho'ziq soya slogan. 6. Darsxonaga birin-ketin uch erkak kirib keldi. 7. E'zozxon uning hiyla cho'zilib qolgan bo'yiga, uzun sochpopuklar taqib olgan mayda o'rim qo'ng'ir sochiga, o'ziga yarashib turgan guldor chit ko'ylagiga razm solib qaradi.

9-mashq O'zingiz ot+ot va sifat+ot tipida tuzilgan qo'shma otlarga uchtdan misol toping, Ularning yozilishini izohlab bering.

7-MAVZU .ADABIYOT-MA'NAVIYAT O'CHOG'I. ANIQ VA TAXMINIY MIQDORNING IFODALANISHI

NODIRA

O'zbek xalqining buyuk shoirasi Mohlaroyim Nodira 1791-1792 – yillarda Andijon hokimi Rahmonboy oilasida tug'ildi.

Nodira yoshligidanoq o'zining oqilaligi va shoirona iste'dodi bilan Farg'ona vodiysida shuhrat qozongan edi. 1807– yilda Qo'qon xoni Umarxon unga uylandi.

Shoira klassik adabiyotning buyuk vakillari: Firdavsiy, Atoiy, Lutfiy, Navoiy, Boburlarning she'riyat sirlarini o'rgandi, fors- tojik tilida ham she'rlar yozib, katta ijodiy meros qoldirdi. Nodiraning o'zbek tilidagi mukammal devoni ham fanga ma'lum.

Zamonasining ilg'or, mutafakkir shoirasi Nodira ilmni ulug'laydi, madrasa, maktab, kutubxona qurdirdi. Olimlar, hunarmandlarga homiylik qilib, ilm va madaniyat taraqqiyotiga munosib hissa qo'shdi.

Nodira inson va muhabbat, vafo va sadoqatni ulug'laydi.

Shoiraning g'azallarini xalqimiz yuz yildan ortiqroq davrdan buyon sevib o'qib, kuylab kelmoqda.

UVAYSIY

Jahon otin Uvaysiy lirik she'rlaridan iborat devon va bir necha dostonlar sohibasi bo'lgan o'zbek shoirlaridandir.

XIX asrdagi tazkira va tarixiy asarlarida shoiraning asli marg'ilonlik bo'lib, Qo'qonga keyinchalik kelib qolgani hamda shoh saroyida Nodira bilan yaqin tutinib, bir necha muddat shu yerda yashaganligi aytiladi.

Jahon otin 60 yildan ko'proq umr ko'rgan. Uning qo'lyozma devonlari O'zbekiston Fanlar Akademiyasi Beruniy nomidagi Sharqshunoslik instituti fondlarida va Andijon Davlat pedagogika instituti fondlarida saqlanadi.

Shoironing Navoiy, Fuzuliy g'azallariga bog'langan muhammaslari, naziralari, Bedil she'rlariga tatabbu'lari Uvaysiy iste'dodi balog'atidan dalolat beradi. Uning ijodida insonni e'zozlash, tabiat noz-ne'matlaridan bahramand bo'lishga undash, do'stlik, vafo, sadoqatni ulug'lash kabi motivlar kuylanadi.

Manbalardan ma'lum bo'lishicha, Uvaysiy uzoq vaqt muallimalik qilgan. Shoira talabalari uchun tez fikrlash, chiroyli so'zlash va boshqa tarbiya vositalari bilan bog'liq bo'lgan chiston-topishmoqlar yaratgan. Uning anor haqidagi chistoni Uvaysiy ijodining yorqin bir sahifasi sifatida ko'zga tashlanadi.

Ul na gumbazdir eshigi, tuynigidin yo'q nishon?

Necha gulgun po'sh qizlar anda aylabdir makon?

Sindirib gumbazni, qizlar holidan olsam xabar.

Yuzlarida parda tortig'liq turarlar - bag'ri qon.

Uvaysiy merosi o'zining latif mazmuni va dilkash badiiyligi bilan yillar, asrlar davomida yashab kelmoqda. Shoira she'rlari bugungi o'quvchilarimizga ham katta zavq bag'ishlaydi. Ular xalq orasida keng yoyilgan, Shashmaqom ohanglarida haligacha kuylanib keladi.

Topshiriq.

1. Nodiraning hayot va ijod yo'li haqida gapiring.
2. Uvaysiy hayoti va ijodi haqida gapiring.
3. Matnlarni o'qib, rus tiliga tarjima qiling.
4. Matnlardan fe'llarni topib, ularga so'roq bering.
5. Notanish so'zlarni aniqlab lug'at tuzing.

Topshiriq. “Erkin Vohidov” matnini o'qing va so'zlab bering.

ERKIN VOHIDOV

O'zbekiston xalq shoiri va O'zbekiston Qahramoni Erkin Vohidov 1936 – yili Farg'ona viloyati Oltiariq tumanida tug'ilgan.

Taniqli shoir va jamoat arbobi ToshDuning filologiya fakultetini 1960 – yilda tugatgan.

U “Yosh gvardiya”, G'ofur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyotlarida bosh muharrir, direktor lavozimlarida ishlagan.

Shoirning “Tong nafasi” (1961), “Yurak va aql” (1963), “Mening yulduzim” (1964), “Lirika” (1965), “Yoshlik zavoli” (1968) kabi o'nlab kitoblari nashr qilingan. “Oltin devor” komediyasi hozirgacha teatr sahnasidan tushmay kelmoqda.

Hozirda sevimli shoirimiz O'zbekiston Oliy Majlisida qo'mita raisi sifatida faoliyat yuritib kelmoqda.

MUHAMMAD YUSUF

Shoir Muhammad Yusuf 1951 – yilda Andijon shahrida tug'ildi. Toshkent Davlat universiteti (hozirda O'zbekiston Milliy universiteti)ni tamomlagan.

Muhammad Yusuf XX asr oxiri o'zbek she'riyatida o'z so'zini ayta olgan shoirlardan biri edi. Ayniqsa, uning qatag'on qurbonlari Cho'lpon, Qodiriy, Fayzulla Xo'jayevlarni yod olib yozgan she'rlari o'sha yillari xalq qalbidan chuqur joy egalladi.

Muhammad Yusufning odamiylik, sevgi va vafoni ulug'lovchi ko'plab she'rlari kuyga solinib, xalqimiz sevgan qo'shiqlarga aylandi.

Shoir she'rlari sodda va ravon til bilan yozilgan. Uning ijodida xalq qo'shiqlaridagi kabi ohangdorlik bor.

Istiqlol yillari Muhammad Yusuf Vatanni madh etuvchi bir qator she'rlar yozdiki, ularga kuy bastalanib, katta - katta bayramlarda ijro etib kelindi.

Shoir qalamiga mansub "O'zbekiston" qo'shig'i mamlakatimiz yoshlarining madhiyasiga aylandi:

Oq yo'rgakka o'ragansan o'zing bizni,
Oq yuvib, oq taragansan o'zing bizni,
Beshigimiz uzra bedor ona bo'lib,
Kunimizga yaragansan o'zing bizni.

Adoying bo'lgaymiz seni, O'zbekiston,
Hech kimga bermaymiz seni, O'zbekiston,
Fidoying bo'lgaymiz seni, O'zbekiston,
Hech kimga bermaymiz seni, O'zbekiston.

Tuzing totib, unutganlar xor bo'ladi,
Ko'zlariga ikki dunyo tor bo'ladi,
Tinch kuningni ko'rolmagan yurtfurushlar,
Bir kun, bir kaft tuprog'ingga zor bo'ladi.

Boldan shirin taxir qora bug'doying ham,
O'zingdan bo'lsa gar shohi gadoying ham,
Bir jonu tan bir-biringdan rozi yursang,
Hudoying ham sendan rozi hudoying ham.

Shoir Muhammad Yusuf 2001- yili vafot etdi. Uning qo'shiqlari, she'rlari esa xalq xotirasida hali uzoq yashaydi.

Topshiriq. Matn yuzasidan savollar tuzing.

OYBEK

Oybek 1905 - yilda Toshkentning eski shahar qismida tug'ildi. Asli ismi Muso Toshmuhammad og'li bo'lib, Oybek uning taxallusidir.

Oybek "Fanga yurish", "So'zim", "Na'matak" kabi ajoyib she'rlar muallifi. Shuningdek, u bir qator dostonlar, jumladan "Navoiy" romanini yaratdi.

Oybek nafaqat shoir, balki, buyuk adib hamdir. Navoiy hayoti va faoliyatini chuqur o'rganish natijasida 1944 - yilda "Navoiy" romanini bitiradi. Bu asar ulug' mutafakkirga qo'yilgan o'ziga xos yodgorlikdir. Mazkur asar 1946 - yildayoq rus tiliga tarjima qilindi. Yozuvchi romanda shoir, davlat arbobi Alisher Navoiyning xalq uchun baxshida hayotini chiroyli tasvirlab berdi.

Oybek nafaqat shoir, yozuvchi, balki mohir tarjimon ham. U Pushkin, Lermontov, Tolstoy kabi rus klassiklari asarlarini o'zbek tiliga tarjima qilgan.

Oybekning asarlari esa rus, ukrain, qozoq, tojik, fransuz, nemis, chex, xitoy va boshqa tillarga tarjima qilingan.

Atoqli shoir, adib, davlat va jamoat arbobi, akademik Muso Toshmuhammad og'li Oybek 1968 - yilda vafot etdi.

Oybek hayoti va ijodiga bag'ishlangan asarlar ham yaratilgan. Ular orasida L.Batning biografik asarini ta'kidlash mumkin.

Topshiriq. Matn bo'yicha savol - javob qiling. Uning mazmunini aytib bering. Matnni o'qing va rus tiliga tarjima qiling.

ABDULLA QODIRIY

Abdulla Qodiriy 1894 - yilda Toshkent shahrida dehqon oilasida tug'ildi. U avval madrasada, keyin rus-tuzem maktabida o'qidi. U o'z ijodini 15 yoshlaridan boshladi.

Qodiriy "Mushtum" jurnalining asoschilaridan sanaladi, u mazkur jurnal nashriyotida ancha yil mehnat qildi.

1925 - yilda bosilib chiqqan Qodiriyning "O'tgan kunlar" romani o'zbek adabiyotidagi dastlabki yirik nasriy asarlaridan biridir. Asarda XIX asrning 1-yarmidagi xalqimiz hayoti aks etadi.

1928 - yilda Qodiriyning yangi bir romani "Mehrobdan chayon" nashr etildi. Muallif unda Turkistonning eng so'nggi xonlaridan biri Xudoyorxon davri voqealarini aks ettirdi.

Qodiriyning mazkur asarlari xalqimiz tomonidan hamon sevib o'qib kelinadi. Ular asosida badiiy filmlar suratga olingan. Yoshlarimiz Qodiriyning Anvar, Ra'no, Otabek va Kumush kabi qahramonlariga o'xshashni orzu qilishadi.

Sevimli yozuvchimiz qatag'onga uchrab, 1939 - yilda vafot etgan.

Istiqlol yillarida adib xotirasi yanada e'zoz topdi. Endilikda Toshkent Davlat san'at instituti, metro bekati va boshqa ko'plab muassasalar Qodiriy nomi bilan atalgan.

Topshiriq. Matn yuzasidan savollar tuzib, o'zaro suhbatlashing.

VAQT HISOBI

12.10 - o'n ikkidan o'n daqiqa o'tdi.

12.30 - o'n ikki yarim, yoki 12 dan 30 daqiqa o'tdi.

11.50 - o'n daqiqasi kam o'n ikki, yoki 11 dan 50 daqiqa o'tdi.

13.15- o'n uchdan o'n besh daqiqa o'tdi, o'n uchdan chorak o'tdi.

В пределах первой половины неполного часа называют после слова *soat* полный час в исходном падеже затем минуты прошедшего неполного часа в именительном падеже и употребляется слово *o'tdi* (прошло);

В пределах второй половины неполного часа называют после слова *soat* количество недостающих до полного часа минут, затем слова *daqiqasi kam* и следующий полный час.

Если слово *soat* стоит после числительного, то указывается на продолжительность времени: Сравните: *soat yetti* (время семь часов), *yetti soat* (в течении 7 часов).

SON

(Числительное)

Слова, обозначающие количество или порядок предмета, называются именем числительным. Они отвечают на вопросы *qancha? nechta? nechta? - сколько? nechanchi? - который?* Например: *o'nta daftar, besh so'm, yigirma talaba, uchinchi dars, o'ninchi sinf.*

В узбекском языке двадцать два корневых числительных, остальные числительные образуются их комбинациями. К ним относятся:

bir - один

ikki - два

uch - три

to'rt - четыре

besh - пять

olti - шесть

yetti - семь

sakkiz - восемь

to'qqiz - девять

o'n - десять

o'ttiz - тридцать

qirq - сорок

ellik - пятьдесят

yetmish - семьдесят

sakson - восемьдесят

to'qson - девяносто

yuz - сто

ming - тысяча

million - миллион

milliard – миллиард

Имена числительные делятся на: 1) **sanoq sonlar** - количественные числительные 2) **tartib sonlar** - порядковые числительные.

Sonning semantik guruhlari	Semantik guruhlar	Vositalar	Misollar
Miqdor sonlar	Sanoq son	-ta, -tadan	Ikki, ikkita, ikkitadan
	Chama son	1. morfoligik vositalar: -lab, -larcha; 2. kompozitsion vosita – reduplikatsiya 3. leksik vositalar: chamasi, kamida, yaqin, ortiq, chog‘li; 4. kompozitsion vosita	Yuzlab, yuzlarcha, yuztacha; beshlarda; Bir-ikki kun, o‘n-o‘n besh minut; o‘ndan ortiq kishi, kamida o‘n kishi; ellik-oltmishtacha
	Jamlovchi son	-ov, -ala, -ovlashib, -ovlon	Ikkovimiz, ikkalamiz, ikkovlashib, ikkovlon
	Kasr son	Son+dan+son Yarim, chorak, nimchorak	Uchdan bir, uchdan ikki; Yarim kecha, chorak asr, nimchorak final
Tartib son		-nchi, -inchi	Birinchi, ikkinchi

Topshiriq. Запомните следующие узбекские слова и словосочетания.

Soat

Час (время)

Soat necha? (hozirgi soat necha bo‘ldi?) Сколько времени? Который час?

Soat bir.

Час.

Soat bir yarim.

Половина второго.

Yigirma daqiqasi kam ikki.

Без двадцати два (часа).

Soat chorak kam ikki.

Без четверти два.

Soat o‘n besh daqiqasi kam ikki

Без пятнадцати два (часа)

Soat ikki.

Два часа.

Soat ikkidan chorak

Четверть(пятнадцать

(o‘n besh daqiqa) o‘tdi.

минут) третьего.

Soat ikkidan yigirma daqiqa o‘tdi.

Двадцать минут третьего.

Soat o‘n daqiqasi kam uch

Без десяти три (часа).

Soat huddi besh bo‘ldi.

Ровно пять часов.

Soat sakkizga yaqin.

Около восьми часов.

Soat to‘qqizga yaqin.

Около девяти часов.

Mening soatimda ikkidan

На моих часах пять besh

daqiqa o‘tdi.

минут третьего

Sizning soatingiz to‘g‘rimi?

Ваши часы правильны?

Ha to‘g‘ri.

Да правильны.

Yo‘q, soatim orqada.

Нет, мои часы отстают.

Yo‘q, soatim oldinda.

Нет, мои часы спешат.

Meniki (mening soatim)

Мои часы отстали

ikki daqiqa orqada (oldinda).

(спешат)на две минуты.

Chorak soat.

Четверть часа.

Yarim soat.

Bir soat.

Bir yarim soat.

Ikki soatda.

Soat ikkida.

Soat ikkilarda.

Полчаса.

Один час.

Полтора часа

За два часа.

В два часа.

Часа в два.

1-mashq. Topishmoqning javobini toping. Avval miqdor sonlarni, so'ng tartib sonlarni ko'chiring.

To'planib o'n o'g'il-qiz,
- Mezbon-mehmon o'ynaymiz
Deyishar: - Sobir, sana,
Adashib ketma yana.
Toq sonlar bo'lar mezbon,
Juft sonlar aziz mehmon
Nodir bo'ldi birinchi.
Ikki – singlim “Durdona”,
Uchinchisan, Guldona.
To'rtsan, Dilshod, Lola – besh,
Dildor – olti, yetti – Esh.
Sakkizinchi sen, Gulqiz,
Ahmadullo-chi – to'qqiz.
Iya, o'n yo'q-ku, qarang!
Topmas Sobir, bosh – garang.
Sobir sanar: - Ko'ring-chi,
O'rtoqlari kulishar:
Boshqa sana, - deyishar.
Yordam bering siz endi,
Chiqmagan o'n kim edi!

2-mashq. Uch, besh, yetti, o'n sonlarini avval miqdor son, keyin tarib son shaklida qo'llab, ular ishtirokida gaplar tuzing.

3-mashq. Gaplarni ko'chiring. Sonlarni gapdagi vazifasini aniqlab, tagiga chizing.

1. Bir otasi, bir onasi, necha yuz ming bolasi. (Topishmoq) 2. Mening kitoblarim hammasi bo'lib yettita. 3. Opam bizga uzgan olmalaridan to'rttadan berdi. 4. Bir daraxtda o'n ikki shox, har shoxda o'ttiz yaprog, yaprog'ining bir yog'i qora, bir yog'i oq. (Topishmoq)

4-mashq. “Bizning guruhimiz” mavzusida matn tuzing. Unda miqdor va tarib sonlar ishtirok etsin.

5-mashq. Tartib sonlarni toping, ularni raqamlar bilan yozing.

1. Birinchi iyun – Xalqaro bolalarni himoya qilish kuni. 2. Alisher Navoiy bir ming to'rt yuz qirq birinchi yil to'qqizinchi fevralda Hirot shahrida tug'ildi. 3. Chol bilan kampir uch nafar qizlari bilan yashar ekanlar. (Ertakdan)

6-mashq. Tez aytishni aytib ko'ring. O'zingiz ham sonlar ishtirok etgan tez aytishlarni topib, guruhdagilar bilan musobaqa o'ynang.

Tyan-Shan tog'ining tagida Toshtemir tog'aning traktori to'qson tonna temirni tortolmay tirillab turibdi.

7-mashq. Sonlarga qavs ichidagi qo'shimchalarni qo'shib ko'chiring. Tartib sonlarni raqamlar bilan yozing.

1. Zulfiqorovning xotini bir (ta) qiyiqchada uch-to'rt (ta) anor olib keldi. (Abdulla Qahhor) 2. Pahlavonning ikki (nchi) madori qolmadi. (Navoiy) 3. Hilola qirq (inchi) uy, yigirma (nchi) xonadonda yashaydi. 4. Ota-onasining ikki (ala)si, yoxud bir (ta) si keksayib qolganda ularni rozi qilmagan kishi ikki dunyoda xor bo'ladi. (Hadis)

8-mashq. Gaplardagi sonlarni tahlil qiling. Sanoq va tartib sonlarni ajratib yozing. Sonlarning gapda qanday vazifada kelganini aniqlang.

1. Xalqaro simpoziumda o'zbek meditsinasining bitta-yu bitta vakili! Lekin Umida ma'lum qiladigan kashfiyotlarning zaminida shogirdlar, ustozlar, butun bir kollektivning o'n-o'n besh yillik halol mehnati yotibdi. 2. Sanamay sakkiz dema. 3. Yetti o'lchab, bir kes. 4. Toshkent shahridagi 24-maktab kollektivining mehnatini Hukumatimiz munosib taqdirladi. 5. Nahotki, bunday 14 yil burun men chunchalik ongsiz, sodda, qoloq enkanman-a? 6. U Uzoqov topshirgan guvohnomani o'qib ko'rdi: "Ushbuni ko'rsatuvchi o'rtoq K. Parpiyevni shaxsan taniyman. Uchinchi kun, to'qqizinchi oy, bir ming to'qqiz yuz o'n to'qqizinchi yil".

8-mashq. Quyidagi arab raqamlarini so'z bilan yozing.

4, 5, 7, 8, 9, 15, 28, 29, 163, 289, 499, 1975, 10997, 1018013.

8-MAVZU . SAN'AT VA UNING TURLARI. TELEGRAF ALOQA OLMOSH

KOMPYUTER VA SAN'AT

Kompyuterning san'atga qanday aloqasi bor? Kompyuterlar aniq programma asosida ishlaydi. San'at esa - bu ijod, fantaziya. Lekin bu sohada ham kompyuter ijod ahliga yordam berishi mumkin. Kompozitor musiqa yaratishda kompyuterdan unumli foydalanishi mumkin. Buning uchun kichik royal yoqi elektroorgan yordamida kompyuterga ulanib yozayotgan musiqa notalarini ekranda ko'rib turgan holda yangi asar yaratishi va shu erning o'zida, shu onda eshitib ko'rishi ham mumkin.

Kompyuterlar rassomlarga ham ko'p yoqib qolgan. Kompyuter grafikasi bo'yicha birinchi ko'rgazma 1956 yili o'tkazilgan. Turli eskizlar, chizmalar va rasmlar chizishda rassomlar kompyuterdan foydalanib kelmoqdalar. Bundan tashqari, kino va televideniya ham kompyuterlarsiz tasavvur etish qiyin. Hozirgi davrda turli joylarda, mintaqalarda, hatto qit'alarda yashaydigan insonlar ishtirokida telekonferentsiyalar o'tkazish an'anaga aylanib qolmoqda.

TELEGRAF ALOQA

Telegraf aloqa elektr simli aloqa kanallari bo'yicha qisqa matnli hujjatlashtirilgan xabarlarini avtomatlashtirilgan qabul qilish-uzatish uchun mo'ljallangan. Telegraf eng kadimgi aloqa turlaridan biri hisoblanadi. Birinchi elektr telegraf apparati 1832 yilda rus olimi P.L. Shilling tomonidan kashf qilingan, 1837 yilda amerikalik S. Morze o'zining telegrafli apparatini yaratdi. Bu telegraf apparatlarida ma'lumot qog'oz lentada nuqta va chiziqcha (tire) belgilari («Morze alifbosi») to'plani ko'rinishida qayd qilingan.

Keyinroq, XIX asr oxirida harflarni chop qiladigan telegraf apparatlari — teletayplar paydo bo'ladi. Hozirgi vaqtda telegrafli aloqadan foydalanuvchi firmalar va korxonalarda faqat teletayplar qo'llanilmoqda. Teletaypga ma'lumotni kiritish qo'lda klaviaturadan va perfolentadan avtomatik bajarilishi mumkin. Lentani perforatsiyalash teletayp apparatining o'zida avtonom rejimda bajarilishi mumkin. Ma'lumotni klaviaturadan qo'lda kiritish yuqori uzatish tezligini ta'minlamaganligi uchun avtomatlashtirilgan kiritish afzalroqdir. Teletaypga uzatilayotgan axborot boshqa manbalardan ham, xususan, modem bilan jixozlangan SHEHM dan kiritilishi mumkin. Uzatishda hamma axborot qog'ozli tashuvchida chop qilinadi, kerak bo'lganda esa perfolentada qayd qilinadi.

Qabul qilayotgan apparatda ham ma'lumot bosma hujjatda va perfolentada qayd qilinishi mumkin. Ma'lumot aloqa kanali bo'yicha bevosita SHEHM ga kiritilishi ham mumkin. Xamma teletayp apparatlari qaytariluvchan hisoblanadi, ya'ni ma'lumotlarni ham uzatgich, ham qabul qilgich sifatida ishlatish mumkin. Ko'pchilik teletayp apparatlar quyidagilarga ega: alfavit-raqamli klaviatura, chop

etuvchi qurilma, reperforatorli qo'shimcha (lenta perforatori) va transitterli qo'shimcha (perfolentadan o'kiydigan) qurilma.

CHop etuvchi qurilma tipi bo'yicha teletayplar lentali va rulonli bo'ladi. Lentali teletayplarda axborotni kengligi 10 mm bo'lgan ensiz qog'oz lentaga, rulonli teletayplarda esa kengligi 210 mm li rulonli qog'ozga chop etiladi.

Telegraf aloqa kanali bo'yicha uzatishda ko'pincha axborotning har bir belgisi Ikkinchi Xalkarro Telegraf kodiga (XTK-2) mos ravishda beshta turli qutbli to'g'ri to'rtburchakli elektr impulslar bilan kodlanadi (impulslarning to'g'ri to'rtburchakligi telegraf kanallarining keng o'tkazish polosasining kerakligini bildiradi).

Axborotni uzatish tezligi ko'pchilik teletayplarda 50, 75 yoki 100 bit/s ga teng (minutiga 400—800 ta belgi).

Teletaypli qabul qiluvchi-uzatuvchi apparatura uchun aloqa kanali sifatida ham telegraf, ham telefon kanallar xizmat qilishi mumkin, keyingi holatda moslashtirish apparaturasi (modem) ko'zda tutilgan bo'lishi kerak.

Topshiriq. Matn yuzasidan savollar tuzing.

DEYTEFON ALOQA

Hujjatlashtirilgan matnli axborotni telefon kanallar bo'yicha uzatishni ko'pincha deytefon aloqa deb ataladi.

Deytefon aloqada axborotni uzatish uchun telefon aloqa kanallaridan foydalaniladi, qabul qiluvchi-uzatuvchi apparatura sifatida oddiy teletayp apparaturasi modem bilan ham, maxsus apparatura ham ishlatilishi mumkin. Deytefon aloqa abonent apparaturasining taxminiy tarkibi quyidagicha:

- telefon apparati — abonentni dastlabki chiqarish uchun xizmat qiladi;
- fotoo'qi ydigan qurilma — uzatishda axborotni perfolentadan avtomatik o'qish uchun mo'ljallangan;
- lenta perforatori — qabul qilingan ma'lumotni perfolentada qayd qilish uchun mo'ljallangan;
- modulyator-demodulyator (modem) — qabul qiluvchi-uzatuvchi apparatura telefon aloqa kanali bilan moslashtirish uchun mo'ljallangan;
- xatoliklardan himoya qilish qurilmasi (XHQQ) — uning vazifasi ma'lumotlarni ishonchli uzatishni ta'minlash;
- alfavit-raqamli chop etish qurilmasi (printer, teletayp).

Deytefon aloqa tizimining telegraf kanalidan foydalanuvchi teletayp aloqadan afzalliklari:

- ma'lumotlarni uzatishning yuqoriroq tezligi: 600—9600 bit/s, kompyuterli variantda esa 56000 bit/s gacha;
- ma'lumotlarni uzatishning yuqoriroq ishonchliligi;
- mavjud keng tarmoqlangan telefon aloqa kanallari tarmog'idan foydalanish mumkinligi;

- bir qator holatlarda kanallarni chastotali ajratish xisobiga bir juft simdan bir vaqtning o'zida bir nechta abonentlardan (chastotali zichlashtirish), shu jumladan deytefon, faksimil va telefon aloqa abonentlaridan ma'lumotlarni uzatish imkoniyati.

Shunday qilib, telegraf aloqa bir necha ko'rinishlarga ega: ma'lumotlarni kodlash uchun Morze taklif qilgan kodlarni ishlatuvchi telegrafli aloqa, teletayp va deytefon aloqa. Lekin shuni ta'kidlash kerakki, telegraf aloqaning hamma turlari endilikda faksimil aloqa tomonidan siqib chiqarilmoqda.

Topshiriq. Matn yuzasidan savollar tuzib, o'zaro suhbatlashing.

TELEGRAF ALOQA TIZIMLARI VA APPARATURASI

Teletayplar bir-biri bilan ham bevosita, ham kommutator orqali ulanishlari mumkin. Teletayp apparatlarining bevosita ulanishi maxkam keyd qilingan abonentlar o'rtasida (firma ichidagi aloqa) katta bo'lmagan masofalarga ma'lumotlarni uzatishda maqsadga muvofiqdir. Axborotni katta masofalarga uzatishda telegraf aloqani apparaturalarni umumdavlat abonentlik telegraflash tizimiga ulash bilan tashkil etish mumkin. Rossiya territoriyasida AT-50, «Teleks», CKS abonetlik telegraf tarmoqlari ishlatiladi.

AT-50 tarmog'a (ba'zida uni oddiygina qilib «telegraf» deyiladi) 100 ningdan ortiq abonentga ega, lekin faqat MDH, mamlakatlarida amal qiladi va xalqaro aloqaga chiqish imkoni yo'q-Bu tarmoqdan asosan vazirliklar, sanoat, transport, moliya muassasalari va harbiy qismlar foydalanadi.

Axborotlarni boshqa mamlakatlarga uzatish uchun xalqaro telegraf — «Teleks» ishlatiladi. Bu tarmoqdan ko'proq tijorat muassasalari, banklar, birjalar, sug'urta kompaniyalari, axborot agentliklari, xususiy va davlat firmalari foydalanadilar. Bu tarmoq orqali berilgan hujjatlar xuquqiy kuchga ega bo'ladi: barcha mamlakatlarda municipal, davlat va bank idoralari tomonidan tan olinadi.

AT-50 va «Teleks» tarmoqlari o'zining mijozlariga ko'p sonli servisli axborot xizmatlarini ko'rsatadi.

Elektromexanik teletayplar o'tmishga aylanmoqda. Butunda telegraf tarmoqlari o'z abonentlariga telegrammalar va telekslar qabul qilish va uzatishning kompyuter texnologiyasiga asoslangan zamonaviy vositalarini taklif qilmoqda. Xususan, AT-50, «Teleks», CKS tarmoqlarida ishlash uchun telegraf apparat dasturli «TELGKOM» va «TARSM» komplekslarini tavsiya etish mumkin.

Ular quyidagilarni ta'minlaydi:

- telegrammalarni qabul qilish-uzatishni avtonom rejimda ham (SHK uzilgan), kompyuter bilan birgalikda ham to'liq avtomatlashtirish;
- 100 000 ta belgiga ega bo'lgan ichki tezkor xotira;
- elektr manba uzilganda ma'lumotni xotirada saqlash;
- bir nechta telegraf kanallar bo'yicha bir vaqtda ishlash;

- ixtiyoriy tipdagi stanciyaga (qims stanciyaga) sozlash;
- hozir eng keng tarqalgan Novell Net Ware lokal tarmoqda ishlash;
- kriptogrammalarni qabul qilish va uzatish;
- «pochta qutilari» orqali uzoqdagi abonentlar bilan ishlash;
- qabul qilingan telegrammalarni printerda fonli rejimda chop etish;
- telegraf kanalining nosozligi to'g'risida operatorni ogohlantirish.

«TELEKS» TIZIMI «TELEX NET» KOMPYUTERLI VARIANTGA EGA, U STANDART TELEKS TARMOGINI IMKONIYATLARINI KENGAYTIRADI:

- kompyuter disketasida saqlanayotgan ma'lumotlarni avtomatik uzatish;
- axborotni almashish chog'ida muloqat qilish;
- lokal xioblash tarmog'da ishlash;
- axborotni fonli rejimda doimiy (cirquyar ravishda) yuborish;
- abonentlar nomerlarining elektron ma'lumotnomasi mavjudligi va b.

Tashqi telegrafli adapter bilan to'ldirilgan shaxsiy kompyuter bunday telegraf tarmog'ining oxirgi jixozi hisoblanadi va foydalanuvchiga qulay aloqa qurilmasini taklif etadi.

«Rash», «TELEX-NET» va «TAG-43» adapterlari bu klassdagi apparaturaning eng yuqori talablariga javob beradi.

«Flash» adapteri universaldir, ham 2 ta, ham 4 ta simli AT-50 va Teleks aloqa liniyalarida ishlashi mumkin.

«TELEX-NET» adapteri o'zida servis vazifalarining noyob majmuini va xizmat ko'rsatishning soddligini mujassamlashtirgan. «TELEX-NET» kompleksi — shaxsiy kompyuter bo'lib, standart teletayp apparatining hamma vazifalarini bajaradi va ko'pgina qo'shimcha servis imkoniyatlarini taqdim etadi, masalan, quyidagicha:

- lokal va korporativ hisoblash tarmoqlarida ishlash;
- abonentlar muloqati rejimini va diskda saqlanayotgan ma'lumotlarni avtomatik uzatish;
- telegramma va telekslarni berilgan kun va vaqtda uzatish;
- telegramma va telekslarni fonli rejimda uzatib, kompyuterni bu uzatish paytida boshqa ishlar uchun ishlatishga imkon yaratish;
- cirkulyar (aylanma) uzatish — teleksni birdaniga bir necha abonentlarga uzatish;
- ko'p soli elektron ma'lumotnomalarni shu jumladan, abonentlar adreslari ma'lumotnomasini taqdim etish.

Ekspertlarning baholashiga caraganda «TELEX-NET»-SHK kompleksini ishlatish an'anaviy apparatlarga nisbatan operatorning mexnat unumdorligini 7—10 marta oshiradi, uni eskirgan ishlardan holos etadi, aloqa liniyasining o'tkazish kobiliyatini 1,5—2 marta oshiradi, abonent bilan ulanish vaqtini kisqartiradi.

«TAG-43» adaptera telegraf tizimlarida faqat kompyuter adapteri sifatidagina emas, balki avtonom ishlash qobiliyatiga ham egadir. "TAO-43"-SHK

kompleksi tarkibida ham servis vazifalarining keng majmui ta'minlanadi, lekin avtonom ishlatishda bu jiddiy qisqaradi.

Telegraf aloqaning muhim kamchiligi ma'lumotlarni uzatish ishonchliligining pastligidir. Kommutatsiyalanadigan aloqa kanallari bo'yicha uzatishda belgining buzulish ehtimolligi 0,001 kattalikkacha boradi, ba'zida esa undan ham katta bo'ladi. Shuning uchun telegraf aloqa kanallari bo'yicha ma'lumotlarni uzatishda ishonchlilikni oshirish choralarini ko'rish kerak, bu choralar, xususan, bunday bo'lishi mumkin:

- ma'lumotli teskari aloqani ishlatish;
- hal qiluvchi teskari aloqani ishlatish;
- nazorat yig'andilarini va sonlarini uzatish;
- xatoliklarni avtomatik payqaydigan va to'g'rilaydigan korrektlovchi kodlarni ishlatish.

Kompyuter texnologiyasiga asoslangan barcha telegraf tizimlari uzatilayotgan axborotning ishonchliligini ta'minlash vositalariga ega. Elektromexanik teletayp tizimlariga ran kelganda, sanoat bir qator apparaturalar kompleksini ishlab chiqargan bo'lib, ular xatoliklardan himoya qiluvchi qurilmalar (XXJCK) bilan jixozlangan, telegraf va telefon aloqa kanallari bo'yicha ma'lumotlarni uzatish uchun mo'ljallangandir.

Topshiriq. Matn yuzasidan savollar tuzib, o'zaro suhbatlashing.

OLMOSHLAR **(Местоимение)**

O'zbek tilida olmosh boshqa so'zlar (ot, sifat, son) o'rnida qo'llanuvchi so'z turkumidir.

Olmosh qaysi so'z turkumi o'rnida kelsa, o'sha so'z turkumining so'rog'iga javob bo'ladi.

Слова употребляемые вместо существительных, прилагательных, числительных и иногда наречий называют местоимениями.

В узбекском языке 7 разрядов местоимений.

Ma'no turlari		Izohi	Olmoshlar
1	Kishilik olmoshlari	Shaxsga nisbatan ishlatiladi	Sof kishilik olmoshlari: men, sen, biz, siz Kishilik ko'rsatish olmoshalari: u, ular
2	Ko'rsatish olmoshlari	Shaxs, predmet yoki belgini ko'rsatadi	U, bu, shu, o'sha, mana shu, ushbu
3	So'roq olmoshlari	So'zlovchiga ma'lum bo'lmagan narsani so'rash	Kim, nima, qayer, qaysi, qanday, necha, qancha, qachon, nega, nimaga, qani
4	O'zlik olmoshi	Har uchala shaxs birlik va ko'plikdagi kishilik olmoshlari o'rnida qo'llanib, ko'pincha shaxsni, ba'zan predmetni ko'rsatadi.	O'z
5	Belgilash olmoshlari	Predmet va shaxslarning yig'indisini, to'dasini bildiradi yoki ularni ayirib, ta'kidlab ko'rsatadi.	1) belgilash olmoshlari: har+so'roq olmoshi: har bir, har narsa
6	Bo'lishsizlik olmoshlari	Barcha predmet yoki belgining inkorini – bo'lishsizligini bildiradi	Hech+so'roq olmoshi: hech bir, hech narsa
7	Gumon olmoshlari	Predmet, belgi yoki hodisa haqidagi noaniq tasavvurga ishora qiladi.	1) alla+so'roq olmoshi: allakim, allanarsa va b.; 2) so'roq olmoshi+dir: kimdir, nimadir; 3) so'roq olmoshi+ham: kimni ham esladi; 4) birov: birov chaqiradi; 5) falon: falon ishlar qilinadi.

1-mashq. O'zlik olmoshini kerakli shaklda qo'llab, gaplarni ko'chiring.

1. ... er bilsang, o'zgani sher bil(maqol). 2. uying – o'lan to'shaging (maqol). 3. ... chiqqan baloga, qayga boray da'voga (maqol). 4. Salimaning ... ham shu institutda o'qiydi. 5. ... qadrini bilmagan, o'zganing ham qadrini bilmaydi.

2- mashq. Nuqtalar o'rniga tegishli kishilik olmoshlarini qo'yib, gaplarni ko'chiring.

1. ... sport bilan shug'ullanasanmi? 2. ... qayerda o'qiydi? 3. ... kecha Moskvadan keldi. 4. ... - faol yoshlarmiz. 5. Samarqandda qachon bo'lgansiz?
6. ... bizning do'stlarimiz.

3- mashq. O'zbek tiliga tarjima qiling.

1. Вчера в театре я видела этого молодого человека. 2. Я хотел познакомиться с этим известным учёным. 3. У этого опытного археолога

трудная, но почетная работа. 4. Эта картина нарисована молодым художником. 5. За тем полем – сад нашего хозяйства. 6. Мне нужно сходить в тот сад. 7. В этом саду много яблонь.

4-mashq. Nuqtalar o‘rniga tegishli qo‘shimchalarni qo‘yib o‘qing.

1. Har kim ... ixtiyori o‘zida. 2. Har biri ... faol faoliyat talab qilinadi.
3. Har biri ... oyda bir kundan hashar qilishdik. 4. Har biri ... 3 tadan savol tushdi.
5. Hamma ... bir yoqadan bosh chiqarib ishladik. 6. Mehnat qilish barcha ... barobar. 7. Bayramga hamma ... keldik.

5-mashq. Gaplarni avval ot, keyin sifat, so‘ng son o‘rnida qo‘llangan olmoshlarni aniqlang.

1. U o‘ymakor eshikni qiya ochib ichkari kirdi. (X.Sultonov) 2. O‘rtog‘ing yugurishda birinchi ekan, sen-chi, nechanchi o‘rindasan? 3. Cholning chapdast, chaqqon o‘g‘li bor ekan, mening ham shunday farzandim bo‘lsa edi. (Ertakdan) 4. Men ham shunday o‘ydaman, fikr-u yodim undadir, gar o‘zim har joydaman. (Y.Sulaymon) 5. Bu ish uchun senga qancha vaqt kerak?

6-mashq. Nuqtalar o‘rniga oldingi gap mazmunidan kelib chiqib, mos keladigan olmoshlarni qo‘ying. Bu olmoshlar qaysi so‘z turkumi o‘rnida qo‘llanganini aniqlang.

Namuna: Uning beshta kitobi bor. Yana... bo‘lsa o‘nta bo‘ladi.
Uning beshta kitobi bor. Yana shuncha bo‘lsa o‘nta bo‘ladi.

1. Men, Bahodir, Elbek, Hilola boqqa bordik. ... u yerdan kech qaytdik.
2. Uning ko‘ylagi yashil ekan. ... rang menga ham yoqdi. 3. Ziyoda bilan Durdona yaqin dugona. ... – beshinchi sinf o‘quvchilari.

7-mashq. Berilgan so‘roq olmoshlarini boshqa so‘zlarga almashtiring va ular ishtirokida gaplar tuzing. So‘z turkumini aniqlang.

Namuna: Kim? – Tikuvchi. Opam atel’yeda tikuvchi bo‘lib ishlaydi.
Kim?, qanday?, nechanchi?, nima?, nechta?, qancha?, qaysi?

8-mashq. Gaplarni ko‘chiring. Olmoshlarni topib, ularning yozilishini tushuntiring.

1. Meniki va seniki shu aziz tuproq, ko‘z qorachig‘iday asraylik o‘rtoq!
2. Mening ikki onam bor, ikkisi ham mehribon. (Uyg‘un) 3. Shundaylar bo‘lmasa agar dunyoda, bunchalar muhtaram bo‘lmasdi ayol. (A.Oripov) 4. Otang seni ko‘rmadi, chog‘i. 5. Sen qancha kitob olgan bo‘lsang, men ham o‘shancha miqdorda olib keldim.

9-mashq. O'zingiz mustaqil ravishda kishilik olmoshlari ishtirokida gap tuzing.

Kishilik olmoshlari o'rinda shaxs yoki predmet nomlarini ishlatib, ma'no farqlarini tushuntiring.

10-mashq. Kishilik, ko'rsatish va so'roq olmoshlarni topib, ostiga chizing. Ularga qo'shilgan affikslarni ajrating, olmoshlarning qanday turlanganini tushuntiring.

1. O'sha zarb, o'sha kuch hamon barqaror! 2. Siz nimani ma'qul ko'rsangiz, shuni qilaman!. 3. Dushman nima demaydi, tushga nima kirmaydi. 4. Kimni himoya qiilasiz. 5. Yer qancha muhlat bilan olingan bo'lsa, qarzi shu muxlat ichida to'lanadi. 6. Ilgari qizil, qora doskalar bo'lardi, har kuni qancha gap, qancha baxslashuvlar bo'lardi, kimni qizil doskaga, kimni qora doskaga yozishardi, kishilar uchun bu muhim edi. 7. Rais albatta, qoloq kishi emas, bekorchi ham emas, ammo biz qachon, qayerda va qaysi sharoitda yashayotganimizni unutmasligimiz kerak.

11-mashq .Hamma, barcha, bari, har kim, har nima, ba'zi kabi belgilash jamlash olmoshlariga egalik va kelishik affikslarnini qo'shib, bir necha gap tuzing.

9-MAVZU .SALOMATLIGING O'Z QO'LINGDA. UYALI RADIOTELEFON ALOQA TIZIMLARI FE'L NISBATLARI VA FE'L ZAMONLARI

Sog'lom va uzoq umr ko'rishning sirlari bu kundalik maqsadli jismoniy tarbiya(badantarbiya), foydali ovqat va toza suv, toza havo va to'g'ri nafas olish, ruhiy xotirjamlik va yaxshi kayfiyat. Shunigdek jamiyatda odamlar orasida yaxshi yashashning ham o'ziga xos sirlari vaqoidalari bor. Ularga amal qilish baxtli va saodatli yashashning garovidir.

AXBOROT TEXNOLOGIYALARI VA TIBBIYOT

Ma'lumki, shifokorga borishni ko'pchiligingiz xush ko'rmaysiz. Birinchidan, siz bemorsiz. Sog'lom odam u yerga bormaydi. Ikkinchidan, u yerda hamma joyda navbatda turishga tug'ri keladi. Masalan, registraturada kasallik varaqasi uchun, shifokorlar qabuliga kirish uchun va hokazo. Uchinchidan, shifokor yozib bergan dorilarni dorixonalardan izlash kerak bo'ladi.

Kompyuterlarning shifohonalarda va poliklinikalarda paydo bo'lishi ko'p narsalarni, jumladan, yuqoridagi muammolarni ham tubdan o'zgartirib yuboradi.

Endi siz tug'ridan-tug'ri shifokor huzuriga yul olasiz. Uning ish stolida odatdagi meditsina ish qurollaridan tashqari kompyuter ham joy olgan: uning xotirasida barcha bemorlarning kasallik tarixi yozib qo'yilgan. Agar siz oldin ham murojaat etgan bo'lsangiz, sizniki ham bo'ladi. Birinchi bor murojaat etayotgan bo'lsangiz siz haqingizdagi barcha axborotni shu urning o'zida shifokor kompyuterga kiritib qo'yadi. Kasalligingiz haqidagi barcha ma'lumotlar kompyuterga kiritilgach, sizning kasalligingiz haqida tashxis qo'yiladi va chop etish qurilmasi yordamida dorilar uchun retsept chop etib beriladi. Retseptni olib, boshqa kompyuter yordamida ushbu dorilarni eng yaqin bo'lgan qaysi aptekalardan topish mumkinligi haqida axborot olishingiz mumkin.

Kompyuter meditsinada boshqa ishlarga ham qodir. Masalan, tomograf - ya'ni siljib harakatlanadigan rentgen apparati insonning ixtiyoriy organi haqida to'liq ma'lumot olishi, ulardagi mikroskopik defektlar, chet jinslar (masalan, buyrakdagi tosh) haqida ma'lumot berishi mumkin. Tomograf uzatgan axborotni tezda qayta ishlash va ekranda ko'rsatish uchun albatta u kompyuter bilan bog'langan bo'lishi shart.

Bahrom Avazov

1970 yilning 3 yanvarida Qashqadaryo viloyatida tug'ilgan. Milliy kurash bo'yicha Amir Temur va Paxlavon Maqmud xotirasiga bag'ishlangan xalqaro musobaqalarning mutlaq g'olibi, jahon chempioni. "O'zbekiston iftixori" faxriy unvoni bilan taqdirlangan.

Bahrom bolaligidan katta bellashuvlarni ko'rib ulg'aydi, o'zi ham tengqurlari bilan kurash tushdi. U to'yillardagi kurashda g'olib chiqib, birinchi sovrinni olganda 10 yoshda edi.

1991 yili Miroqida kurashning yangi qoidalari asosida katta musobaqa o'tkazildi. Bahrom ushbu musobaqada o'zidan ikki baravar og'ir Davron polvonning kuragini yerga tekki-zib, el-yurt nazariga tushdi. U 1995 yili At-Termiziy xotirasiga bag'ishlangan xalqaro musobaqada vazni 145 kilogramm bo'lgan O'rol polvonni yengib, muxlislar olqishini oldi.

1996 yili Shahrisabzda Amir Temur xotirasiga bag'ishlangan xalqaro musobaqada Bahrom vazni 90 kilogramm bo'lishiga qaramay, mutlaq birinchilikda

og'irligi 110, 120, 130 kilogramm bo'lgan polvonlardan ustun keldi va O'zbekiston Prezidentining sovg'asi – "Neksiya" avtomobili bilan takdirlandi.

1998 yili u Paxlavon Mahmud xotirasiga bag'ishlangan xalqaro musobaqaning mutlaq g'olibi bo'lib, xalqaro miqyosdagi sport ustasi talabini bajardi.

1999 yilning 1 – 2 may kunlari milliy kurash bo'yicha Toshkentda o'tkazilgan birinchi jahon chempionatida Bahrom Avazov bronza medalni qo'lga kiritdi. 2000 yili Antalyada bo'lib o'tgan ikkinchi jahon chempionatida esa barcha raqiblarini "halol" yengib, champion bo'ldi.

Bahrom polvon Avazovning katta g'alabalari hali oldinda, chunki milliy kurashimiz jahon uzra qanot yozmoqda.

UYALI RADIOTELEFON ALOQA TIZIMLARI

1991 yilda uyali radiotelefon aloqa tarmog'i xizmatlarini ko'rsatish bo'yicha birinchi reklama e'lonlari paydo bo'ldi. 2000 dollarga og'irligi besh kilogramm, unchalik katta bo'lmagan chemodancha (abonent radiotelefoni) sotib olish va yana shuncha pul tarmoqqa ulash uchun to'lash taklif etildi. Hozir ana shu taklifga talablar topilganiga ishonish qiyin, negaki zamonaviy abonent radiotelefonlari cho'ntakka erkin joylashadi, og'irligi 200 g keladi, ularni narxi bir necha yuz dollar atrofida, tarmoqqa ulash taxminan 100 dollar bo'ladi, ba'zida esa umuman tekin.

Radiotelefon aloqaning uyali tizimi unchalik katta bo'lmagan ko'p zonalar — uyalarga (sot—cell—mumkatak) bo'lingan hududga xizmat ko'rsatadi, ularning har biriga o'zining radiojixozlar komplekti xizmat ko'rsatadi. Bu zonalar shahar rejasida asalari uyasi yacheykalariga o'xshash sgrukturani shakllantiradi, ana shu narsadan bu turdagi radiotelefon aloqaning nomi kelib chiqqan.

Uyaning chegarasi radioaloqaning turg'o'nlik zonasi bilan aniqlanadi va qabul qiluvchi-uzatuvchi radioqurilmaning quvvati, joy topologiyasi va tizim ishining chastotali diapazoniga bog'liq bo'ladi. Tizim ishining chastota polosasi qanchalik yuqori bo'lsa, uyaning radiusi shunchalik kichik, lekin signalning devorlar orqali va boshqa to'siqlardan o'tish qobiliyati shunchalik yaxshi bo'ladi va yana muhimi radioapparat juda ixcham va katta miqdordagi abonentlik radiokanallarini tashkil etish imkoniyati yaratiladi. Zamonaviy uyali tizimlar 450, 800, 900 va 1800 MGc chastotalarda ishlaydi.

Uyali radiojixozlar komplekti o'z ichiga retranslyator (qabul qiluvchi-uzatuvchi radioqurilma), bazaviy stanciya, radioantenna va shu uya bilan xizmat ko'rsatiladigan abonentlarning ixcham radiotelefonlarini oladi. Abonent radiotelefonlari soni uyada doimiy bo'lmaydi, negaki abonentlar harakatda bo'lib ko'chib yurishlarida bir uyadan boshqa uyaga o'tadi. Bunda uyalar orasidagi chegarani kesib o'tganda radiotelefon apparat boshqa uyaga avtomatik ravishda

o'tadi (yaqin oradagi retranslyatorga ulanadi). Uyali aloqa abonenti o'zini qiziqtirgan hamsuxbat bilan so'zlashish uchun o'zining radiotelefoni klaviaturasida mos telefon nomerini teradi va bazaviy stanciya vositasida hamsuxbat bilan bog'lanadi.

UYALI ALOQANING STANDARTLARI VA OPERATORLARI.

Uyali radiotelefon aloqaning ko'pgina standartlari mavjud: NMT, GSM, AMPS, NAMPS, CDMA, ST-2, RTMS, DCS, NACS, CNET va b. Har bir standartga o'zining kompaniyasi orqali xizmat ko'rsatiladi, odatda ular uyali aloqa operatorlari deb ataladi.

Rossiyada uyali radiotelefon aloqaning uchta standarti juda keng tarqalgan: NMT—Nordic Mobile Telephone (shimoliy mobil telefon), Skandinaviya mamlakatlarida o'zini yaxshi tavsiya etgan va Rossiyada federal aloqa sifatida qabul qilingan.

GSM—Global System for Mobil communication (mobil aloqa uchun global tizim) Evropada eng keng tarqalgan; GSM standarti — bu raqamli telefoniya bo'lib, yaxshi sifatli aloqani va keng xalqaro roumingni ta'minlaydi.

AMPS — Advanced Mobil Phone System (mobil telefonning rivojlangan tizimi), AQSHda taklif etilgan va boshida regional uyali tizimlarni tashkil etish uchun tavsiya etilgan, lekin hozirgi vaqtda regionlararo tizimlarda keng ishlatilmoqda, xususan, Rossiyaning ko'pgina shaharlarida mavjud bo'lib ular orasida keng rouming (rouming — daydib yurishi, abonent bazaviy stanciyaning bir zonasidan boshqasiga o'tganda uni qayta ro'yxatdan o'tkazish tushuniladi) va routing (routing — boshqa zonaga o'tgan abonentga tushgan chaqiriqni avtomatik qayta adreslash)ga ega. Rouming abonent uchun o'zining radiotelefoni bilan bir operatorning tarmog'idan boshqa operatorning tarmog'iga harakatlanib o'tish imkoniyatini bildiradi, bunda u o'zining shaxsiy «uy» xizmat ko'rsatish zonasida joylashgandek hamma so'zlashuvlarni qulay olib borish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Topshiriq. Matn yuzasidan savollar tuzib, o'zaro suhbatlashing.

FE'L (Глагол)

Глагол - это знаменательная часть речи, которая объединяет слова, обозначающие действие или состояние предмета как процесс и отвечающие на вопросы *nima qildi?* - что делал? *nima qilyarti?* что делает? *nima qilmoqchi?* что хочет делать?

Морфологическое значение процесса выражается в категориях лица, времени, наклонения и залога.

От глагола образуются глагольные формы причастия и деепричастия. Глагольные основы могут быть коренными: *ol* - бери, *ber* - дай; производными: *ishla* - работай, *sana* - считай.

Кроме того, в узбекском языке много составных глаголов, построенных по типу: а) глагол+глагол: *borib kelmoq*, *kula-kula gapirmoq*, б) имя+глагол: *ta'zim qilmoq*, *mehnat qilmoq*.

Для образования отрицательной формы (*bo'lishsiz shakl*) к основе глагола присоединяется аффикс - *ma*: *o'qima* - не читай, *yozma* - не пиши, *qilma* - не делай, *ishlama* - не работай.

Иногда отрицательная форма глагола образуется при помощи слов *yo'q*, *emas*(нет). Например: *ishlaganim yo'q*, *ishlagan emasman* – не работал(а).

Инфинитивная форма глагола (*fe'lining poaniq shakli*) образуется путем прибавления к положительной основе аффикса – *moq*. Например: *kelmoq* – приходить, *ishlamoq* – работать, *qilmoq* – делать, *gapirmoq* – говорить.

FE'L ZAMONLARI (Времена глагола)

Категория времени выражает отношение действия к моменту речи.

Глагол в узбекском языке имеет три времени: *hozirgi zamon fe'li* (настоящее время глагола), *kelasi zamon fe'li* (будущее время глагола), *o'tgan zamon fe'li* (прошедшее время глагола).

№	zamon	Qo'shimchalar	Ma'nosi	Misollar
1	O'TGAN ZAMON	1. - <i>di</i>	So'zlovchi ko'rgan-bilgan harakatning nutq so'zlanayotgan vaqtgacha bajarilganini aniq, qat'iy tarzda ifodalaydi	<i>O'qidim</i> <i>o'qidik</i> <i>O'qiding</i> <i>o'qidingiz</i> (<i>o'qidilaring</i>) <i>O'qidi</i> <i>o'qishdilar</i> <i>o'qishdi</i>
		2. - <i>gan</i>	Harakatning nutq so'zlanayotgan vaqtgacha bajarilgan-bajarilmaganini ifodalaydi	<i>O'qiganman</i> <i>o'qiganmiz</i> <i>O'qigansan</i> <i>o'qigansiz</i> <i>O'qigan</i> <i>o'qigan(lar)</i> <i>o'qishgan</i>
		3. - <i>ib+miz</i> - <i>ib+man</i> , - <i>san</i> , - <i>siz</i> - <i>di</i> , - <i>di (lar)</i>	Harakatni bevosita kuzatmaganlik, undan keyin xabardor bo'lganlik ma'nosini ifodalaydi	<i>O'qibman</i> <i>o'qibmiz</i> <i>O'qibsan</i> <i>o'qibsiz</i> <i>O'qibdi</i> <i>o'qibdi(lar)</i> <i>o'qibdi</i>

		4. sifatdosh+edi Ravishdosh+edi -moqda edi (- gan edi, -ib edi, -ar edim, - guvchi edi, - moqda edi)	edi to'liqsiz fe'li yordamida yasaluvchi shakllar faqat harakatning o'tgan zamonda bajarilganligi ma'nosini ifodalaydi. Ular bildirgan harakatning bajarilish vaqti hech qachon "hozir" (hozirgi vaqt) doirasida bo'lmaydi. Harakatning bajarilish vaqtiga nisbatan qo'yiladigan so'roqqa ilgari, bir vaqtlar kabi so'zlar javob bo'ladi	<i>O'qigan edim o'qigan edik</i> <i>O'qib edim o'qib edik</i> <i>O'qir eding o'qir edingiz</i> <i>O'qimoqda edi o'qimoqda(lar) edi (lar)</i> <i>o'qiguvchi o'qituvchi</i> <i>Solishtiring</i> <i>-O'qidi - o'qigan edi</i> <i>-Qachon? - Qachon?</i> <i>-Hozir - Ilgari (bir vaqtlar)</i>
2	HOZIRGI ZAMON	-yap -yotib -yotir	Harakatning nutq so'zlanayotgan vaqtidan oldin boshlanganligi va nutq so'zlanayotgan vaqtda ham davom etayotganligi	<i>O'qiyapman o'qiyapmiz</i> <i>+miz</i> <i>O'qiyotib +san o'qiyotib</i> <i>+siz(lar)</i> <i>+di</i> <i>+di(lar)</i> <i>O'qiyotir +man o'qiyotir</i> <i>+miz</i> <i>+san</i> <i>+siz(lar)</i>
		-moqda	Yuqoridagi shakllar bilan bir xil ma'noni ifodalaydi. Ammo ulardan kitobiy uslubga xosligi bilan farq qiladi.	<i>O'qimoqda+man</i> <i>o'qimoqda+miz</i> <i>san siz(lar)</i>
3	KELASI ZAMON	Kelasi zamon aniq shakli: - a+shaxs qo'shimchasi	Biror vaqt bilan chegaralanmagan doimiy harakatni bildiradi	<i>Bor+a+man bor+a+miz</i> <i>san siz</i> <i>di di(lar)</i>
		-y+shaxs qo'shimchasi	Nutq so'zlanayotgan vaqtdan keyin sodir bo'lish-bo'lmasligi kutilgan harakatni bildiradi	<i>O'qi+y+man</i> <i>o'qi+y+miz</i> <i>O'qi+y+san</i> <i>o'qi+y+siz(lar)</i> <i>O'qi+y+di o'qi+y+di</i> <i>(lar)</i>
		Kelasi zamon gumbo shakli: - (a) p, (-mas)	Nutqdan keyin sodir bo'ladigan yoki bo'lmaydigan harakatni gumon tarzda ifodalaydi	<i>Kel+ar+man kel+ar+miz</i> <i>Kel+ar+san</i> <i>kel+ar+siz(lar)</i> <i>O'qi+r+man o'qi+r+miz</i> <i>O'qi+r+san</i> <i>o'qi+r+siz(lar)</i> <i>O'qi+r</i> <i>o'qi+r+(lar)</i>

1-mashq. O'zbek tiliga tarjima qiling.

1. А ты, ты-то о чем думал? 2. Тут же приехала машина скорой помощи. 3. Ведь мы с тобой не встречались целый год! 4. Даже летом он не снимал с головы свою шапку. 5. Наконец-то я увидел тебя!

2- mashq. Gaplarni rus tiliga tarjima qiling.

1. Shu ham ish bo'ldi-yu! 2. O'tgan kuni huddi shu yerda katta majlis qilindi. 3. Tog'larda hatto yoz oylarida ham yomg'ir yog'adi. 4. Sizni ranjitib qo'ymadimmi? 5. Seni bir dam tutmoqqa endi, na haqqim bor, na huquqim bor. 6. Men - ku bundan bexabar edim, senchi? 7. Ertagayoq Marg'ilonga jo'naymiz.

3-mashq. Lug'atdan foydalanib fe'llarni tarjima qiling. Ular ishtirokida gaplar tuzing.

So'ramoq, kelmoq, olib kelmoq, kutmoq, topmoq.

4-mashq. O'zbek tiliga tarjima qiling.

1. Выполнить задание. 2. Выучить правило. 3. Запомнить новые слова. 4. Перевести статью. 5. Знать употребление слов. 6. Ответить на вопросы.

5-mashq. Nuqtalar o'rniga mos fe'llarni qo'yib gaplarni ko'chiring.

1. O'qimoq - ... 2. Bilim ... – har bir insonning burchi. 3. Vatanni ... – iymondandir. 4. Malakali mutaxassis bo'lib ... – orzumiz. 5. Vatanga ... har bir fuqaroning burchi.

Fe'llar: munosib bo'lish, olish, yuksalmoq, sevmok, yetishish.

FE'L NISBATLARI (Залоги глагола)

Категория залога выражает отношение к субъекту и объекту действия. Это отношение обозначают специальные формы глагола. С изменением залога происходит изменение в объекте и субъекте действия.

В узбекском языке пять залогов глагола:

Aniq nisbat (действительный залог) имеет нулевой показатель. Субъект действия, обозначенного в форме этого залога, выражается подлежащим, а объект дополнением в винительном падеже: O'qituvchi yangi mavzuni tushuntirdi. Учитель объяснил новую тему.

O'zlik nisbati (возвратный залог) выражает действие исходящее от субъекта и возвращающееся на него. Образуется прибавлением к основе глагола аффиксов: -(i)l; -(i)n; иногда (i)sh; uyvmoq - мыть, uyvinmoq - мыться, kiymoq - одевать, kiyinmoq - одеваться, kermoq - потянуть, kerishmoq - потягиваться.

Majhul nisbat (страдательный залог) указывает на действие, объектом которого является подлежащее, а субъектом - косвенное дополнение (в предложении он может быть пропущен). Xat yozildi - Письмо было написано. Образуется эта форма прибавлением к основе аффиксов: -(i)l; -(i)n; qurildi - построен, solindi - положен, ko'rildi - рассмотрен и т.д.

Birgalik nisbati (взаимно-совместимый залог) указывает на действие, выполненное двумя или более субъектами. Образуется с помощью аффикса -

(i)sh; ko'rishmoq - видeться, yozishmoq - переписываться, yuvishmoq - помочь мыть и т.д. Эта форма может указывать на то, что действие совершено несколькими субъектами: Bolalar sayrga chiqishdi - Дети вышли на прогулку; на то, что субъект помог другому в выполнении действия: Hadicha onasiga kir yuvishdi - Хадича помогла матери стирать. Аффикс -(i)sh является синонимичным аффиксу -lar (множественного числа): o'qidilar - o'qishdi, yozdilar - yozishdi.

Orttirma nisbat (понудительный залог) выражает действие, производимое субъектом через другое лицо. Образуется прибавлением к основе глагола аффиксов: -t; -tir(dir); -gaz; -giz; -sat; -ar; -ir; -iz. Например: yoz-yozdir, ko'r-ko'rsat, sana-sanat, bit-bitir, chiq-chiqar, oq-oqiz и т.д. Salima yangi ko'ylak tikirdi - Салиме сшили новое платье.

В одной словоформе может быть несколько аффиксов залогов, в том случае он определяется по последнему аффиксу, образующему залог: yuvintirishdi - глагол взаимно-совместного залога.

1- mashq. Berilgan fe'llardan shart mayli yasang. Ular ishtirokida gaplar tuzing.

Bermoq-давать, so'ramoq-спросить, bo'lmoq-делить, termog-собирать, ishlamoq-работать, topshirmoq-поручать, tushunmoq-понимать, kulmoq-смеяться, tashlab yubormoq-бросать.

2- mashq. Rus tiliga tarjima qiling.

1. Shoshilib ketayotsam, pochta yon xat olib keldi. 2. Qarasam, u o'rtog'i bilan kelyapti. 3. Sening bo'sh vaqting bo'lsa, boqqa borar edik. 4. Siz hozir pul olmasangiz, soat ikkida olasiz. 5. Bugun ko'pchilik bo'lib kinoga boraylik. 6. Bolaga sen qarab turgin, men do'konga chiqib kelay. 7. Tezroq ketaylik, bugun yomg'ir bo'ladi.

3- mashq. Fe'ling qaysi maylda berilganini aniqlang.

Ilmosim shuki, yerga ehtiyot bo'linglar. Oltin yerimizni ko'z qorachig'iday saqlanglar. Agrotexnikani mahkam ushlanglar. 2. Bir oz dam oling, charchaganga o'xshaysiz. 3. Xo'jalik bilan, odamlar bilan yaxshi tanishsin, keyin menga uchrasin. 4. Seni ko'rayin, diydoringga to'yayin deb keldim. 5. Bizlar o'tirmaylik, o'tirgandan keyin yana turadiganlardan emasmiz. 6. Podshohni taxtdan qulatsak, baxtli bo'lamiz deb o'ylagan edik. 7. Mana bu kanal bitsa, yangi

4-mashq. Fe'llarni tegishli shaklda qo'llab gaplarni ko'chiring.

1. Abror bolaligida juda to'polonchi (bo'lmoq). 2. Toshkent shahridagi ko'plab uylar zilziladan keyin (qurilmoq). 3. Tog'amni ko'rgani kasalxonaga (bormoq). 4. Men Navoiy nomli 1-maktabni (bitirmoq). 5. Sayohatga (otlanmoq)

do'stlarimizni vokzalgacha (kuzatib bormoq). 6. Shahrimiz keyingi yillarda ancha (ko'rkamlashmoq).

5-mashq. Rus tiliga tarjima qiling.

1. Men bu yili Toshkent Axborot texnologiyalari universitetiga o'qishga kirdim. 2. Dadam kecha bir qancha kitoblar olib keldilar. 3. Hozir Toshkentda ko'plab yangi binolar qurildi. 4. Katta opam tibbiyot institutini tamomladi. 5. Bolaligimda balandlikdan qo'rqqar edim. 6. Uning o'zi ham ilgari sport bilan shug'ullanardi.

6-mashq. Gaplarni o'zbek tiliga tarjima qiling.

1. В этом году в наш университет поступило около 10.000 заявлений. 2. Мы все были рады твоему поступлению в институт. 3. В этом году я был в командировке в городе Карши. 4. Я никогда не был в этих местах. 5. К нам в университет приехали знаменитые преподаватели. 6. Сегодня мы были в музее истории Тимуридов.

7-mashq. Berilgan fe'llarni o'tgan zamon davom fe'li shaklida qo'llab, gaplar tuzing.

Na'muna: tanishmoq – tanir edim, qo'rqmoq – qo'rqqar edim.
Qatnashmoq, bajarmoq, o'zlashtirmoq, ulgurmoq, o'rganmoq.

8-mashq. Nuqtalar o'rniga gaplarning mazmuniga mos hozirgi zamon fe'llarini qo'yib ko'chiring.

1. O'zbek xalqi tinchlik uchun 2. Osmonda to'lin oy 3. Ariq suvi bir xilda, jimgina, sharpasiz va shabadasiz 4. Mamlakatimizda minglab zavodlar ... va 5. Yomg'ir tindi, ammo osmonni bulut

9-mashq. Qavs ichida berilgan fe'llarni mos zamonda qo'llab, gaplarni ko'chiring.

1. Kutubxonada hayot (qaynamoq). 2. O'qish zalidagi katta stol atrofida bir necha kishi ro'znoma va oynoma (o'qimoq). 3. Bu yerga O'zbekistonning hamma tarafidan talabalar (kelmoq). Ular o'z o'quv yurtlari haqida (suxbatlashmoq). 4. Qirdan g'ir-g'ir shabada (esmoq). 5. Daryo suvini bahor (toshirmoq), odam qadrini mehnat (oshirmoq).

10-mashq. Quyidagi fe'llardan hozirgi-kelasi zamon fe'li shaklini yasang. Ular ishtirokida gaplar tuzing.

O'zlashtirmoq, o'rganmoq, boshlamoq, so'zlam oq, bormoq, ishlamoq, javob bermoq.

11-mashq. Qavs ichidagi so'zlardan kelasi zamon gumon fe'llarini yasang va ko'chirib yozing.

1. Majlisda biz soat 17 gacha (bo'lmoq). 2. Bu kitobingni ertaga (qaytarib bermoq). 3. Ro'znoma va oynomalarga u ertaga (yozilmoq). 4. Dala hovliga sen ham dam olish kuni (chiqmoq). 5. Siz institutni bitirgandan keyin o'z viloyatingizga (ketmoq). 6. Ertaga Aziza bilan siznikiga (bormoq).

12-mashq. Quyidagi fe'llarni kelasi zamon gumon fe'li shaklida qo'llab gaplar tuzing.

Namuna: Odina men ertaga darsdan keyin siznikiga borarman.

Bormoq, kirmoq, tozalamoq, saylamoq, yozib olmoq, mukofotlamoq, o'rganmoq.

13-mashq. Quyidagi so'zlarni kelasi zamon maqsad fe'li shaklida qo'llab, shu fe'llar ishtirokida 7 ta gap tuzing.

Bajarmoq, to'qimoq, qaytmoq, o'rganmoq, mukofotlamoq, ko'rmoq, yubormoq.

14-mashq. Qavs ichidagi so'zlardan kelasi zamon maqsad fe'li yasang, gaplarni ko'chirib yozing.

1. Ular o'zbek yozuvchilarining yangi asarlaridan parchalar (o'qimoq). 2. Bog'imizda o'zimiz har xil mevali daraxtlar (yetishtirmoq). 3. Opam universitetning matematika fakultetiga (kirmoq). 4. Ukam shaxmat to'garagiga (yozilmoq). 5. Bugun yig'ilish (bo'lmoq).

15-mashq. Kelmoq fe'lini barcha zamon ikkinchi shaxs birlik shaklida qo'llab gaplar tuzing.

16-mashq. tubandagi fe'llarni majhullik nisbatiga aylantirib, ular ishtirokida bir necha gap tuzing.

O'qi, yoz, bor, kel, hayda.

17-mashq. Nuqtalar o'rniga fe'l nisbati affikslaridan mosini qo'yib ko'chiring.

1. Qorachadan kelgan yigit eshit.. ar-eshit..mas "ha" dedi. 2. Malikajdar egarda menga o'gir...ib, chap mushtini biqiniga tirab, sal bukchayibroq o'tirib oldi. 3. Amerika, GFR savdo firmalari alohida ximik sostavlar yordamida arabiy qorako'llarni oqar..ib, xaridorlarning didiga yoqqan rangga bo'yab sot..adi. 4.

O'tgan yili qurtga barg yetkazolmay bo'g'otma-bo'g'ot yugur..ib yur..ganda Osmonsoyga bir vakil kelibdi. 5. Bir kunda ol...gan tuxum yuztaga yetib-yetmaydi. 6. Rashid ota ularga mehr bilan tik..ib jilmayardi. 7. Shunday qilib, bu yil bahorda atigi 55 ta metis qo'zi ol..di. 8. Qo'shoqqa bog'la...gan qo'zilar onalariga ergashib, bo'g'...guday bo'lib ma'ra...di, o'zlarini qiynab yulqi...adi.

18-mashq. Quyidagi fe'llarga –gan, -yotgan, -(u)vchi affikslarini qo'shib, ular ishtirokida gap tuzing.

Uxla, o'qi, ich, bor, qol, tara, sayra, kuyla, yur, o'tir, kel.

10-MAVZU. KELAJAK YOSHLAR QO'LIDA. MULTIMEDIA.YORDAMCHI SO'ZLAR

Yoshlar – kelajak poydevori

Yoshlarning har tomonlama yetuk, yuksak ma'naviyat egasi bo'lib kamol topishida, ularning iste'dod va salohiyatini ro'yobga chiqarishda “Kamolot” yoshlar ijtimoiy harakatining ham hissasi katta bo'lmoqda.

Orol bo'yi yoshlarini Vatan ravnaqiga hissa qo'shishdek buyuk maqsadlar yo'lida jipslashtirish, ularni el-yurtiga fidoiylilik ruhida tarbiyalash, yoshlar qalbi va ongida o'zlikni anglash, milliy va umuminsoniy g'oyalarga sadoqat tuyg'ularini mustahkamlash borasida olib borilayotgan ishlar tahsinga sazovor– Prezidentimiz Islom Karimov tashabbusi bilan qabul qilingan “Barkamol avlod yili” Davlat dasturi joriy yilda amalga oshirilishi lozim bo'lgan ishlar ko'lamini yanada kengaytirdi. Faoliyatimizning asosiy yo'nalishlaridan biri yoshlar o'rtasida sog'lom turmush tarzini qaror toptirishga, ularda Vatanga muhabbat, jasorat va fidoiylilik fazilatlarini qaror toptirishga qaratilgan.

Ana shu maqsadda Prezidentimiz Islom Karimovning “Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch” asari mazmun-mohiyatini, unda bayon etilgan fikr-mulohazalarni chuqur o'rganish, yoshlarni turli zararli oqimlar ta'siridan asrash, yuksak ma'naviyatli avlodni tarbiyalashga harakat qilmoqdamiz. Xususan, yoshlarimizning huquqiy bilimni oshirish, Konstitutsiya va qonunchiligimizga oid tushunchalarini boyitish, ularning fuqarolik huquqi va burchini to'la anglab yetishi, jamiyat hayotida faol ishtirok etishiga ko'maklashish maqsadida turli tadbirlar o'tkazilayotir.

Qoraqalpog'iston Respublikasi Adliya, Ichki ishlar va Xalq ta'limi vazirliklari, “Mahalla” va “Nuroni” jamg'armalari, o'rta-maxsus kasb-hunar ta'limi boshqarmasi bilan hamkorlikda tegishli reja va dasturlar ishlab chiqilib, ular asosida joylarda “Konstitutsiya – baxtimiz tayanchi”, “Mening fikrim”, “Huquq va burch” mavzularida davra suhbatlari, uchrashuvlar, viktorina va bilimdonlik bellashuvlari tashkil etilmoqda.

Ma'naviy-ma'rifiy tarbiyani kuchaytirish, ijobiy an'ana va tashabbuslarni qo'llab-quvvatlash, o'sib kelayotgan yosh avlodni ajdodlarimizning bebaho ma'naviy va madaniy merosini o'rganish, asrab-avaylashga da'vat etish,

yoshlarning bo'sh vaqtini mazmunli o'tishini ta'minlashga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Orol bo'yida har yili Navro'z ayyomi arafasida "Milliy o'yinlar festivali" o'tkaziladi. Bunda yoshlar "Qasharmanto'p", "Langi", "Besh tosh", "Chullik", "Doiraga tort", "Ko'zbog'lash", "O'rtagatushish", "Jambil", "Asiq", "Xo'roz urishtirish" singari milliy o'yinlar bo'yicha o'zaro kuch sinashadilar.

Mahallalarda yoshlarni umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, o'sib kelayotgan yoshlar ongida vatanparvarlik hissini kuchaytirish, el-yurt sha'nini ulug'lash kabi oliyanob fazilatlarini shakllantirish maqsadida yoshlar o'rtasida "Qadriyatlar beshigisan, aziz mahallam" shiori ostida o'tkazilayotgan "Mahallam tarixini o'rganaman" ko'rik-tanlovi ham samarali natija bermoqda.

Yoshlarning manfaatlarini himoyalash, kam ta'minlangan oilalar farzandlarini, tolalikdan nogiron o'smirlarni otaliqqa olish, ularga g'amxo'rlik ko'rsatish, hunar o'rgatish va ish bilan ta'minlashga katta e'tibor qaratilmoqda. Ehtiyojmand oilalarning farzandlari va jismoniy imkoniyati cheklangan bir yarim ming nafardan ziyod yoshlarga kasb o'rgatildi.

Yoshlarning fan, texnika, axborot texnologiyalari, madaniyat, san'at, sport sohalarida yuqori natijalarni qo'lga kiritishiga puxta zamin yaratish, ularni har tomonlama qo'llab-quvvatlash va rag'batlantirish yo'lida barcha imkoniyat va kuch-g'ayratimizni safarbar etaveramiz.

Topshiriq: Matnni o'qing. Matnda ishtirok etgan yordamchi so'zlarni aniqlang.

KELAJAK-YOSHLAR QO'LIDA

Yoshlarning qonuniy huquq va manfaatlarini ta'minlash, huquqiy bilim va madaniyatini yanada yuksaltirish, ongu shuurini turli zararli ta'sirlardan asrab-avaylash davlatimiz yuritayotgan siyosatning ustuvor yo'nalishlaridandir. Toshkent shahar hokimligi, shahar xotin-qizlar qo'mitasi va bir qator tashkilotlar hamkorligida poytaxtimizdagi umumiy o'rta ta'lim maktablari, o'rta maxsus, kasb-hunar kollejlari o'tkazilgan voyaga yetmagan yoshlar uchun ikki kunlik seminar-treninglarda bu jihatlar yana bir karra o'z ifodasini topdi. Mazkur tadbirlarda davlatimiz rahbari tashabbusi bilan 2010 yil 29 sentabrda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining "Voyaga yetmaganlar o'rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning profilaktikasi to'g'risida"gi qonuni mazmun-mohiyati va ahamiyati yoshlarga interfaol usullarda tushuntirildi.

Tadbirda mazkur qonun voyaga yetmaganlarning nazoratsizligi, qarovsizligi, ular tomonidan huquqbuzarliklar sodir etilishiga imkon beradigan sabablarni aniqlash va bartaraf etishda muhim omil bo'layotgani ta'kidlandi. Turli vazirlik va idoralar, tashkilotlar hamkorligidagi ijtimoiy, huquqiy, tibbiy va boshqa zarur profilaktik chora-tadbirlar bu boradagi ishlar samaradorligini yanada oshirayotir. O'smirlarning bo'sh vaqtini to'g'ri va mazmunli tashkil etish yuzasidan qator ijtimoiy loyihalar, seminar-treninglar va sport musobaqalari tashkil etilmoqda.

Seminar-treninglar doirasida o'quvchilar ijodiyot markazlari to'garaklari faoliyatiga bag'ishlangan badiiy ko'rgazmalar, sport musobaqalari, konsertlar, muzeylar, teatrlar, ma'naviyat va ma'rifat maskanlari hamda Yoshlar ijod saroyiga sayohatlar tashkil etildi.

MULTIMEDIA

Multimedia (multimedia) atamasi, "ko'p qa'vatli muhit" ma'nosini bildiradi, multimediali texnologiya esa bu dasturli va texnik moddiy ta'minot asosida kompyuterda bir vaqtning o'zida matnli tasviriy axborotlarni tovushli-ovozli, rangli, harakatga keltirilgan holda ifodalash imkoniyati demakdir. Hozirgi kunda tilshunoslik fanlarini o'rganishda birgina darslik, o'quv qo'llanma va ma'ruza matnlari bilan cheklanmasdan shu fan sohalariga oid multimediali yoki animasiyali o'quv ko'rsatuvlar va elektron darsliklar yaratish tilshunoslik sohalarini chuqurroq o'rganish uchun aniq imkoniyatlarni vujudga keltiradi.

Bu esa talabalarining tilshunoslik fanlariga bo'lgan ilmiy salohiyatini, fanga bo'lgan qiziqishini oshirishga katta yordam beradi. Shuning uchun "Tilning kelib chiqishi", "Tillarning genealogik tasnifi", "Tillarning morfologik tasnifi", "Turkiy xalqlar va turkiy tillar" singari tilshunoslikka doir qator mavzularni pishiq-puxta o'rganib, ana shundan keyin ana shu mavzularni o'tishga doir elektron yoki multimediali darsliklar yaratish lozim bo'ladi.

Tilshunoslik fanlarini o'tish bo'yicha to'plangan ilg'or tajriba va kuzatishlar shuni ko'rsatadiki, tilshunoslik sohalariga doir yaratiladigan elektron darsliklar sodda, tushunarli va, eng muhimi, ilmiy-ommabop xarakterga bo'lishi kerak. Shu o'rinda kompyuter texnologiyasi yordamida izchil va muntazam ravishda ishlangan elektron darsliklar tilshunoslik sohalarini bo'yicha talabalarining bilim doirasini kengaytirishda yaxshi natija beradi. Ayniqsa talabalarimiz "Turkiy filologiyaga kirish" fanidan "Turkiy tillarning tasnifi", "Turkiy tillarning Rossiyada o'rganilishi", "Moskva, Qozon, Peterburg turkiyshunoslik maktablari", "Turkiy tillarning Yevropada o'rganilishi" kabi mavzularga oid bilim va ko'nikmalarni egallashda kafedrada shu fan bo'yicha yaratilgan elektron darslik materiallariga tez-tez murojaat qilmoqdalar.

Tilshunoslik bo'yicha yaratilayotgan elektron va multimediali darsliklarda til birliklari (*nutq tovushi, o'zak, morfema, so'z, so'z birikmasi va gap* kabi) ning asosiy ko'rinishlari obrazli qilib, ekranga chiqarilishi, ularning mohiyat va mazmuni muammoli bo'lishi lozim. Tilshunoslikka oid har qanday elektron darslikning asosiy maqsadi talabalarda lingvistik tushunchalarni shakllantirish va to'ldirishga yo'naltirilgan bo'lishi zarur. Shu o'rinda, bizningcha, tilshunoslik bo'yicha ma'ruza darslarini o'tish bilan birgalikda til bo'yicha amaliyot darslarini ko'proq kompyuter texnologiyalari yordamida o'tish maqsadga muvofiq bo'lardi. Chunki "Tillar tasnifi", "Tillar va xalqlar" singari mavzular bo'yicha amaliyot darslarini o'tish vaqtida Autocad, Fotoshop, Excel va boshqa dasturlar yordamida tilshunoslik, tillarning sociolingvistik tasvifiga oid olingan yangi ma'lumotlarni tahlil qilish va qayta yaratish imkoniyatlaridan keng foydalanish mumkin bo'ladi. Buning natijasida talabalar jahonda tillarning geografik tarqalishi, ayrim tillarning

ikki yoki undan ortiq mamlakatlar uchun rasmiy davlat tili (*ingliz tili, nemis tili, fransuz tili, ispan tili* kabilar) va Kuba, Avstriya, Avstraliya, AQSH, Kanada kabi mamlakatlarda boshqa xalqlarning tillari milliy til sifatida xizmat qilayotganligi kabi muhim ma'lumotlarni kompyuter orqali topib aniqlaydilar, shu asosda jahonda slavyan, eron, roman, german, turkiy, oltoy tillarining tarqalishi, bu tillarda gaplashuvchi aholi soni to'g'risidagi ma'lumotlarni Excel dasturi orqali diagramma shaklida yaratish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

YORDAMCHI SO'ZLAR **(Служебные слова)**

Служебные слова служат для грамматической связи самостоятельных частей речи. К ним относятся: bog'lovchi (союзы), ko'makchi (послелог), yuklama (частицы).

BOG'LOVCHILAR **(Союзы)**

Союзы - служебные слова, связывающие однородные члены предложения или части сложного предложения.

Они делятся на сочинительные (*teng*) и подчинительные (*ergashtiruvchi*).

Сочинительные союзы связывают равные грамматические компоненты: однородные члены предложения, а также части сложносочиненных предложений. Они делятся на три группы:

biriktiruv bog'lovchilar - сочинительные союзы: *va, ham, hamda* (и, тоже).

zidlov bog'lovchilar - противительные союзы: *ammo, lekin, biroq* (но, однако).

ayiruv bog'lovchilar - разделительные союзы: *yo, yoki, yohud* (или); *goh, dam, ba'zan* (то). Они часто употребляются повторно.

Подчинительные союзы служат как для связи членов предложения, так и для связи частей сложноподчиненного предложения. К ним относятся: - *ki, chunki, negaki, go'yo, agar, shuning uchun, toki* (потому что, чтобы, так как).

1-mashq. Gaplarni o'zbek tiliga tarjima qiling.

1.Карим и Назир учатся в одной группе. 2. Ходить было трудно, так как шел дождь. 3. Не сетуйте на жизнь, ибо она полна тревог и забот. 4. То шел снег, то переходил в дождь. 5. Сегодня дежурят Икбол и Саида.

2-mashq. Gaplar ichida kelayotgan bog'lovchilarni izohlang.

Quvnoq va sho'x kuylarga boydir go'zal vatanim.Keyin Salima va oyisi mezbolar bilan xayrlashib uylariga qaytishdi.O'zi uddaburon, qo'rqmas,biroq o'qishda mazzasi yo'qroq.Tanalaridek ozgina namlik bilan ularga hayot baxsh eta

boshlashdi, ammo kunlar o'tgan sari bargchalar kattalashib, ko'proq suv, ko'proq oziq-ovqat so'ray boshlashdi.

3-mashq.

Suhbat.

-Shahrimizdagi qaysi muzeylarni bilasiz?

-Men Temuriylar tarixi muzeyi, Olimpiya shuhrati muzeyi, O'zbekiston xalqlari muzeyi, San'at muzeyi, Shahidlar xotirasi maydonidagi muzeylarni bilaman.

-Uy-muzeylardan-chi?

-O'rol Tansiqboyev, Muxtor Ashrafiy, Oybek uy-muzeylarida bo'lganman.

-Ular sizda qanday taassurot qoldirgan?

-Har gal muzeyga borganimda xalqimizning boy tarixi va madaniyatidan iftixor tuyg'usini xis etaman. Qolaversa, uning me'moriy yechimini, ayniqsa istiqlol yillarida qurilgan muzeylarning ko'rkamligidan lol qolaman.

4-mashq. Ikki guruhga bo'lining. Birinchi guruh va, ammo, lekin, biroq bog'lovchilari yordamida gap tuzsin. Ikkinchi guruh esa gap ichida chunki, shuning uchun, shu sababli bog'lovchilarini qo'llasin.

КО'МАКСНИ

(Послелог)

Послелогии - служебные слова, связывающие имена существительные и слова, употребляемые вместо них с другими частями речи, особенно с глаголом. Они выражают условные, причинные, временные пространственные, направительные и другие отношения между именами или между субъектом и предикатом.

Послелогии в узбекском языке делятся на:

1. Asl ko'makchilar (собственно послелогии): bilan (с), uchun (для), kabi (как), singari (как), go'yo (будто) и др.

2. Ot ko'makchilar (отыменные послелогии): tomon (в сторону), ilgari (прежде), yonida (рядом), ichida (внутри, среди) и тд.

3. Fe'l ko'makchilar (отглагольные послелогии): ko'ra (по сравнению), yarasha (по), boshlab (с, начиная), qaraganda (по отношению).

Так же послелогии разделяют на группы исходя из того, со словами в каком падеже они употребляются.

Со словами в bosh kelishik употребляются послелогии:

bilan: non bilan (с хлебом), akasi bilan (со старшим братом), qo'li bilan (руками, вручную), qalam bilan (карандашом), kechasi bilan (всю ночь), chiqishi bilan (как только вышел);

uchun: ukam uchun (для моего младшего брата), yozish uchun (для письма, чтобы написать), sovuqligi uchun (так как было холодно), kelganingiz uchun (за то, что пришли) и тд.

kabi: olmos kabi (как алмаз), men kabi (как я);
sayin: kun sayin (с каждым днем), yil sayin (с каждым годом);
sababli: betobligi sababli (так как был болен, из-за болезни);
orqali: pochta orqali (через почту), telefon orqali (по телефону);
bo'yulab, yoqalab: yo'l bo'yulab (по дороге), daryo yoqalab (вдоль по речке);

Со словами в qaratqich kelishigi употребляются:
tomon: uyiga tomon (всторону дома, домой), kechga tomon (ближе к вечеру);
ko'ra: shunga ko'ra (поэтому), tuzilishiga ko'ra (по строению), ma'nosiga ko'ra (по смыслу);
qarshi: shamolga qarshi (против ветра);
qarab: qishloqqa qarab (в сторону села);
qaramay, qaramasdan: shunga qaramay(не смотря на это);

Со словами в chiqish kelishigi употребляются:
so'ng, keyin: shundan so'ng (после этого);
burun, avval: undan avval (до того), bormasdan avval (прежде чем поехать, до того как поехать);

Запомните. Послелог bilan употребляется вместо соединительных союзов. Karima va Salima - Karima bilan Salima.

1-mashq. Ko'makchilar ishtirokida gaplar tuzing.
Kabi, qaramay, burun, keyin, so'ng, ichida, oldida, yonida.

2-mashq. Ko'makchilar o'rniga kelishik qo'shimchalardan mosini qo'ying. Gap ma'nosida qanday o'zgarish sodir bo'layotganini ayting.

1.Onam (uchun,-ga) salom berdim. 2.Mustaqillik (haqida, -dan) gaplashdik.
3.Maktab (tomon,-ga) qarab jo'nadim. 4.Oynai jahon (orqali,-dan) eshitdik.

3-mashq. Tushurib qoldirilgan ko'makchilarni o'rniga qo'yib, gaplarni ko'chiring.

Mustaqillik ... xalqimizning turmushi o'zgaradi. Hamma Vatan, yurt ... o'zining kerakligini anglab yeta boshladi. Istiqlool ... gap ketsa, o'z fikrini bemalol ayta oladigan bo'ldi.

4-mashq. O'zbek tiliga tarjima qiling.

1.Латиф ушел вместе с Бабуром. 2.Не смотря на дождь стадион был полон болельщиками. 3.Мне трудно писать чернилами, лучше напишу

авторучкой. 4. Как только я пришел домой, мать приготовила ужин. 5. Так как было пасмурно, мы отложили поездку в горы.

(Частицы)

Частицы - служебные слова, придающие предложению или отдельным словам различные дополнительные значения.

Частицы делятся на две группы:

1. Yuklama - so'z (слова - частицы): hatto (даже), faqat (только), xolos (всего, только), ham (тоже), nahot (ki) (неужели), xuddi (точно);

2. Yuklama - qo'shimcha (частицы - аффиксы): -mi, -chi, -a(ya), -ki, -da, -oq(-yoq) и тд.

Частицы придают слову или предложению значение утвердительное, отрицательное, ограничительное и тд.

1. So'roq va taajjub yuklamalari (вопросительные частицы): - mi, -chi, -a, -ya. Dadang keldilarmi? Отец приехал. Oying-chi? - А мама? oh, qanday so'lim kecha-ya! - Ах, какой прекрасный вечер!

2. Kuchaytiruv va ta'kid yuklamalari (усилительные и утвердительные частицы): -ki, ham, -u, -uy, -da, -oq, -yoq, -ku, -kim. Bugunoq - сегодня, ayttim-ku - сказал же, bitta ham(yo'q) - ни одного (нет) , yozda ham - даже летом.

3. Ayiruv - chegaralov yuklamalari (разделительные и разграничительные частицы): -gina, xolos, faqat. Faqat bitta - только один , ikkitagina - всего два , shu uchun xolos - только для этого .

4. Inkor yuklamasi (отрицательная частица): - na. Na sen kelding, na men bordim. - Ни ты не пришел, ни я не пошел.

5. Aniqlov yuklamalari (уточняющие частицы): xuddi, naq, xuddi kechagiday - точно как вчера.

Все частицы - аффиксы за исключением - mi, - oq, - yoq, - gina пишутся через дефис, а перечисленные слитно.

Частица - u (yu) может употребляться вместо сочинительных и противительных союзов: ota-yu ona - отец и мать, yozdi-yu o'qimadi - написал, но не прочел.

1-mashq. Matnni o'qib, yuklamalarni va boshqa yordamchi so'zlarni toping. Ularning gapga qanday ma'no berayotganligini aniqlang.

Bobom g'alatilar-da. Ko'p gapiradigan kishini hech yoqtirmaydilar. O'zlariyam juda qarib qolganlar. Bug'doyrang, cho'tir yuzlarini ajin bosgan, soqollari oppoq, lekin sira tinchimaydilar, qachon qarama biron ish qilib turadilar.

2-mashq. -mi, -chi, -a, -da, hatto, faqat, -gina, -u yuklamalari ishtirokida gaplar tuzing. Ularni daftaringizga ko'chirib yozing.

3-mashq. Nuqtalar o'rniga tegishli yuklamalarni qo'yib, gaplarni ko'chiring.

1. Agar qarshi bo'lmasalaring, menda bir taklif bor, - dedi Jovli. – Ertaga qishloqni bir boshidan titkilab chiqsak...? – Ol...! (N.Norqobulov) 2. Bunisini ko'ring... ! – dedi jajji, chamandagul do'ppini dadamga uzatib. (O'.Xoshimov) 3. Ikkisi ham birdan: - Besh...? – deb so'radi. – Shunaqaga o'xshaydi...? – dedim men. Oyim peshonamdan o'pdi. (O.Yoqubov).

4-mashq. O'zbek tiliga tarjima qiling.

1. А ты, ты – то о чем думал? 2. Тут же приехала машина скорой помощи. 3. Вед мы с тобой не встречались целый год! 4. Даже летом он не снимал с головы свою шапку. 5. Наконец-то я увидел тебя!

6-mashq. Gaplarni rus tiliga tarjima qiling.

1. Shu ham ish bo'ldi-yu. 2. O'tgan kuni xuddi shu yerda majlis qilindi. 3. Tog'larda hatto yoz oylarida ham yomg'ir yog'adi. 4. Sizni ranjitib qo'ymadimmi? 5. Seni bir dam tutmoqqa endi, na haqqim bor, na huquqim bor. 6. Men-ku bundan bexabar edim, sen-chi? 7. Ertagayoq Marg'ilonga jo'naymiz.

11-MAVZU. YETUK MUTAXASSIS BO'LAMAN. AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING TARAQQIY ETISH BOSQICHLARI SINTAKSIS.GAPDA SO'Z TARTIBI

Axborot texnologiyalari taraqqiy etishining asosiy bosqichlari va rivojlanish tendensiyasi.

XIX asrning ikkinchi yarmigachi “qo'l” axborot texnologiyasi rivojlangan bo'lib, uning asosini pero, siyohdon va buxgalteriya daftari tashkil etgan. Kommunikatsiya (aloqa) paket (rasiy xujjatlar solingan konvert) yuborish orqali amalga oshirilar edi.

“Qo'l” axborot texnologiyasi o'rniga XIX asr oxirida “mexanik” texnologiya kirib keldi. Yozuv mashinasi, telefon, diktafonning kashf etilishi, jamoa pochta tizimining takomillashuvi – bular bari avvaliga axborotni qayta ishlash texnologiyasida, so'ng ish mahsuldorligida sezilarli o'zgarishlar yuz berishiga zamin bo'ldi.

XX asrning 40 - 60–yillarida “elektr” texnologiyasi paydo bo'lib, u yechib almashtiriladigan elementlarga ega elektr yozuv mashinkalari, oddiy qog'ozdan foydalanuvchi nusxa ko'chirish mashinasi, portativ diktafonlardan iborat edi.

60-yillarning ikkinchi yarmidan esa “elektron (yoki kompyuter)” texnologiyasi yuzaga kela boshladi va axborotni shaklini emas, mazmunini o'zgartirishga urg'u berila boshlandi.

Axborot texnologiyasining keyingi taraqqiyoti asosan kommunikatsiya vositalari bilan bog`liq.

Xorijiy mutaxassislar axborot texnologiyalari rivojlanishiing beshta asosiy tendensiyasini ajratib ko`rsatadi:

1. Axborot mahsulotlarining murakkablashuvi. Axborot vositasi ko`rinishidagi axborot mahsuloti, ekspert ta`minoti txizmatining ma`lumotlar bazasi strategik ahamiyat kasb eta boradi. Turli shakldagi (nutq, ma`lumot, tasvir) axborot mahsulotlari eshitish, ko`rish va anglash uchun foydalanuvchining talabiga ko`ra ishlab chiqiladi hamda unga qulay vaqtda va shaklda mahsulotni yetkazib berish vositasi mavjud bo`ladi.

2. Birgalikda harakat qilish qobiliyati. Axborot mahsulotining ahamiyati oshib borishi bilan mazkur mahsulotlarni kompyuter va inson yoki axborot tizimlari o`rtasida ideal tarzda almashuvini o`tkazish imkoniyati ilg`or texnologik muammo kasb etadi.

3. Oraliq bo`g`inlarni tugatish. Birgalikda harakatlanish qobiliyatining rivojlanishi axborot mahsulotlari almashish jarayonining takomillashuviga, so`ngra, axborot manbai yo`lidan iste`molchiga qarab oraliq bo`g`inlar tugatiladi.

4. Globalashtirish. Tashkilot yo`ldosh aloqa va Internet tarmog`ida foydalanib axborot texnologiyalari yordamida hohlagan joyda va hohlagan paytda ish olib borish mumkin.

5. Konvergensiya (uyg`unlashish). Konvergensiya AATning zamonaviy rivojlanish jarayonining oxirigi bosqichi sifatida ko`rib chiqiladi. Bunda mahsulotlaro va xizmatlar, axborot va dam olish, shuningdek, ovozli, raqamli hamda videosignallarni uzatish kabi ish rejimlari o`rtisidagi farq yo`qoladi.

Topshiriq. Matn yuzasidan savollar tuzib, o`zaro suhbatlashing.

EDISON TOMAS ALVA

Tomas Alva Edison bolalikdan kitob o`qishga juda qiziqardi. Ayniqsa, kimyo va fizikaga oid kitoblarni sevardi.

Ilmiy jurnallardan birining muharriri xonasiga baland bo`yli kishi kirib, yozuv stoli ustiga mo`jazgina apparatni qo`ydi:

— Janob, yangi ixtiro bilan tanishishni istaysizmi?

Ixtirochi shunday deb apparatning dastasini aylantira boshlagan edi, apparatdan yoqimli bolalar qo`shig`i eshitila boshladi. Muharrir hayratdan orqaga tisarildi. Bu ixtirochi – Tomas Edison edi. Ertasi kuni gazetalar «Menloparklik sehrigar»ning yangi g`alati ixtirosi haqida xabar qildi. Ixtirochining Nyu-York (AQSH) yaqinidagi — Menloparkdagi laboratoriyasiga odamlar to`da-to`da bo`lib

kela boshladi. Tovushni yozib olish va uni qayta eshittirish uchun Edison ixtiro etgan apparat yaratilgan davrda insonning ovozi yozib olib, qayta eshittirish hali hech kimning xayoliga ham kelmagan edi. Bu apparat barcha gramfonlar, patefonlarning ajdodi, magnetofon va ovozli kinoning «bobosi» edi. Tovushni yozib olish hayotga ana shu yoʻsinda kirib keldi. Bu voqea 1877-yilda sodir boʻlgan edi.

Tomas Alva Edison bolalikdan kitob oʻqishga juda qiziqardi. Ayniqsa, kimyo va fizi-kaga oid kitoblarni sevardi. U kitoblarni shunchaki oʻqib qoʻya qolmas, balki kitobdan olgan bilimlarini tajribada tekshirib koʻrishga harakat qilardi. Tajriba oʻtkazish uchun mablagʻ kerak edi, shu boisdan yosh Edison poyezdlarda gazeta sotuvchi boʻlib ishladi. Poyezdning bagaj vagonida laboratoriya jihozlab, u yerda tajribalar oʻtkazdi.

Keyinchalik Edison telegraf ishini oʻrganib, telegrafchi boʻlib oldi. Yigitcha boʻsh vaqtini va pulini, asosan kitob, asbob-uskunalar, kimyo preparatlari uchun sarfladi. Tez orada Edison AQSH Kongressidagi ovozlarning avtomatik hisoblagichini ixtiro etdi. Bu aqlli va murakkab mashina hech kimni qiziqtirmadi. Ikkinchi ixtiro muvaffaqiyatliroq boʻlib chiqdi. Bu birjadagi aksiyalar kursini uzoqqa uzatishga moʻljallangan telegraf apparati edi. Edison bu apparat uchun katta pul oldi. Tez orada u Menloparkdan yer sotib olib, u yerda laboratoriya tashkil etdi va oʻzini butunlay ixtirochilikka bagʻishladi.

Edison rus ixtirochisi A.N.Lodiginning choʻgʻlanma lampasini takomillashtirdi, unga patron oʻylab topdi, yoqib-oʻchirgichni, elektr energiya hisoblagichni, oʻtkazgichlar tizimini yaratdi. Ajoyib ixtirochi elektr stansiyalar uchun oʻsha davrning eng kuchli generatorlarini yasadi.

Edison telegrafni ham takomillashtirdi. U bir juft sim orqali bir yoʻla ikkita yoki hatto toʻrtta telegramma yuborish usulini ixtiro qildi. Edison telefonni ham takomillashtirib, gaplashish choʻgʻida ovozning baland, aniq va tiniq boʻlishiga erishdi. Edison qamrovi keng ixtirochi edi. U dunyoda birinchi elektr temir yoʻlni qurdi, ishqorli akkumulyatorni ixtiro qildi, temir rudalarini boyitish usulini ishlab chiqdi.

Edison 1882-yili dunyoda birinchi marta koʻpchilik foydalanadigan elektr stansiyasini ishga tushirdi. Shu davrda Tomas Edison temir yoʻllarni elektrlashtirish tajribalarini oxiriga yetkazdi.

Edison AQSH va Yevropada oʻzi tomonidan qurilgan elektr stansiyalarini ishlatish, turli elektr asboblari, apparatlar va mashinalarni ishlab chiqarish va sotish, choʻgʻlanma lampa tayyorlash va sotish boʻyicha ulkan savdo operatsiyalarini amalga oshirdi. 1887-yildan umrining oxirigacha Edison Uest-Oranj shahrida yashadi. Bu paytda u yirik korxonalar egasi edi. Edison temir yoʻl tormozi hamda kinetoskopni ixtiro etdi (1887), fonografni (1889) hamda kinoga

olish kamerasini takomillashtirdi, quyma beton uylarni qurish, sement ishlab chiqarish usullarini ishlab chiqdi.

Tomas Edison jahonga Amerikaning buyuk elektrotexnigi, ixtirochisi, shuningdek bir qancha yirik elektrotexnika korxonalari va kompaniyalari asoschisi sifatida tanildi. Endi uning asarlari butun insoniyat mulkiga aylangan.

POPOV ALEKSANDR STEPANOVICH

(1859 – 1906)

Popov o‘z do‘sti va yordamchisi Pyotr Nikolayevich Ribkin bilan birga laboratoriyada uzoq ishlardi. Ular yuzlab har xil rezonatorlar tayyorlashdi. Nihoyat, elektr qo‘ng‘iroqli asbob yasaldi. Yaqin joyda elektr uchquni chaqnagudek bo‘lsa, har gal qattiq va aniq qo‘ng‘iroq chalinar edi. Chaqmoqni esa 30 kilometr masofadan sezardi. Shu boisdan Popov o‘zi yasagan bu asbobni momaqaldirroqni qayd etuvchi deb atadi.

Har kuni ertalab turib, radio qulog‘ini buraysiz, nonushta qilib o‘tirib, «Kelajak tongi» eshittirishini tinglab, keyin maktabga yo‘l olasiz. Radioning kashfiyotchisi rus olimi Aleksandr Stepanovich Popov bo‘lgan. U bolaligidan texnikaga qiziqdi, qo‘lbola nasos, suv tegirmonlari yasadi. Hamisha o‘ziga xos yangi narsa o‘ylab topishga urinar edi. Bir kuni toshli oddiy soatni elektr budilnikka aylantirdi. Bu elektr asbob kerak mahalda yaxshi jiringlab, ba‘zan «itoatdan bosh tortar edi»: agar yaqin orada chaqmoq uchqunlari chaqnasa, qo‘ng‘iroq chalinar edi. Bu hodisaning sababini o‘sha paytda faqat gimnazist Sasha Popovgina emas, balki fizik olimlar ham aytib bera olmas edilar.

1888-yilda A. S. Popov nemis olimi Genrix Gersning «Elektr kuchi nurlari to‘g‘risida»gi maqolasini o‘qidi. Gers elektr uchqunidan ko‘zga ko‘rinmaydigan nurlar (endilikda biz ularni radioto‘lqinlar deb ataymiz) tarqaladi, deb yozgan edi. Rezonator deb ataluvchi alohida asbob ana shu nurlarni bir necha metr masofadan qabul qilardi. Elektr uchquni ajralib chiqishi bilanoq rezonatorda uchqun yalt etib ketardi. Popov Gersning tajribalarini takrorladi. Ammo rezonatordagi uchqun nihoyatda kichik, zaif edi. Uni xonadagi chiroqni o‘chirib, kattalashtirib beruvchi oyna orqali ko‘rishga to‘g‘ri kelardi.

Popov Gers rezonatorini takomillashtirishga ahd qildi. U bu ishga bir necha yil umrini bag‘ishladi. Qariyb har kuni kechqurun dengiz ofitserlari bilan mashg‘ulotini tugatgach (ularni elektrotexnikaga o‘rgatar edi), Popov o‘z do‘sti va yordamchisi Pyotr Nikolayevich Ribkin bilan birga laboratoriyada uzoq ishlardi. Ular yuzlab har xil rezonatorlar tayyorlashdi.

Nihoyat, elektr qo‘ng‘iroqli asbob yasaldi. Yaqin joyda elektr uchquni chaqnagudek bo‘lsa, har gal qattiq va aniq qo‘ng‘iroq chalinar edi. Chaqmoqni esa 30 kilometr masofadan sezardi. Shu boisdan Popov o‘zi yasagan bu asbobni

momaqaldiroqni qayd etuvchi deb atadi. Axir, u vaqtda «radio-priyomnik» degan soʻz hali yoʻq edi-da.

1895-yil 7-mayda Popov Rus fizika-kimyo jamiyatining majlisida oʻzi yasagan asbobni namoyish qildi. Lol qolgan tomoshabinlar koʻzi oldida dunyoda birinchi radiopriyomnik dastlabki simsiz telegrammani qabul qildi. U maʼlumotni qoʻngʻiroq yordamida qabul qildi, bunda qoʻngʻiroq jiringlab, telegraf alifbesining tire va nuqtalarini xabar qildi.

Oradan bir yil oʻtgach, Popov uzatkichni takomillashtirdi va telegrammani simsiz 600 metr masofaga, ikki yildan keyin esa 11 kilometr, keyin 45 kilometr masofaga uzatdi, 1901-yilda kema sharoitida radioaloqa masofasini 148 – 150 kilometr, uzaytirdi.

Umrining soʻnggi yillarida A. S. Popov Peterburg elektrotexnika institutida fizika boʻyicha professor va institut direktori boʻlib ishladi. Uchqunli radio uzatkich va qabul qilish qurilmasini ishlab chiqib, darhol dengiz flotida simsiz telegrafni qoʻllay boshladi va 1900 yilning yanvarida Boltiq dengizida katta muz parchasida 27 baliqchi oqib ketganda radio orqali buyruq olgan «Yermak» muzyorari ularga yordamga chiqdi. Odamlarni qutqarish ishlarida A.S. Popovning radioaloqa asboblariidan foydalanildi. Bu Popov va uning shogirdlari yaratgan yangi aloqa turi-ning birinchi katta gʻalabasi boʻldi.

SINTAKSIS

Синтаксис — раздел грамматики, изучающий формы и типы предложений, структуру словосочетаний и связи слов в словосочетании и предложении.

В синтаксисе изучается прежде всего предложение, являющееся целостной грамматически организованной единицей речи.

Так как каждое предложение как отрезок связной речи, выражающий мысли, чувства и волеизъявления, строится из слов, то в синтаксисе изучаются и слова. Но они изучаются не как лексические единицы или части речи, обладающие определенными грамматическими свойствами и морфологическими формами, а как те или иные члены предложения.

Grammatika til haqidagi fanning bir qismi boʻlib, morfologiya va sintaksisdan iboratdir. Morfologiyada soʻz turkumlari oʻrganiladi. Sintaksisda soʻz birikmalari, gap turlari oʻrganiladi.

Sintaksis grekcha soʻz boʻlib, *tuzish* degan maʼnoni bildiradi.

GAPDA SOʻZ TARTIBI

(Порядок слов в предложении)

В узбекском языке члены простого распространенного предложения обычно располагаются в следующей последовательности:

1. Обстоятельство времени: *Kecha men imtihon topshirdim.*— Вчера я сдал экзамен.

2. Обстоятельство места: *Kecha institutda «Kamolot» majlisi bo'ldi.*— Вчера в институте состоялось собрание «Камолот».

3. Подлежащее: *Bugun institutga delegatlar keldilar.*— Сегодня в институт пришли делегаты.

4. Дополнение (прямое и косвенное): *Kecha aeroportda sportchilarni kutib oldik.*— Вчера в аэропорту мы встретили спортсменов.

5. Обстоятельство образа действия, обстоятельство меры, обстоятельство причины обычно находятся перед сказуемым: *Hushxabar juda tez tarqaladi.*— Радостная весть распространяется очень быстро. *Kim ko'p o'qisa, u ko'p biladi.*— Кто много читает, тот много знает. *Karimov Toshkentga o'qish uchun keldi.*— Каримов приехал в Ташкент с целью учиться. *Zafar uyalganidan qizarib ketdi.*— Зафар покраснел от стыда.

6. Сказуемое всегда стоит в конце предложения: *Intizomli o'quvchi hamma vaqt yaxshi o'qiydi.*— Дисциплинированный ученик всегда учится хорошо.

Определение всегда стоит перед определяемым словом: *Men Alisher Navoiy asarlarini o'rganyapman.*— Я изучаю произведения Алишера Навои. *Erta bahor menga juda yoqadi.*— Ранняя весна мне очень нравится.

1-mashq. Quyidagi gaplarni o'qing, gap bo'laklarining tartibiga e'tibor bering va gaplarni rus tiliga tarjima qiling.

1. Biz oilaviy sayohatga borish haqida maslahatlashib oldik. 2. Korxonamiz a'lo sifatli mahsulot yetkazib bermoqda.. 3. Ertaga ko'rgazma ochiladi. 4. Ertaga o'n beshinchi auditoriyada o'zbek tili to'garagining navbatdagi mashg'uloti bo'ladi. 5. Biz institutimizga kelgan mehmonlarni yaxshi kutib oldik. 6. Uzoqdan onaning muloyim ovozi eshitildi..

2- mashq. Quyidagi so'zlar ishtirokida gaplar tuzing. Ularni rus tiliga tarjima qiling.

O'qish, kitob, oshiradi, so'z, kishining, boyligini.

N a m u n a . *Kitob o'qish kishining so'z boyligini oshiradi.*— Чтение книг обогащает словарный запас человека.

1. Yo'qotish, hasharotlarni, kerak, zararli. 2. Brigadamizda, bor, bog'bon. 3. Uchradik, biz, sexida, Karim Aminovichni, zavodning. 4. Radio, biz, tinglar edik, kechqurunlari. 5. Yozilgan, bolalarga, o'qidim, hikoyani. 6. O'quvchilar, tayyorlanyaptilar, kutib olishga, bayramni.

3- mashq. Quyidagi gaplarni o'zbek tiliga tarjima qiling va gap bo'laklari o'rniga e'tibor bering.

1. Чтобы стать учителем, он поступил в педагогический институт. 2. Наш староста выступает на собраниях мало. 3. Камила долго готовилась к докладу. 4. В этом году наш завод выполнил план досрочно. 5. Вчера в

нашем институте была встреча с поэтами 6. Я встретился со своим товарищем в Самарканде.

4-topshiriq. Berilgan so'zlar ishtirokida gaplar tuzing.

- 1) O'quvchilar, bordilar, sayohatga, o'qituvchi, kecha, bilan
- 2) Sonya, o'qiydi, a'lo, matematika, bahoga, fanidan.
- 3) Qushlar, issiq, kuz, yurtlarga, kelgach, uchib ketadi.
- 4) Biz, darsida, matnni, qildik, sohamizga oid, o'zbek tili, tarjima.

5-topshiriq. Quyidagi so'zlar ishtirokida gaplar tuzing. Ularni rus tiliga tarjima qiling.

Yozilgan, bayram, hikoya, bog'bon, uzoq, mashg'ulot

6-topshiriq. Gaplarni o'zbek tiliga tarjima qiling.

1. В нашей группе нет отстающих студентов, так как все стараются хорошо учиться.
2. Мы обедали в той столовой, которая находилась в глубине парка.
3. Из-за того что лето было жаркое и сухое, понадобилось поливать каждое дерево.
4. Так как все товарищи пришли без опоздания, собрание началось вовремя.
5. Мир победит войну, потому что все прогрессивное человечество борется за мир.

7-topshiriq. Quyidagi birikmalar ishtirokida gaplar tuzing va ularni rus tiliga tarjima qiling.

Sekin eshitildi, bu yerda bo'lyapti, universitetda o'tkazildi, shoshilib keldi, talabalar ishlayotgan tomonga ketdi, to'g'ri javob berdi.

8-topshiriq. Maqollarni o'qing, mazmunini tushuntiring. Rus tilidagi maqollardan o'xshashini topib yozing.

1. Yaxshilik qilolmasang, yomonlik ham qilma.
2. Bilmaganni so'rab o'rgangan – olim,
Orlanib so'ramagan o'ziga zolim.
3. Oz-oz o'rganib dono bo'lur,
Qatra-qatra yig'ilib daryo bo'lur.
4. Tiling bilan ko'nglingni bir tut.
5. Tilga ixtiyorsiz – elga e'tiborsiz.

9-mashq. Tubandagi so'zlar yordamida so'z birikmasi tuzing.

Go'zal, chiroyli, ikki, mehribon, astoydil, fidokorona, har bir, u, o'qim o'z, eshit.

10-mashq Darak, so'roq, buyruq, undov gaplarni alohida-alohida ko'chiring. Gapda darak, so'roq, buyruq yoki undov mazmuni qanday vositalar bilan ifodalanganini ayting.

1. Ilm, fan va fikr olami nihoyatda keng va chuqur. 2. Balli, Ra'no, ana jinnilik!- dedi dadasi,- atlas ko'ylak hayf senga, bo'zdan boshqasi, albatta, hayf! 3. Zap bitibdi-da, jonivor! 4. Ha, ho'kiz uylariga eltib berilsinmi? Ahir, borilsin, arz qilinsin-da!!! 5. Ering ota-onasidan kechsinmi? –dedi. 6. Sen qanaqa cho'qqiga intilgan eding? 7. O'n yil? O'n yildan beri kasal ekanmi? Siz yo'qmidingiz? Urushdamidingiz? Oyoqni qayerga qo'yib keldingiz? 9. Nega yig'lanadi? A? Yig'lanmasin! 10. Po'latning kim bo'lmoqchi? Bolamisan deb shuni aytadilar-da, muncha ham beg'amsizlar-a! 11. –Ey, uydan gap ochmaganingiz ma'qul. – Nima ro'y berdi? –dedi temirchi hayajonlanib, aytavering, o'zimiz-ku ahir! 12. –Mening yo'qligimdan foydalanib tor qatorlab chigit ektiribsan, bu ham go'rga. Nega Bo'stonning erini tanlading? Obro'yini to'kish uchunmi? – Hay, hay, singlim, o'zingni bos. Nega obro'si to'kilar ekan?

11-mashq Quyidagi gaplarning tuzilishiga ko'ra soda yoki qo'shma ekanligini aniqlang.

1. Qishloq, mevazorlar, o'tzorlar, bug'doyzorlar o'rtasida qad ko'targan edi. Bu yerdagi o'tlar hamisha zangori bahmalni eslatadi. Shuning uchun ham qishloq Bahmal nomi bilan ataladi. 2. Rusanovning blindajiga bor, do'stlaring kutib qolishdi. 3. Oy shu'lasi nafis va shaffof. U joziba kuchi bilan kishi qalbini isitdai, yurakda hali yo'q hissiyotlarni uyg'otadi, keyin uni asta0sekin alangalatadi. 4. Boshqa xonalarda chiroq o'chibdi. Bolalar uxlab qolishibdi... 5. Otabek xomush o'tirar, Xasanali esa uning holini ta'qib etmoqda edi. 6. Shu tobda birdan eshik ochildi-yu, talabalardan biri hujraga boshini suqdi. 7. Qimirlagan qir oshar. 8. Tinchlik urushni yengadi! Yashasin tinchlik! 9. Mard bir o'lar, nomard yuz o'lar. 10. Sabrim chidolmay, yuqoriga intildim.

12-mashq Nuqtalar o'rniga kelishik qo'chimchalari yoki ko'makchilardan mosini qo'yib, gaplarni ko'chiring. Ularning qaysi so'z tomonidan boshqarilayotganini izohlang.

1. Do'stlarim, men... also g'am chekmangiz. U amirkon kavushi... yechdi-yu, poshnasi ... yon'goq... chaqib, bittasi... o'zi esi, ikkitasi... mening og'zim... soldi. 2. Zulxumor yer osti... sekin yigit... qaradi. 3. Musulmon mehnatkashlar ham Istiqlol yo'li...- ozodlik yo'li... tanladilar. 4. Buning...

tabita... tasanno aytish kerak. 5. Shu fe'llari yaxshi: hech kim... birovning oldida behurmat qilmaydilar. 6. Otang boyoqish mardikorlik... ketgan yigitlar... ko'p gapiradi. 7. Bu yer... tutashgan ko'chalarning hammasi... odam daryoday oqadi. 8. Charximning qulog'i... ip o'tadi, Men sen... lapar aytsam, yil o'tadi. 9. Mashinam... plan... ortiq ikki yuz tonna yuk tashidim. 10. Shaxnoza ovqat tayyorlash... o'rni... turdi. U xursandligi... jilmayardi. O'lmas og'riqning zo'rliqi... o'zi... bazo'r tutib turardi.

12-MAVZU. TABIAT VA INSON. DASTURLASH TEXNOLOGIYASI ERGASHGAN QO'SHMA GAPLAR

Jamiyatning rivojlanib borishi bilan insonlarning atrof-muhitga ta'siri o'sib boradi. Inson tabiat bilan, ya'ni o'simlik va hayvonot dunyosi hamda yer osti va yer usti boyliklari bilan o'zaro muloqotda bo'ladi.

Ekologik muammolar kengayib, ularni hal etish dolzarb vazifa bo'lib qolgan hozirgi davrda muammolarni hal qilishda insoniyat uchun asosan ekologik ong va ekologik madaniyatning o'rni beqisvosdir.

Tabiat va inson o'rtasidagi munosabat ma'lum bir qonunlar orqali boshqariladi, ularga rioya etmaslik ertami kechmi albatta ekologik halokatga olib keladi. Bu muammo insoniyatga keltirayotgan va keltirishi mumkin bo'lgan fojiali oqibatlari jihatidan yadro urushi halokatidan keyin ikkinchi o'rinda turadi. Albatta ilmiy texnik rivojlanish natijasida, turli soha ilm va texnologiyalarning taraqqiyoti, yangi energiya manbalari va kimyoviy moddalarning paydo bo'lishi, tabiiy resurslardan yovuzlarcha foydalanish natijasida havo, suv ifloslanishi, insoniyatni boquvchi yer yaroqsiz holga kelib, oqibatda uni yashash muhitidan mahrum etadi.

Hozirgi davrda insoniyat u qanday havf qarshisiga kelib qolganligini tushunib yetdi, atrof-muhitga inson faoliyati tufayli yetkazilayotgan zarra qanday natijalarga olib kelayotganini yaqqol his etdi.

Inson faoliyatining natijasida atrof muhitga ancha sezilarli o'zgarishlar yuz bermoqda. Bular asosan hozirgi kunda mavjud bo'lgan ekologik xavfsizlik klassifikatsiyasida bo'lgan : umumsayyoraviy, mintaqaviy, milliy, local ekologik xavfsizliklar mamlakatimiz hududini ham chetlab o'tmadi.

Topshiriq. Matnni o'qing. Rus tiliga tarjima qiling.

DASTURLASH TEXNOLOGIYASI.

Dasturlash texnologiyasi – dastur yaratishning usuli, metodlari va ko'nikmalaridir.

“Texnologiya” so'zining odatdagi ma'nosini inobatga olsak, u xolda **“Dasturlash texnologiyasi”** deganda talab kilingan dasturiy ta'minot (DT) yaratishga olib keladigan yaratish jarayonlari, xamda ushbu jarayonlarni tavsiflarini tushunamiz. Dasturlarni loyexashtirishning zampnaviy industrial

texnologiyasitizimli taxlil, ishlab chiqish, otladka, xujattlashtirish va mutaxassislar ishini boshqarish uchun mo'jallangan avtomatlashtirilgan vositalar, hujjatlar va boshqa tadbirlar kompleksidan iborat. Dasturiy ta'minotni ishlab chiqishning narhini kamaytirish va dasturchilar ishining unumdorligini oshirish uchun dasturlash tili, soha, EHM va echiladigan masalaga bog'lik bo'lmagan holda yuqori professional saviyada dastur yaratishdan iborat metodlar mavjud. Bunday metodlar *dasturlash texnologiyasi* deb ataladi.

CASE TEXNOLOGIYALAR

Komponentlari yo'nalish asosida dasturiy na'minotni aloxida komponentlarida yaratish usullari nazarda tutiladi. Komponent bu butunlay alohida mavjud bo'lgan dasturiy ta'minotni qismidir. Bu qismlar standart ikkilik interfeys yordamida bir biri bilan aloqa qilishadi. 2000-yildan boshlab rivojlangan . Case (Computer-Aided Software/System Engineering- dasturiy ta'minot/tizimlarini kop'yuter yordamida ishlab chiqish). Dasturiy ta'minotning ishonchiligi dasturiy ta'minot foydalanuvchi uchun zarur bo'lgan barcha axborotni bera olmas ekran. Bu ta'minotni ishonchli deb bo'lmaydi. Yoki bu holda dasturiy ta'minotda hatolik mavjud deyiladi.

Dasturiy ta'minotning ishonchligi sifatida ma'lum bir vaqt jarayonida dasturiy ta'minotning to'g'ri ishlash ehtimolligiga aytiladi. Dasturning ishonchligi uning ichki xususiyati xisoblanadi. Bu dasturning qay darajada ishlatilishiga tegishli. Dasturiy ta'minotda maxsulotni qancha qo'p sozlansa, yoki testlansa, u shuncha yashiroq ishlaydi. Degan tushunchani inkor qiladi.

Bu holatlarda ma'lum bir ichki xatoliklar aniqlanadi. Umuman, so'zlash jarayonida xatoliklarni tuzatish narxi vaqtga to'g'ri proporsional ekanini esda tutish lozim.

ERGASH GAPLI QO'SHMA GAP (Сложноподчиненное предложение)

Сложноподчиненное предложение состоит из двух или более простых предложений, которые не равноправны. В составе сложноподчиненного предложения имеются bosh gap (главное предложение) и ergash gap (придаточное предложение). Главное предложение несет в себе основную мысль, придаточное же поясняет главное предложение (или отдельный его член). К примеру в предложении Biz zalga kirganimizda, konsert hali boshlanmagan edi (Когда мы вошли в зал, концерт еще не начинался) главным является второй компонент, а первый компонент (придаточное предложение) указывает на время совершения действия, обозначенного главным. В предложении Kim halol mehnat qilsa, o'sha elda hurmat topadi (Кто трудится

честно, тот заслуживает уважения) придаточное предложение (первый компонент) поясняет лишь подлежащее в составе главного предложения.

Эти предложения условно можно разделить на две группы. Первая из них - СПП с придаточным подлежащим, сказуемым, определительным, изъяснительно — объектным относятся к конкретному члену предложения (подлежащему, сказуемому, определению, дополнению), выраженному местоимением. Например: *Shunisi ma'lumki, u kecha mashg'ulotlarga qatnashmagan* (Известно то, что он отсутствовал вчера на занятиях). Подлежащее в главном предложении выражено указательным местоимением *shunisi*, а придаточное поясняет его значение. *Bilginki, sening ulug' noming bor* (Знай, что у тебя гордое имя) — придаточное предложение поясняет значение дополнения, пропущенного в составе главного и т.д.

Ко второй группе можно отнести все остальные виды сложноподчиненных предложений, которые поясняют главное предложение, указывая на способ совершения, место, время, цель, последствия, условие совершения, меру действия, обозначенного в главном предложении. Например: *Shamol oldindan esar edi, shuning uchun yurish qiyin bo'ldi* (Ветер бил в лицо, поэтому ходить было трудно) придаточное (первый компонент) указывает на причину действия, обозначенного главным предложением.

1. Ega ergash gapli qo'shma gap. СПП с придаточным подлежащим. В нем придаточное поясняет подлежащее, выраженное местоимением или пропущенное в составе главного: *Shunisi hayajonliki, men uning ko'zlarida zarracha ham yosh ko'rmadim.* (Волнует то, что в её глазах я не видел капли слез).

2. Kesim ergash gapli qo'shma gap. СПП с придаточным сказуемым. В нем придаточное поясняет сказуемое, выраженное указательным местоимением в составе главного: *Gapning rosti shuki, yig'loqi torlarni chertishga o'zimning ham toqatim yo'q.* (Правда в том, что играть на печальных тонах я и сам не желаю).

3. Aniqlovchi ergash gapli qo'shma gap. СПП с придаточным определительным. В нем придаточное поясняет признак члена предложения в составе главного, выраженного существительным: *Kimning bilimi kuchli bo'lsa, uning mulohazalari ham chuqur bo'ladi.* (У кого глубокие знания, у того и широкие рассуждения).

4. To'ldiruvchi ergash gapli qo'shma gap. СПП с придаточным изъяснительно - объектным. В нем придаточное поясняет дополнение, выраженное местоимением или пропущенное в составе главного: *Bilasizmi, xo'jayinning Nuri degan qizlari bor (Oybek).* (Знаете, у хозяина есть дочь Нури).

5. Payt ergash gapli qo'shma gap. СПП с придаточным времени. В нем придаточное указывает на время совершения действия, выраженного главным: *Qachon uni ko'rmay, u yoshlar orasida bo'ladi* (Когда его ни увижу, он среди молодежи).

6. O'rin ergash gapli qo'shma gap. СПП с придаточным места. В нем придаточное указывает на место совершения действия, выраженного главным: *Ko'z qayerda bo'lsa, ko'ngil ham shu yerda bo'ladi (maqol).* (Где глаза,

там и душа).

7.Sabab ergash gapli qo'shma gap. СПП с придаточным причины. В нем придаточное указывает на причину возникновения действия, выраженного главным: Olim qiziqroq gap aytdi shekilli, Nodir qah-qah urib yubordi (Кажется, Олим сказал что-то интересное, Умиджан захохотал).

8.Maqsad ergash gapli qo'shma gap. СПП с придаточным цели. В нем придаточное указывает на цель, преследуемую от совершения действия, выраженного главным: Novuz atrofi soya-salqin bo'lsin deb, turli daraxtlar ekdik (Дабы возле пруда было прохладно, мы посадили разные деревья).

9.Natija ergash gapli qo'shma gap. СПП с придаточным следствия. Придаточное в данном предложении указывает на последствия действия, выраженного главным: Bo'lim mudiri shunday kuldiki, ko'zoynagi siljib ketdi.

10.Shart ergash gapli qo'shma gap. СПП с придаточным условным. Придаточное в данном предложении указывает на условие выполнения действия, выраженного главным: Qalb salomat bo'lsa, fikr ham salomat bo'ladi (Said Ahmad).

11.To'siqsiz ergash gapli qo'shma gap. СПП с придаточным уступительным. Придаточное в данном предложении указывает действие, вопреки которому совершается действие, выраженное главным: Havo bulut bo'lsa ham, yog'ingarchilik bo'lmaydi.

Ergash gapli qo'shma gapning turlari	So'roqlari	Birikish usuli	Misollar
O'rin ergash gapli qo'shma gap	qayerda?	qayerda, shu yerda, -sa...	Ko'pchilik qayerda bo'lsa, sen shu yerda bo'l. (I.Rahimov)
Payt ergash gapli qo'shma gap	qachon?	-gach	O'n minut qadar yo'l yurilgach, bir tomoni chuqur jarlik ko'chada Yormat birdan otni to'xtatdi. (Oybek)
Ravish ergash gapli qo'shma gap	qanday holda? qanday ravishda?	-b, (-ib)	Shu payt to'satdan ko'cha eshigi taraqlab ochilib, Zunnunxo'ja halloslaganicha kirib keldi. (A.Q.)
Maqsad ergash gapli qo'shma gap.	nima maqsadda? qanday maqsadda?	-sin, uchun	Mahsining choki pishiq bo'lsin uchun mumli yopishqoq ipni har qatimda barmoqlari bilan qirqib tortib qo'yadi. (Oybek)
Sabab ergash gapli qo'shma gap	nima uchun? nima sababli?	Chunki	Ona juda hursand edi, chunki o'g'lining moviy ko'zlari bu daf'a yumshoq va muloyim porlardi. (M.Gorkiy.)
Natija ergash	qanday?	shunday, -ki	Uch-to'rt yil ichida shunday

gapli qo'shma gap		natijada	obod bo'ladiki, natijada tanimay qolasiz. (Oybek.)
Shart ergash gapli qo'shma gap	nima bo'lsa?	-sa	Elning, yurtning baxti barqaror bo'lsa, saltanat ham bexatar bo'lur. (Oybek.)
To'siqsiz ergash gapli qo'shma gap	nima bo'lsa ham?	-sa ham	Qo'rg'onimiz kichik bolsa ham, ichida bir tup o'rigi bor. (Oybek.)

1-mashq. Rus tiliga tarjima qiling.

1. Istagim shu, hech so'nmasin yongan chirog'ing. 2. Biz istaymiz, barcha ellar, elatlar bir - birlari bilan bo'lsin yana yaqinroq. 3. Shuni unutmangki, biz ozod zamonda yashayapmiz... 4. Kimki halol bo'lsa, u hurmatga loyiq. 5. Hech shubha yo'qki, biz g'olib bo'lamiz. 6. Yurak tandir emaski, o't yoqib qizdirsang.

2- mashq. O'qing. Ergashgan qo'shma gaplarni topib, bosh va ergash gaplarni ayting.

1. Yormat shahardan piyoda qaytib horigani uchun, hamma otlarga Yo'lchi qaradi. (O.) 2. Yo'lchi so'zini bitirgach, Abdushukur iljaydi. (O.) 3. Quyosh qizil baxmal singari tovlanib, o'zini azim chinorlar panasiga olganda, bu oqshomlar ko'hna tabiat ko'rki – tongdan ham musaffo bo'lib ketadi. (O'. Umarbekov.) 4. Eshik g'irch etib ochildi-da, ruxsat so'rab Alisherning ukasi Darveshali kirdi. (O.) 5. Agar bir doirada ikki markaziy burchak teng bo'lsa, unga mos yoylar ham tengdir. 6. Kim odobli bo'lsa, u hurmatga sazovor bo'ladi.

3- mashq. O'qing. Bosh va ergash gaplarni toping.

1. Sayramov to'g'on boshiga kelganda, bu yerda ish qaynamoqda edi. 2. Ular bu yerda so'roq berayotganda, Ojiza ovqat pishirib kutardi. 3. Qutidor do'koniga jo'naganidan keyin, Oftoboyim To'ybekani mehmonxonaga buyurdi. 4. Kimning ko'ngli to'g'ri bo'lsa, uning yo'li ham to'g'ri bo'ladi. 5. Mehmonlar yana shunga tan berdilarki, bu yil ko'rgazmada qatnashayotganlarning hammasi kelgusi yilda ham qatnashadi. 6. Gap eshitilmasa ham, ishchilar bir-birlarini anglar edi.

4- mashq. Tushirilgan tinish belgilarini qo'yib ko'chiring, ergash gaplarning tagiga chizing.

1. Hali gul ochilmagan bo'lsa ham, stol ustiga katta guldasta qo'yilgan edi. 2. Otishma tugagach Bektemir ungurdan chiqdi. (O.) 3. Hammamiz dalaga yo'l olgan chog'da katta to'y tusini oladi qishloq. (H.G') 4. Naqqosh ketgandan so'ng shoir eshikka chiqdi. (O.) 5. Hosil mo'l bo'lsin deb, tokning egatlarini yaxshilab chopdik.

5- mashq. Berilgan sodda gaplardan *shuning uchun, chunki* ergashtiruvchi bog'lovchilari yordami bilan ergashgan qo'shma gaplar tuzib yozing, zarur tinish belgilarini qo'ying. Ergash gaplarning tagiga chizing.

1. Biz o'z Vatanimizni sevamiz. Uning tarixini yaxshi bilmog'imiz lozim.
2. Karim chet tilidan "5" baho oldi. U darsga puxta tayyorlangan edi.
3. Biz o'tqazgan ko'chatlar juda tez o'sdi. Ularni yaxshi parvarish qilib turdik.

6- mashq. Nuqtalar o'rniga bosh gap mazmuniga mos ergash gapni qo'shib yozing. Ergash gapning turini belgilang.

1. Shunisi ajablanarliki, ...
2. Kim rostgo'y, mehnatsevar bo'lsa, ...
3. Har kimki vafo qilsa, ...
4. Kimdakim qanoatli va sabr-toqatli bo'lsa, ...

7- mashq. Nuqtalar o'rniga gaplarning mazmuniga mos ergash gap qo'shib yozing, zarur tinish belgilarini qo'ying, ergash gaplarning turini aniqlang.

1. Shuni unutmaslik kerakki...
2. Universitet bog'iga o'tqazilgan ko'chatlarning bir tekis ko'karib turishidan sezdikki....

8- mashq. *Unutmaylik, ayta olamiz, bilib qo'ying* fe'llari bosh gapning kesimi bo'lib kelgan uchta to'ldiruvchi ergash gapli qo'shma gap yozing.

13-MAVZU. HAYOT MENING TASAVVURIMDA. LINGVISTIK TA'MINOT.

KO'CHIRMA VA O'ZLASHTIRMA GAPLAR

Har qanday jamiyat rivojlanishida yoshlar hal qiluvchi kuch va tayanch sanaladi. Oilani mustahkamlashga, kelajagimiz hisoblangan yosh avlodning jismoniy va ma'naviy sog'lom voyaga yetishga katta e'tibor qaratilmoqda. So'nggi yillarda nizom, farmon va qarorlar qabul etish yo'li bilan amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar oilaga, xotin-qizlarga, ko'p bolali va yolg'iz onalarga, maktab o'quvchilariga va talabalariga davlat tomonidan ko'rsatilayotgan yordamlar sog'lom avlodni tarbiyalashda keng imkoniyatlar yaratmoqda. Mamlakatimizda 2010 -yil "Barkamol avlod yili" deb nom berilishi, yoshlarimiz jismonan va ma'nan barkamol avlodni tarbiyalash davlatning o'z oldiga qo'ygan ustuvor vazifalaridan biri sifatida belgilandi. Barkamol avlod-jamiyat taraqqiyotining asosidir.

Oila kodeksi nikoh shartnomasi, qarindoshlik va otalikni belgilash bolalarning oiladagi huquqlari va ota-onalarning majburiyatlari, ota-onalaridan ayrilgan bolalarning huquq va manfaatlarni himoya qilish, nikohdan oldin tibbiy ko'rikdan o'tish qoidalari kiritilgan.

MUSTAHKAM OILA –JAMIYAT TAYANCHI

Mamlakatimizda yoshlazorga e'tibor va ularga g'amxo'rlik ko'rsatish davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan. Bunga "Barkamol avlod yili" Davlat dasturida belgilangan vasifalarning amalga oshirilishiga 8 trillion so'm mablag' yo'naltirilishi ko'zda tutilganligini misol tariqasida keltirib o'tish mumkin.

Oila davlat muhofasida ekanligi O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida belgilab qo'yilgan. Yoshlarda sog'lom, ahil oila qurish ishtiyoqini shakllantirish, bir qator davlat va jamoat tashkilotlari qatori fuqorolik holatlari dalolatnomalari yozish bo'limlarining ham vazifasi kiradi. Shu bois ana shu talabdan kelib chiqqan holda ish yuritib kelyapmiz.

Ma'lumki, oila qurayotgan yoki qurish yoshida bo'lganlar navqiron avlod hisoblanadi. Shu sababli yoshlarni oilaga tayyorlash, oila mas'uliyatini chuqur anglashlariga erishish mustahkam va sog'lom oilani yuzaga keltirishning asosidir. Bo'limimizda ishlab chiqilgan "Barkamol avlod yili" tadbirlar rejasida yoshlar ko'pchilikni tashkil etadigan mehnat jamoalari, mahallalar, maktab va kasb-hunar kollejlari "Nikoh va axloq", "Milliy turmush tarzimizda oilaning roli", "To'ylar milliy qadriyat", "Tibbiy ko'rik-mustahkam oila asosi", "Nikoh shartnomasi-hayotiy zaruriyat", "Sog'lom ona – sog'lom bola", "Barkamol avlod – yurt kelajagi" kabi mavzularda uchrashuvlar, davra suhbatlari, seminar yig'ilishlari o'tkazilib borilishi belgilab olingan edi.

Yoshlarni oilaga tayyorlash yo'nalishida 3 joyda tashkil qilingan "Yosh oila maktabi" mashg'ulotlari imkoniyatlaridan keng foydalanib kelmoqda. Oilaviy munosabatlarning turli qirralariga oid mashg'ulotlarni o'tishga tajribali tibbiyot xodimlari, xuquqshunolar, xotin-qizlar qo'mitasi vakillari, o'qituvchilar bilan bir qatorda boy hayotiy tajribaga ega, obru-e'tiborli otaxonu onaxonlar ham jalb qilinayotgani o'zining ijobiy samarasini bermiqda.

Yoshlar hayotida unutilmas voqea bo'ladigan nikoh to'ylarini fayzli o'tkazish masalasiga ham alohida e'tibor qaratib kelinadi. Ahamiyatlisi, bu yoshlarning barchasi nikohgacha to'liq tibbiy ko'rikdan o'tib, bo'limlarga ma'lumotnoma taqdim qilishadi edi.

Keyingi paytlarda nikoh to'ylarini kamchiqim tarzda, ko'ngilli holda o'tkazish masalasida fuqorolar yig'inlari, mahalla faollari bilan hamkorlikda ish yuritilyapti.

Xalqimiz bolajon xalq. Oilada farzand tug'ulsa quvonchiga quvonch qo'shiladi. Farzandning benuqson tug'ulib, barkamol inson bo'lib ulg'ayishini ta'minlash masalasi hukumatimizning doimiy e'tiboridagi masalalardan biridir. Mustahkam oila jamiyat tayanchi ekan oila mustahkamligi, jismoniy va ma'naviy jihatdan barkamol avlodning kamolga yetishi yo'lida ish olib boraveramiz

Topshiriq. Matnni o'qing. Rus tiliga tarjima qiling.

LINGVISTIK TA'MINOT

Avtomatik tahrir dasturi uchun eng avvalo lingvistik ta'minot zarur, ya'ni o'zbek tilidagi barcha so'z turkumlari, o'zak va affiks morfemalari, ularning o'zaro birikuvchanlik xususiyatlarini aniqlab kompyuter xotirasiga kiritish talab qilinadi. Bu juda katta hajmli, ko'lamli keng ish bo'lgani uchun avtomatik tahrir dasturi bilan shug'ullanuvchi tilshunos tadqiqotchi o'z ish doirasini aniq chegaralab olishi zarur bo'ladi. Masalan, o'zbek tilidagi barcha otlarni yoki fe'llarni birdaniga modellashtirib, avtomatik tahrir dasturiga kiritish mumkin emas. Buning uchun dastlab ot turkumiga oid so'zlarni shaxs otlari, kiyim-kechak otlari, o'simlik otlari, hayvon otlari, qavm-qarindoshlik otlari kabi semantik guruhlariga ajratish, fe'llarni esa nutq fe'llari, holat fe'llari, harakat fe'llari singari lug'aviy-semantik guruh (LSG)larga ajratib o'rganish va modellashtirish tadqiqotchiga sistem ravishda ishlash imkonini beradi. Ana shundan keyin ot va fe'llarni avtomatik tahrirlash tizimlari yaratiladi. Bu jarayon quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi: a) tilshunoslikning barcha leksik-semantik, grammatik va uslubiy qonun-qoidalarini o'zida aks ettirgan lingvistik model yaratish tamoyillari ishlab chiqiladi; b) ana shu model asosida matndagi ot yoki fe'llarni avtomatik tahrir qilishga mo'ljallangan dastur algoritmi tuziladi; v) bu algoritmdan foydalanib, kompyuterning sun'iy tillari (**ALGOL** yoki **BEYSIK** kabilar)dan birida avtomatik tahrir dasturi tuziladi.

Agar mazkur ishlar muvaffaqiyatli amalga oshirilsa, zamonaviy axborot tizimini yaxshi bilgan har bir kishi tegishli buyruq (komanda) yordamida kompyuterdagi o'zbekcha matnni, undagi ot yoki fe'llarni juda oz fursat ichida tahrir qilish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bundan ko'rinadiki, avtomatik tarjima va avtomatik tahrir dasturini yaratishda lingvistik modellashtirishning o'rni juda katta va ahamiyatlidir. Lingvistik model tuzish esa tilshunos olimdan o'zbek tilining semantika va grammatikasini, uslubiyatini chuqur o'rganishni, til va nutq hodisalarining ko'plab nazariy va amaliy masalalarining aniq echimini topishi zarur bo'ladi. Darhaqiqat, KLning avtomatik tahrirlash yo'nalishi uning boshqa yo'nalishlari singari nazariy tilshunoslik bilan juda uzviy bog'liqdir.

Demak, o'zbekcha matnlarni avtomatik tahrir qiluvchi dasturning lingvistik ta'minotini ishlab chiqishda ot, fe'l kabi barcha so'z turkumlarining LSGlarini aniq belgilash, ularning asosiy semantik va grammatik xususiyatlarini aniqlash muhim ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun ham KL bilan shug'ullanuvchi har bir mutaxassis o'z tadqiqot doirasini so'z turkumlarining muayyan bir guruhi bilan aniq chegarab olishi yaxshi samara beradi.

Topshiriq. Matn yuzasidan savollar tuzib, o'zaro suhbatlashing.

KO'CHIRMA VA O'ZLASHTIRMA GAP

O'zgalarning hech o'zgarishsiz aynan berilgan gapi ko'chirma gap deyiladi. Masalan: "Menga shafqat qiling, aziz birodarlar",- dedi Rahmat.

Ko'chirma gap muallif gapi bilan bog'lovchi vazifasidagi demoq fe'lining deb (deya), degan shakllari orqali va bog'lovchisiz munosabatga kirishadi. Masalan: "Yozgan asaring shumi?,"-dedi muharrir.

Kochirma gap yozuvda qo'shtirnoqqa olinib, birinchi so'z bosh harf bilan yoziladi. Quyidagi ko'chirma va muallif gapidagi tinish belgilariga e'tibor bering.

1. "Aziza, sog'liq qalay?" — deb so'radi Turg'un. ("Ko'chirma gap", muallif gapi.)

2. Jamoa xo'jaligi raisi dedi: "Biz bu yil paxtadan mo'l hosil yig'ishtiramiz" (muallif gapi: "Kochirma gap".)

3. "Mehnatni sev, - takrorlaydi onam, - mehnat kishiga baxt keltiradi" muallif gapi: "Ko'chirma gap", - muallif gapining davomi)

(Чужая речь может передаваться как прямой, так и косвенной речью.)

Чужая речь, которая воспроизводится дословно, с сохранением содержания, всех особенностей формы высказывания, называется прямой речью. Например: "Men badiiy asarni sevib o'qiymen", dedi Dildora. — «Я люблю читать художественное произведение», — сказала Дилдора.

Чужая речь, переданная от лица говорящего не дословно, а с сохранением лишь содержания высказывания, называется косвенной речью.

Сравните:

Прямая речь: "Mening bobom yer haydagan", — deb g'urur bilan javob berdi Bazarov. — "Мой дед землю пахал", — с гордостью отвечал Базаров.

Косвенная речь: Bazarov g'urur bilan bobosi yer haydaganligini aytdi. Базаров с гордостью отвечал, что его дед землю пахал. (И.Тургенев).

При замене прямой речи косвенной надо уметь правильно употреблять личные и указательные местоимения, а также лица глаголов с учетом того, что косвенная речь передает чужие слова от лица автора, а не от лица, которому принадлежит прямая речь. Вместо глаголов прямой речи (deb, dedi) в косвенной речи употребляются глаголы aytdi, gapirdi, so'radi и т.п.)

1-mashq. Quyidagi ko'chirma gaplarni o'zlashtirma gapga aylantiring.

1. Alisher Navoiy: "Tilga ixtiyorsiz, elga e'tiborsiz", degan edi. 2. "Inson. — bu mag'rur jaranglaydi", — deb yozgan edi M.Gorkiy. 3. "Mardona, gaplashaylik", — dedi Nosir. 4. "Yodgor tog'am hamma vaqt bayroqdor bo'lganlar", — dedi Po'latjon. 5. Qalandarov bosh silkib: "Zulfiqorov yaxshi brigadir", — dedi. 6. "Rus bilan o'zbek qo'lni qo'lga bersa, har mushkul oson", — dedi Sakson ota.

2-mashq . Quyidagi ko'chirma gaplarga muallif gapini qo'shib, ko'chirma gapli konstruksiyalar tuzing. Tinish belgilariga e'tibor bering.

1. "Bilim — oltindan qimmat, qilichdan keskir, zambarakdan kuchli" (guzin maqoli). 2. "Ilm insoniyat gavharidir", (A. Bedil) 3. "Oila farzanddan boshlanadi" (A.I.Gersen). 4. "Yoshlik shu narsa bilan baxtiyorki, uning kelajagi bor." (V.G.) 5. "Kitoblar qarshisida jamiki narsalar nursiz bo'lib qoladi" (A.Ch.)

3- mashq. Ko'chirma gapli qo'shma gaplarni aniqlang. Ko'chirma gap bilan muallif gapining o'zaro aloqasini tushuntiring.

1. Ba'zilar menga o'qrayib:- "Jim o'tir-e",- deb qo'yishadi. 2. Tushuntir o'zing?,- deydi menga jahldan qizarib Turg'un. 3. Shunaqa o'rtoq Nizomiddinov,- dedi Begzod,- bu dushmanning ishi. 4. Shunday o'ylar edi: "Ishning qizig'i endi keladi. Chol to'g'ri aytayaptimi? Yo dovdirayaptimi? . . ." 5. -Ho'p, ho'p, dedi kulib navbatchi,- Anvardan eshitganim bor edi, janobning tavsiflarini eshitganman. 7.Oldiniga ikkilanib turgan Ummatali tavakkal qilib: "Bor!", dedi.

4- mashq. Ko'chirma gap va muallif gapini topib, ularning o'rnini aniqlang. Tinish belgilarini qo'yilishiga e'tibor bering.

1. "Qiziq ekan. Ra'noga ko'rsataman buni . . .",- dedi u o'z-o'zicha ruhlanib. 2."Siz meni mazax qilmay qo'yaqoling!"- dedi zarda bilan xo'jayin. 3. "Dalilim yo'q,- dedi Iskandar qo'rslik bilan,- shunga chaqirganmidigiz?" 4. - Nima ko'rdingiz?- dedi polvon.- Hech narsa,- dedi hakam. 5. "Kam bo'lmang,- dedi pulni uzatib,- yana xizimatingizdaman. 6. Ne'mat o'ziga kelganda, ayvondan turib maxdum baqirdi: "Ra'no, akangning qo'lga suv quy!" 7. "Bozorni ko'rdingmi? Mol bozoriga bordingmi?"- so'raydi dadam, muloyim tabassum bilan.

Ko'chirma gapli qo'shma gapni o'zlashtirma gapga ham aylantirish mumkin. Masalan: *"Odobsizlik bo'lsa ham,- dedi Mirzo Sultonali,- muborak xonalariga bostirib keldim"- ko'chirma gap. Mirzo Sultonali odobsizlik bo'lsa ham muborak xonalariga bostirib kelganini aytdi – o'zlashtirma gap*

5- mashq. Gaplarni o'qing. Ko'chirma gapli qo'shma gaplarni topib daftaringizga ko'chiring.

Bu belgilar qo'yilmagan bo'lsa, ularni qo'yib chiqing. 6,7-gaplarni o'zlashtirma gapga aylantirib, ularning tinish belgilaridagi farqlarini tushuntiring.

1. Xotin indamay dasturxonni yig'ishtirib oldi, qozonga suv quyayotib eshitilar-eshtilmas dedi: "O'sha asalning puliga anor ham berar edi". 2. "Maktabga bor!"- deydi onam. 3."Ofarin! Ofarin!"- deb yubordi G'ulomjon hursand bo'lib. 4. Davlatbekov qo'lini ko'ksiga qo'yib: Xo'p bo'ladi, xo'p! deb turar edi. 5. Men umumxalq boshlagan ishdan chetda qolmayman, dedi Mehriqul hayajon ichida. 6. Bir kekxa o'qituvchi: "Ko'nglimizning chirog'i olib chiqib ketilgan uyday qilib ketyapsiz, Sodiqlon",- degan edi. 7. "Komil akam masalangni majlisga solaman dedilar",- dedi. 8. "Begunoh go'dakning saharda qilingan duosi qabul qilinadi. Uyg'oting qizingizni!"- dedi. 9. "Gumoningizni ayting bo'lmasa",- dedi Dilmurod tajang bo'lib.

6- mashq. Quyidagi gaplarni ko'chiring. Rus tiliga tarjima qiling.

1. Komila zavq bilan xo'rsinib deydi: "Pianinoni juda suyaman: Ayniqsa sen, sen chalganingda . . . " 2. Uning o'zi ba'zan do'stlariga maqtanib qo'yar edi: "Garov boylashib, olis yo'lga otdan ilgari boraman!" 3. Sal o'tmay uyquga ketib, xurrak otdi. Uning xurragi ham allanechuk adabiyroq edi: "Pluk-qum-pirr . . . pluk-qum-pirr . . ." 4. Ular ko'zlarini uqalashib: "Nima shovqin?? . . . Nima gap?"

deyishardi. 5. Teshavoy ayvondan turib qichqirdi: “Davron qani?” 6. Karomat opam indamaydi. Ichdan bir uh tortadi-da, xomush holda deydi: “Yemayman, bas, tegajaklik qilma”. 7. “Aytadigan gaping shumi?”- dedi Miraziz.

7- mashq. Ko'chirma gaplarni o'zlashtirma gapga, o'zlashtirma gaplarni ko'chirma gapga aylantiring. Farqlarini tushuntiring.

I. 1. Ba'zan o'z-o'zicha deydi: “Irodasi po'latday deganicha bor” 2. “Siz korxonada ishlaysizmi?”,- so'radi Maqsudov. 3. “Ahmad mashina haydashga o'qimoqchi”,- dedi Kamol. 4. “O'zlari tinib qolar”,- deydi buvim qo'lini siltab. 5. “Mayli”,- Shahnozaxon go'yo sehrlangandek javob berdi. 6. “Xo'sh, qanday yangiliklar bor?”- dedi O'ktam.

II. Arslonov chol bilan suhbatlashishni ko'pdan buyon orzu qilganini, lekin vaqti bo'lmaganini aytdi. 2. U bog'da meva terganligini aytdi. 3. Kamolaxon bu tadbirlarni Qodirov yoqlaganligini aytdi. 4. Ustozimiz ona tilini yaxshi bilmasdan, boshqa fanlarni chuqur egallash mumkin emasligini ta'kidladi.

14-MAVZU . TURMUSH URINISHLARI. TELEFON APPARATLARI. FE'L MAYLLARI VA SHAKLLARI. RAVISHDOSH

Vaqt tez o'tyaptimi? Hech narsaga ulgurmayapsizmi? Bugungi kunda ko'pchilik ish va o'qish tashvishida yurganlar, vaqt tig'izligidan shikoyat qilishadi. Vaqtni jilovlash va uni boshqarish uchun nimalar qilish kerak? Eng muhim ishga e'tibor qaratishni o'rganing. Ishlaringizni bajarish uchun tez, samarali va tartibli usulni sizga taklif qilamiz. Bajarishingiz kerak bo'lgan ishlarni ro'yxat qiling.

Har bir vazifaning muhimligini haqqoniy belgilang.

1-darajali muhim: ya'ni bugun yoki ertagacha bajarilishi lozim bo'lgan ishlar;

2-darajali muhim: bir hafta mobaynida tugatilishi kutilayotgan vazifalar;

3-darajali muhim: biy oy ichida...

4-darajali muhim: bir yil ichida...

Kuchingizni to'g'ri taqsimlang. Har kuni oz-ozdan vazifalarni bajaring. Oldin qilinishi kerak bo'lgan kunlik ishlarni bajaring. Qo'lingizdagi ishga bor e'tiborni jalb eting, so'ngra keyingi ishga o'ting. Kunlik ishlarni muhimlik darajasi bo'yicha bajaring va shu tartibda keyingi vazifaga o'tib boravering. Haftalik va oylik, yillik ishlaringiz ham shu usulda davom etadi

Kunning o'zingizga qulay bo'lgan paytini belgilab oling. Ba'zi insonlar kechqurunga nisbatan ertalab unumli ish bajarishadi. Vaqtni boshqarishni yaxshilab boring. O'zingiz bilan o'zingiz o'yin o'ynayotgandek vazifalarni vaqtga nisbatan tezroq bajarishga uruning. 15 daqiqa, yarim soat yoki 1 soat vaqt

oralig'ida ishlang. Ishning biror bir qismini yoki to'laligicha tugatish uchun o'zingizga vaqt belgilab oling.

Tanaffus qiling. Fikringizni bo'shating va qaytadan ishga kirishish uchun bir oz tanaffus qiling. 5, 10, 15 daqiqa tanaffus qilishni oldindan belgilang va unga amal qiling. Bu paytda yangi fikrlarni kashf etishga harakat qiling.

Bajargan ishlaringizni hisob-kitobini qiling. Bajarilgan ishlarni ro'yxatdan o'chiring. Kunlik ishlarni bajarilganligini ko'rib o'zingizni ancha yengil va erkin his eta boshlaysiz. Bu sizga yanada shijoat bag'ishlaydi.

Ro'yxatni qaytadan ko'rib chiqing.

Ro'yxatni kerakligicha qaytadan tuzing va muhimlik darajasini belgilang. Yangi bajarilishi kerak bo'lgan ishlarni qo'shing;

Ba'zilarini olib tashlang;

Ba'zi ishlarni boshqalarga bo'lib bering;

Ishingizni tez, samarali va sifatli bajarish uchun texnologiyalardan foydalaning.

Ishni o'z vaqtida bajaring. Ba'zilar bir ishga ajratilgan vaqt hisobiga boshqa yumush bilan band bo'ladi; natijada hech narsaga ulgurmaydi. Masalan, dars tayyorlash kerak bo'lgan paytda film tomosha qilish va hk.

Ishingizni xotirjamlikda bajaring. Har qancha vaqt tig'iz bo'lsa-da, hech bir ishingizni shoshib amalga oshirmang. Shoshganda xatolikka yo'l qo'yasiz. Bu ishingiz sifati buzilishiga va unga qaytatdan vaqt ajratishingizga sabab bo'ladi.

Hordiq chiqarish uchun ham vaqt ajratishni unutmang. Ko'p vaqt bo'lishi shart emas, muhimi vaqt ajratilsa bo'ldi. Har kuni kechqurun 6-8 soat uxlang. Agar yetarlicha uxlamagan bo'lsangiz, siz diqqatingizni jamlashda va bir narsaga kirishishda qiynalasiz hamda bu sizning samarali ishlashingizda halal beradi.

Topshiriq.

1.Matndan nasihat,iltimos ma'nosidagi so'zlar (fe'llar) toping .

2Matnga sabollar tuzing.

TELEFON APPARATLARI

Telefon apparatlari (TA) o'zining konstruktiv yasaliishi bo'yicha ham (devor, stol ust, retro uslubi, telefon trubka ko'rinishidagi ixcham (portativ), buraladigan, knopqo'li nomer teradigan va b.), ular yaratib beradigan servis imkoniyatlari bo'yicha ham juda rang-barangdir (5-rasm). Zamonaviy telefon tizimlarida terilayotgan nomerni kodlashning ikki usuli mavjuddir:

- Pulse — impuls usul, aylanadigan teruvchi diskli eski apparatlarda ishlatiladi;

- Tone - tonal usul, ko'pincha knopqo'li nomer teriladigan apparatlarda ishlatiladi.

Birinchi usudda raqamni terilganda aloqa liniyasiga soni terilgan raqamga mos keluvchi impulsar beriladi; tonal usulda esa ikkita chastota to'planidan tuzilgan uzluksiz signal yuboriladi, bu chastotalarning qiymatlari esa uzatilayotgan nomerni kodlaydi.

Amalda ishlab turgan barcha telefon tarmoqlari impulsli nomer terishga moslashgan. Terishning tonal tizimlari esa, ular standart bo'lib borishiga qaramasdan, nisbatan yangi ATS lardagina ishlatilishi mumkin. Ko'pgina yangi telefon apparatlarida Rulse/Tone kodlash usulini qayta ulagich bordir.

Telefon apparatlarining muhim servis imkoniyatlari orasida quyidagilarni ta'kidlash lozim:

- ko'p kanallik, ya'ni telefon apparatining turli xil telefon liniyalariga ulash imkoniyati;
- chiqarayotgan abonentni boshqa liniyaga qayta ulash;
- mikrofonni tarmoqdan vaqtinchalik uzish knopkasining borligi;
- birdaniga bir nechta abonentlar bilan so'zlashuvlar;
- imtiyozli abonentlarning nomerlarini uzoq vaqt xotirada saqlashning mavjudligi;
- oxirgi abonentni qaytadan chiqarish uchun, shu jumladan band abonentni ko'p marta chiqarish (avtoqo'ng'iroq qilish) uchun tezkor xotiraning borligi;
- suxbatdoshni, musiqani ulab turib, kutishga ulab qo'yish;
- chiqarayotgan abonentning nomerini avtomatik aniqlash (NAA), nomerni displeyda yoritish va uni tovush bilan eshittirish;
- chiqarilayotgan abonentni NAA dan himoya qilish (NAA ga qarshi);
- chiqarayotgan abonentlarning nomerlarini va har bir chaqiruvning joriy vaqtini eslab qolish;
- so'zlashuv paytida ikkinchi chaqiruvni va chiqarayotgan abonentning nomerini qayd qilish;
- kalendar, soat va so'zlashuv davoniyligi taymerining borligi;
- shaxsiy kodlar — maxfiy so'zlardan foydalanish;
- avtojavob beruvchini va uzatilayottan xabarlarni yozish uchun sozlangan diktofonning borligi;
- elektron telefon ma'lumotnomaning va topilgan telefon nomerini avtoteruvchining borligi;
- telefonni masofadan boshqarishning mavjudligi;
- telefonni kompyuterga ulash imkoniyati borligi.

iOS, ANDROID va WINDOWS PHONE'NING SO'NGGI VERSIYSIDA ISHLAYOTGAN QURILMALAR FOIZLARI

Foydalanishga topshirilganiga deyarli bir yil bo'lgan Android operatsion tizimining so'nggi versiyasi KitKat'da Android-qurilmalarning 25 foizi ishlamoqda. Hozirda iOS'ning ikki hafta oldin foydalanishga topshirilgan sakkizinchi versiyasida esa 50 foiz Apple qurilmalari ishlamoqda. Phonearena.com saytining xabar berishicha, Phone operatsion tizimining ikki oy oldin taqdim etilgan WP 8.1 versiyasidan foydalanuvchilar esa 39,1 foizni tashkil etmoqda. Windows Phone operatsion tizimida ishlaydigan qurilmalarning 45,7 foizida WP 8.0 versiyasi o'rnatilgan bo'lsa, hayratlanarli yoki xafa qiladigan ko'rsatkich esa ushbu operatsion tizim qurilmalarining 15,2 foizi hali ham Windows Phone 7 versiyasida ishlayotganidir. Shuningdek, bugungi kunda dunyodagi eng ko'p foydalanilayotgan Windows Phone qurilmasi bu Nokia Lumia 520 smartfoni bo'lib, undan barcha Windows Phone foydalanuvchilarining 30,6 foizi foydalanmoqda.

FE'L MAYLLARI **(Категория наклонения)**

Наклонение - грамматическая категория глагола, выражающая отношение действия или состояния к действительности.

В узбекском языке глагол имеет четыре формы наклонения: xabar mayli (изъявительное); buyruq - istak mayli (повелительно - желательное); shart mayli (условное); maqsad mayli (цели)

XABAR MAYLI **(Изъявительное наклонение)**

Все формы времени, за исключением глаголов намерения прошедшего и будущего времени, относят к изъявительному наклонению, а последние две формы к наклонению цели.

Изъявительное наклонение показывает, что говорящий считает действие фактом, относя его к прошедшему, настоящему и будущему времени.

Наклонение цели (намерения) выражает цель совершения того или иного действия.

BUYRUQ - ISTAK MAYLI **(Повелительно - желательное наклонение)**

Повелительно - желательное наклонение обозначает волеизъявление говорящего. Основа любого глагола равна форме повелительного наклонения II лица единственного числа. Глагол в повелительно - желательном наклонении спрягается следующим образом:

Birlik	Ko'plik	
I-shaxs	ayt+ay	ayt+aylik
II-shaxs	ayt	ayt+ing

III-shaxs	ayt+sin	ayt+sin(lar)
-----------	---------	--------------

Отрицательная форма

Birlik	Ko'plik	
I-shaxs	ayt+ma+y	ayt+ma+ylik
II-shaxs	ayt+ma	ayt+ma+ng
III-shaxs	ayt+ma+sin	ayt+ma+sin(lar)

Для подчеркивания просьбы ко второму лицу иногда прибавляют аффикс - gin: aytgin, yozgin, bergin и т.д.

Для различения форм уважения и множественного числа иногда во множественном числе прибавляют аффикс - lar: ayting (скажите уважительная форма), aytinglar (обращение к нескольким людям).

SHART MAYLI (Условное наклонение)

Глагол в условном наклонении обозначает действие, от выполнения которого зависит совершение другого. Форма эта образуется прибавлением к основе глагола аффикса - sa и аффиксов личного спряжения.

Birlik	Ko'plik	
I-shaxs	kel+sa+m (если приду)	kel+sa+k (если придем)
II-shaxs	kel+sa+ng (если придешь)	kel+sa+ngiz (если приедете)
III-shaxs	kel+sa (если придет)	kel+sa(lar) (если придут)

Отрицательная форма таких глаголов образуется с помощью аффикса - ma, который прибавляется перед аффиксом наклонения: kel+ma+sa+-m, kel+ma+sa и т.д.

В сочетании со словом kerak глагол в условном наклонении обозначает предположение: borsak kerak - возможно, поедем yomg'ir yog'sa kerak - возможно, будет дождь и т.д.

В сочетании со словами mayli, в вопросительной форме, выражает желание, просьбу: kirsam maylimi - можно ли я войду, so'gasam maylimi - могу ли я спросить и т.д.

FE'L SHAKLLARI (формы глагола)

В узбекском языке глагол имеет три функциональные формы: sifatdosh (причастие), ravishdosh (деепричастие), harakat nomi (имя действия).

SIFATDOSH (Причастие)

Причастие – форма глагола, обозначающая признак предмета или лица, сочетающаяся в себе свойства глагола и прилагательного.

Qo‘shimchasi	Ma‘nosi	Misollar
-gan (kan, -qan)	Прошедшее время	Sozlamog – sozlagan usta - настраивавший мастер; мастер, который настраивал Musobaqada qatnashgan student - студент, участвовавший в соревновании
-ayotgan, - yotgan	Настоящее время	Kelayotgan avtobus – идущий автобус Mudrayotgan o‘quvchi – дремлящий ученик; ученик, который дремлет
-adigan, -ydigan	Настоящее будущее время	Ip yigiradigan dastgoh – прядильный станок Purkaydigan asbob – опрыскивающий прибор; прибор, который опрыскивает

RAVISHDOSH (Деепричастие)

Деепричастие – форма глагола, указывающая на признак действия или состояния.

Shakli	Vazifasi	Misollar
-b, -ib, -may, -masdan	1) обстоятельство образа действия 2) однородное сказуемое	Kulib gapiryapti O‘ylab yozyapti Bilmay gapiryapti Kulmasdan turibdi Bir ishni bilmasdan turib, ikkinchisini boshlama Izg‘irin yuzni yalab, ko‘zni ochirmaydi
-gani	Обстоятельство цели	...men seni sog‘inib, ko‘rgani keldim
-gach	1) обстоятельство времени 2) придаточное предложение времени	Chizmani ko‘zdan kechirgach, bir narsani egovlay boshladi Kecha siz ketgach, samarqandlik muallimlar kelishdi

HARAKAT NOMI (Имя действия)

Имя действия – форма глагола, называющая действия или состояние, не указывая на время, лицо, число и другие является термином действия. По этому имя действия может иметь грамматические категории имен существительных.

Affikslar	Rus tilida ifodalanishi	Misollar
-ish, -sh -maslik (kerak) mumkin	1) отглагольное имя существительное 2) неопределенная форма глагола	Kirish - вход O'lchash - измерение Bajarmaslik - невыполнение Yig'ishtirish mumkin - можно убирать Oqlash kerak - нужно белить Tuzlamaslik mumkin - можно не солить
-uv, -v	1) имя существительное 2) имя прилагательное	Tanish+uv - знакомство Sayla+v-saylov - выборы O'qi+b-o'qib - чтение Yoz+uv(stoli) - письменный стол Yig'+uv(sehi) - сборочный цех

1- mashq. Sifatdoshlarni aniqlang, rus tiliga tarjima qiling.

1. Yo'l qurilishida haydalgan va tayyorlangan qatronlar ishlatiladi.
2. Katalizator sifatida tuproq, kislotalar bilan boyitilgan va to'yintirilgan ba'zi bir metallar, masalan: nikel, mis va hokazolarni ishlatish mumkin.
3. Maktab hovlisida bolalar yig'ayotgan metal parchalari uyulib yotibdi.
4. Quruvchilarga har oy beriladigan maosh o'z vaqtida yetkazib beriladi.
5. Fermer hasharchilar tomonidan chopilgan yerlarni ko'zdan chiqdi.

2- mashq. Sifatdoshlarni aniqlang.

1. Kirib kelayotgan oqim.
2. Yo'lning pasaygan qismi.
3. Goh-goh to'xtab o'tiladigan bekat.
4. Kirib kelayotgan yangi yil.
5. Ekskavatorchi ishlayotgan ekskavator.
6. Bo'lajak muhandis.
7. Borar makon.
8. O'tkir jag'li ombur ushlagan ishchi.
9. Yo'lni mo'ljalga oladigan asbob.
10. Elektr nuri bilan ta'minlangan qishloq.

3- mashq. O'zbek tiliga tarjima qiling.

Взяв, войдя, начав, сказав, спросив, бросив, уходя, закончив, написав, встретившись, поступив, слушая, сидя, смеясь, смотря, глядя, спрашивая.

4- mashq. Ravishdoshlarni rus tiliga tarjima qiling va ular ishtirokida gaplar tuzing.

Kulib, ishlab, yurib, gapira-gapira, kula-kula, to'xtab, olib, berib, ochib, yashab, (shaharda) qolib, tashlab, eshitib, (konvertga) solib, (darsni) tayyorlab, (paxtani) terib, (qatnov oqimi) bo'lib, (yo'l mintaqasidan) yurib, (chegaralangan maydonga) yetib, (motorlashganlik darajasini) aniqlab.

5- mashq. -sh(-ish), -v(-uv)-moq qo'shimchalari bilan harakat nomi yasang.

Qurmoq-строить, toblamoq-закалять, quymoq-заливать, o'lchamoq-мерить, ko'chib kirmoq-заселять, silliqlamoq-затирать, charxlamoq-заточить, bug'lamoq-испарять, tekshirib-исследовать, tebranmoq-колебаться, kovlamoq-копать.

6- mashq. O'zbek tiliga tarjima qiling. Ular ishtirokida gaplar tuzing.

Продуктовый магазин, магазин протмтоварный,хозяйственный магазин, магазин готового платья,обувной магазин.

Сколько стоит банка рыбных консервов? Есть ли у вас...? Я хочу купить.... В каком отделе продается...?

Абрикосы, айва, арбуз, варенье, виноград, груши, дыня, изюм, крупа, сливочное масло, хлопковое масло, мед, миндаль.

15-MAVZU. QAHRAMONLAR UNUTILMAYDI. TELEFON ALOQA . KO'P VAZIFALI TELEFON APPARATLAR. NUTQ USLUBLARI.

SHAHIDLAR XOTIRASI MUQADDAS

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Islom Karimovning tashabbusi bilan barhayot siymolarga ehtirom ramzi sifatida poytaxtimizda "Shahidlar xotirasi" yodgorlik majmui bunyod etildi.

Bu yerda xalqimizning asl farzandlari bo'lgan Abdulla Qodiriy, Abdurauf Fitrat, Abdulhamid Cho'lpon kabi yuzlab ulug' zotlarning ruhi poklari yod etiladigan bo'ldi. Qadr-qimmatini toptalgan, hayoti poymol etilgan bu odamlar orasida, yurtimizda istiqomat qilgan deyarli barcha millat va elat vakillari bor edi.

Yurtboshimiz ta'kidlaganlariday: "Aslida biz qo'lga kiritgan mustaqilligimiz mohiyati, o'zligimizni anglab, o'z taqdirimizni o'z qo'limizga olib millatimizning qadr-qimmatini, uning sha'ni va g'ururini tiklab, asriy adolatni qaror toptirish va xalqimizning obro'-e'tiborini yanada yuksaltirish, demakdir.

Biz bugun shu tabarruk ziyoratgohda turib, ozod va erkin Vatan uchun jon bergan shahidlar ruhi oldida bosh egib, ularga o'z hurmat- ehtiromimizni bajo keltiramiz.

Vatanimiz o'g'il-qizlari bu tabarruk insonlar qoldirgan merosni o'rganadilar va ularning nomini qalblarida doimo saqlaydilar".

USMON NOSIR

Usmon Nosirning ijod davri sakkiz - to'qqiz yilgina davom etdi. Uning bizga ma'lum asarlari mana shu yillar ichida, ya'ni shoirning 16 yoshdan 25 yoshgacha davrida yaratildi. Shu yillar ichida u bir necha she'riy to'plam: "Quyosh bilan suhbat", "Safarbar satrlar", "Yurak", "Mehrim", "Atlas", "Zafar", "So'nggi kun", "Dushman" kabi dramalarini yozdi.

Usmon Nosir badiiy tarjima sohasida ham o'z mahorati va nozik poetickdidini namoyish eta oldi. U N.D.Dobrolyubovning "Haqiqiy kun qachon keladi", Pushkinning "Boqchasaroy fontani", M.Yu. Lermontovning "Iblis" kabi asarlari va bir qancha she'rlarini o'zbek tiliga tarjima qildi. Geyne, Gyote, Bayron ijodidan ko'pgina namunalarni o'zbek kitobxonlari Usmon Nosir tarjimasida

o'qidilar. Bu tarjimalar o'zbek adabiyotining tarjima asarlari orasida shohona namunalar bo'lib qoldi.

Shoir Turob To'la: "Usmon she'riyatga shamolday kirib keldi. Balki bo'ronday! U shunday to'polon va to'lqin bilan keldiki, uncha-muncha she'riy uslub va ijodni to's-to's qilib yubordi. Uni o'zimizda o'zbek Lermontovi, Moskva gazetalarida "Sharqda Pushkin paydo bo'ldi", deb yozishdi", -degan edi.

Usmon Nosir ham ko'pchilik zamondoshlari kabi qatag'onga uchradi. U 1944- yil 24- martda Kemerovo oblastida vafot etadi va shu yerda Pervomaysk qishlog'ida dafn etiladi.

Bargdek uzulib ketsam,
Unutmas meni bog'im,
Ishimni hurmat qilar,
Gullardan haykal qo'yar,
She'rlarim yangrab qolar,
Ming yillardan keyin ham.
Unutmas, meni bog'im.
Ha, xalq o'zining sodiq o'g'lonlarini unutmaydi.

1-topshiriq. Matnni o'qing va ras tiliga tarjima qiling.

2-topshiriq. Matnga reja tuzing. Shu reja asosida uning mazmunini aytib bering.

3-topshiriq. Matnni o'qib, o'rganib, so'zlab berishga tayyorlaning.

CHO'L PON

Asl ismi-sharifi Abdulhamid Sulaymon o'g'li Cho'lpon 1983- yilda Andijonda tug'ilgan. O'zbek shoiri, tarjimoni va san'atshunos olimi. Cho'lpon - uning adabiy taxallusi. U avval madrasada, keyin rus-tuzem maktabida ta'lim olgan.

Cho'lpon bir qator ro'znomalarda xizmat qilgan. O'zbekiston badiiy studiyasi va boshqa tashkilotlarda yuqori lavozimlarda ishlagan.

Cho'lpon ajoyib shoir, mohir tarjimon va adib edi. 1929-yilda uning «Kecha va kunduz» romani bosilib chiqdi.

1927- yildan Cho'lponga hujum boshlandi. O'zbekiston madaniyat xodimlari 2- qurultoyida uni zaldan haydab chiqarishdi.

1937- yili shoir qatl qilindi. Istiqlol yillarida o'zbek xalqining munosib farzandi oqlanib qadr-qimmat topdi.

Topshiriq. Matn yuzasidan savollar tuzib, o'zaro suhbatlashing,

TELEFON ALOQA

Telefon aloqa eng keng tarqalgan tezkor ma'muriy-boshqaruv aloqa turidir. Telefon aloqa tarmog'ining abonentlari ham jismoniy shaxs, ham xo'jaliklardir.

Telefon aloqa firmalarda, ofislarda va sh.o'. muhim rol o'ynaydi. Demak, ko'pchilik firmalar uchun telefon o'ziga xos tashrif qog'ozi hisoblanadi, chunki buyurtmachilar va hamkorlar bilan birinchi muloqat telefon orqali amalga oshiriladi. Ulanish qulayligi va telefonning servis imkoniyatlari (ular esa ko'pincha ofis ATS bilan aniqlanadi) firmaning salobati to'g'risida birinchi tasavvurlarni shakllantiradi, bu esa juda muximdir.

Lekin hamma ham telefon tizimlarining imkoniyatlari telefon aloqa tizimining o'z abonentlariga ko'rsatadigan va ko'rsata olishi mumkin bo'lgan servis xizmatlari to'g'risida bilavermaydi. Bu hamma servis xizmatlar hozirgi zamonda 600 nomdan ko'proq bo'lib ularni sanab o'tishning imkoni yo'q, lekin ularning ba'zi birlari bilan qisqacha tanishib chiqish maqsadga muvofiqdir.

Telefon aloqa bunday bo'lish mumkin:

- umumiy foydalaniladigan telefon aloqa (shahar, xalqaro va b.);
- muassasa ichidagi telefon aloqa.

Radiotelefon aloqa, videotelefon aloqa telefon aloqaning alohida turlariga mansubdir.

Telefon aloqa tizimi telefon tarmog'idan va abonent terminallaridan tashkil topgan.

Umumiy holda telefon tarmog'i - bu kommutatsiya uzellari majmuidir, ularning rolini avtomatik telefon stansiyalar (ATS) va ularni birlashtiruvchi aloqa kanallari bajaradi.

Abonent terminallari (ularga abonentning telefon apparatlari, ofis ATSi yoki kompyuterlar misol bo'laoladi), odatda, tarmoqqa ikki juft nis sim - abonent liniyasi bilan ulanadi. Abonent liniyasi tarmoqda o'zning yagona nomeriga (abonent nomeriga) ega; uning uzunligi, odatda, 7-8 km dan oshmasligi kerak va u orqali ma'lumotlarni uzatish ko'pincha analog shaklda olib boriladi.

ATSlar bir-biri bilan ulovchi liniya deb ataladigan liniya orqali ulanadi - hozir deyarli barcha umumiy foydalanish tarmoqlarida 4 ta simli raqamli liniyalar qo'llaniladi (bir juft sim signallarni har bir yo'nalishda - bir ATS dan boshqasiga va teskarisiga — uzatish uchun qo'llaniladi).

Telefon tarmog'i iyerarxik strukturaga ega. Pastki darajada oxirgi ATS lar joylashgan, ularga abonent terminallari ulanadi; bunday ATS, abonent nomerining oldingi raqamlari bilan mos keladigan nomerga ega bo'ladi (masalan, 2670202 nomerga ega bo'lgan abonent 267-ATS ga ulangan; ATS ichida bu abonent 0202 nomerga ega). Agar ATS 10000 tadan ortiq abonentni kommutatsiya qilsa (masalan, 5ESS stanciyasi 350000 tagacha abonentga xizmat ko'rsatadi), u holda u o'zini alohida nomeriga ega bo'lgan bir nechta mantiqiy kichik stanciyalarga bo'linadi.

Biror geografik hududga xizmat ko'rsatadigan ATS lar majmui mamlakat ichida o'zining yagona nomeriga bo'lgan zonani tashkil etadi (masalan, Sankt-Peterburg - bu 812 zona, Moskva - 095 zona va b.). Zona orasidagi aloqa ierarxiyaning yuqog'iroq darajasidagi ATS yordanida - shaharlararo ATS yordanida amalga oshiriladi. SHaharlararo ATS ikkita nomerga ega bo'ladi: o'zini ichki ATS lari uchun nomer - 8, u Rossiyaning hamma ATS lari uchun bir xiddir; Tashqi shaharlararo ATS uchun nomer - uning yagona nomeri (812, 095 va b.). SHunday tamoyil bo'yicha shaharlararo ATS yuqori darajada turgan ATS ga - xalqaro ATSga ulanadi. Rossiyada xalqaro ATS ga chiqish uchun uning mamlakat uchun yagona bo'lgan nomerini — 10 ni terish kerak, boshqa mamlakatning xalqaro ATS ga kirish uchun esa shu mamlakatning kodini terish kerak.

Shunday qilib, to'liq, umumjahon yagona abonentlik nomeri mamlakat kodidan, mamlakat ichidagi ATS nomeridan va ATS ichidagi abonent terminali nomeridan tashkil toptan. Agar abonent terminali ofis ATS ko'rinishiga eta bo'lsa, u holda abonentni identifikaciya qilish uchun ofis ATS ichidagi qo'shimcha nomer talab qilinishi mumkin.

Zamonaviy ATS - bu raqamli signallar bilan ishlaydigan, dastur bilan boshqariladigan kommutaciya tizimidir. Bu shuni bildiradiki, abonent liniyasidan kelayotgan analog signal ATS ga kirganda raqamli shaklga aylantiriladi va shu shaklda telefon tarmog'i bo'yicha tarqaladi, keyin boshqa abonentning abonentlik liniyasiga tushganda yana analogli shaklga aylanadi.

Ichki abonent ATS ga murojaat qilganda unga aniq bir tashqi kanal ajratiladi: ATS da tashqi kanallar soni unga ulangan abonentlar sonidan ko'p marta kichikdir. ATS abonentlari sonining uning tashqi kanallari soniga nisbati koncentraciya koefficienta deb ataladi. Bu koefficientning me'yordagi kiymatlari 8:1—10:1 tartibli kattaliklar hisoblanadi (8:1 koefficient shuni bildiradiki, agar hamma abonentlar birdaniga ATS dan ulanishini so'rasha, u holda u ularning faqat 12,5 % so'rovini qondirishi mumkin; lekin bir vaqtning o'zida 10000 abonentdan 1250 tasining murojaat qilish ehtimolligi, bitga abonentlik kanalining statistik o'rtacha yuklanganligi darajasidan yuqori emas, shuning uchun yuqorida keltirilgan koncentraciya koefficientlari to'la qoniqarlidir).Telefon apparatlari va ofis ATS larning turlari va servis imkoniyatlari to'g'risida birmuncha batafsilroq to'xtalib o'taniz.

Topshiriq. Matn yuzasidan savollar tuzib, o'zaro suhbatlashing.

ABONENT RADIOTELEFONLARI

Yuqorida ko'rib o'tilgan standartlarda abonent radiotelefonlarining turli xillari ishlatiladi; mana ulardan faqat ba'zilar (standart doirasida ular narxlarining ortib borishi buyicha ko'rsatilgan):

— NMT standartida: Nokia 440, Nokia 720, Nokia 450, Benefon Delta, Benefon Sigma;

— GSM standartida: Philips 310, Motorola 7500, Nokia 1610, Panasonic 6500, Siemens S3 Com, Nokia 8110, Sony DX1000;

— AMPS standartida: Mobile Phone, Attache Phone, Teletac 250, DPC-650, Ultra Lite, Micro Tac Elite, Star Tac.

Ko'pchilik apparatlar juda ixcham, 150—350 g og'irlikda, zamonaviy dizaynga ega. Masalan, bejirim Panasonic 6500 videotelefon trubkasi standart batareya bilan 212 g va yassi batareya bilan 190 g og'irlikka ega, rangli, ikki xil variantda bajarilgan (tilla-sarg'ish va havo rang metall). Yaxshi tashqi ko'rinishdan tashqari, u yaxshi xulqqa ham ega — to'g'ri kelmagan holatlarda jiringlamaydi, begonalarining diqqatini o'ziga tortmasdan o'z egasiga chaqiruv to'g'risida tebranma signal bilan xabar beradi. Unda har birida 12 ta belgi bo'lgan uch satrli displey (qisqa matnli xabarlarini ifodalash uchun) va kelgusida eshitib ko'rish uchun 20 sekundli xabarlarini unga yozib qo'yish imkoniyatiga ega bo'lgan xotira bor. Keyingi vaqtlarda o'zining imkoniyatlari bo'yicha salobatliroq kasbdoshlaridan qolishmaydigan ixcham radiotelefonlar ham paydo bo'ldi.

Og'irligi 135 g va uzunligi 10 sm bo'lgan 6F 788 uyali telefon (GSM standarti) shaxsiy dasturlashtirish imkoniyati mavjud noyob foydalanuvchi menyusi, nomerni tez terish yacheykasi va 99 ta nomerli xotiraga ega; uning imkoniyatlari: oxirgi terilgan nomerni va o'tkazib yuborilgan qo'ng'iroqdarni eslab qolish, ko'shimcha liniyaga xizmat ko'rsatish (bitta telefonda ikkita nomer), nomerni avtomatik aniqlash va xususiy (o'z) nomerini aniqlashni ta'kidlash, qo'ng'iroqni blokirovkalash va qayta adreslash, qisqa matnli xabarlarini 9600 bit/s gacha tezlik bilan uzatish va qabul qilish imkoniyati (SMS xizmati).

Philips Consumer Communication firmasining Gemie o'ta ixcham GSM-telefoni bor-yo'ri 95 g, suriladigan mikrofon va avtojavob beruvchiga ega. Chiqarilayotgan abonent nomerini avtomatik teruvchi 9 klavishaga va abonentni chiqarishni tovush bilan amalga oshirishga imkon beruvchi tovushli terish vazifasiga ega — mikrofonchaga apparatning xotirasida saqlanayotgan abonent nomi aytiladi (ushbu servis avtomobil haydovchilariga juda foydalidir). Chiqaruv to'g'risida sekin va baland xabar berish tizimidan tashqari, radiotelefon silkinuvchi xabarlagichga ham ega. Genie elektron kotibning ba'zi bir vazifalarini bajarishi ham mumkin: haftanoma va ichki taymer asosida kerak bo'lganda xabar beriladigan ishlar ro'yxatini olib borish.

KO'P VAZIFALI TELEFON APPARATLARI

Kotib kommutatori («direktor kommutatori» deb nomlanishi mumkin) deb ataladigan telefon apparat ma'lum qiziqish uyg'otadi. Kotib bu telefon bo'yicha tashqi abonentlarning barcha qo'ng'iroqlarini qabul qiladi va raxbarning ko'rsatmasiga muvofik ularni ishlab chiqadi. Bu kommutatorning eng muhim vazifalari: ko'p kanallik, boshqa adresga qayta adreslash imkoniyati, telefondagi konferensiyalarni tashkil etish, abonentni kutib turishga qo'yish, elektronli telefon ma'lumotnomaning borligidir. Barcha servis imkoniyatlari raqamli telefon stansiyalari bilan ishlatiluvchi raqamli telefon apparatlarida eng to'liq amalga oshiriladi. Boshqa misol tariqasida Samsung firmasining juda ham qiziq imkoniyatlarni beruvchi eng yangi raqamli ko'p vazifali TA ni — raqamli aloqa tizimi DCS (Digital Communication System)ni ko'rib chiqaniz. Apparat tizimiga faksimil apparat, ma'lumotlarni uzatish uchun modem, o'zining qo'shimcha nomerlari bilan boshqa tizim ichidagi telefon va peyjingli apparatlar ulanishi mumkin. Tizim ikki xil modifikatsiyada ishlab chiqariladi: kichik ofis uchun DCS Compact va o'rta ofislar uchun DCS System. Ikkala model ham modul tamoyili bo'yicha quriladi va keng diapazonli konfiguratsiyada modifikatsiyalanishi va kengaytirilishi mumkin.

Topshiriq. Matn yuzasidan savollar tuzib, o'zaro suhbatlashing.

NOMERNI AVTOMATIK ANIQLAGICHLAR

Juda ko'p hollarda sertifikatlanmagan NAA li telefonlar va qo'lbola usul bilan tayyorlangan NAA lar sotilmoqda. Bunday apparatura odatda etarli ish sifatini ta'minlamaydi va xattoki shahar ATS ishida ma'lum qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. SHuning uchun sertifikatga ega bo'lgan apparatlarnigina harid qilish lozim, sertifikat apparatlarning mavjud telefon tarmoqlarida ishlash imkoniyatini tasdiqlaydi. Telefon apparatini, avtojavob beruvchini va NAA ni ulashga imkon beruvchi maxsus kommutator qurilmasini, masalan, abonentni identifikatsiyalovchi Caller ID qurilmasini harid qilgan yanada yaxshiroqdir. Raqamli shahar ATS ga ulangan bunday qurilmani ishlatishda chiqarayotgan abonentning nomerini, shu jumladan uning nomini aniqlash bo'yicha rivojlangan xizmat ko'rsatish ta'minlanadi.

NUTQ USLUBLARI (Стили речи)

В узбекском языке как и в русском различают пять стилей речи.

1. So'zlashuv uslubi. Разговорный стиль отличается сравнительно вольностью выбора и использования языковых единиц. Этот стиль по своим особенностям делится на: литературный разговорный стиль и простой разговорный стиль, просторечие.

Adabiy so'zlashuv uslubi. Литературный разговорный стиль является распространенным и приемлемым для всех отраслей видом общенародного литературного языка. Он используется в повседневном общении, обучение, воспитание и агитационная работа осуществляется в этом стиле, также в этом стиле создается художественная литература.

Og'zaki so'zlashuv uslubi. Просторечие характеризуется использованием в процессе речевого общения элементов литературного языка и диалекта. В этом стиле проявляется не соответствие норме порядка слов в предложении (kecha konsert bo'ldi klubda); больше переносных, образно-эмоциональных средств (gayrat qil, shalvira; Alini qarang, og'zi qulog'ida), будучи в диалогической форме, в них употребляется много неполных предложений и жестов (Kelyapti (navbatchi), Ketdimi? - Ha.) повторов (Kelib-kelib shu gapni topdingmi?); проявляется свободное произношение (na'lat (la'nat), harqattan (haqiqatan)), Просторечие широко используется в художественной литературе для индивидуализации речи персонажа.

2. Rasmiy - idoraviy uslub. Официально-деловой стиль отличается точностью и краткостью фраз, в нем широко используются конкретные речевые штампы, термины, готовые синтаксические построения, что обеспечивает точность и ясность речи. Готовые речевые формулы (shu asosida, .., ni e'tiborga olib, biz, quyida imzo chekuvchilar и т.д.) требуют повествовательно — информационный характер текста документа, употребление слов в одном значении, широкое употребление страдательного залога и повелительного наклонения глагола, видов сложного предложения.

3. Ilmiy uslub. Научный стиль употребляют для передачи точной, обоснованной, систематизированной информации о всех предметах и явлениях в природе и общественной жизни. Важным считается описание сущности предмета явления, анализ, установление причин и доказательность, изложение обоснованных результатов. Лексику данного стиля составляют специальные термины. Строго соблюдая литературные нормы в данном стиле широко используются глаголы в страдательном залоге и предложения со сложной конструкцией.

Стиль понятный широкой общественности, с присутствием эмоциональности и образности в изложении называют *ilmiy-omtabor uslub* научно публицистическим. В нем специальные термины используются реже (с пояснениями).

4. Publisistik uslub. Публицистический стиль служит для отношений в политических-социальных кругах. К письменной форме данного стиля относятся публицистические статьи, фельетоны, письма, а к устной форме относят ораторство. Стиль отличается преобладанием политической активности, острого и действенного ораторства, логических рассуждений и доказательным объяснением.

5. Badiiy uslub. Художественный стиль отличается тем, что охватывает все сферы человеческой жизни, направленностью на эмоционально – эстетическое воздействие на читателя или слушателя. В данном стиле автор с целью повышения эстетического влияния произведения умело и творчески пользуется лексико – грамматическими средствами языка, разными изобразительными средствами, а также может создавать новые. Все литературные произведения создаются в этом стиле.

1-mashq. Barcha nutq uslublariga xos matnlar tanlang. Ularni o'zaro solishtiring.

2- mashq. O'qing. Qanday nutq uslubiga xosligini aniqlang.

Tollarning ko'm-ko'k soch popuklari qizlarning mayda o'rilgan kokillariday selkillab tusha boshladi. Muz tagida loyqalanib oqqan suvlarning namli yuzlari kuldi.

3-mashq. O'qing, matnda qanday badiiy tasvir vositalaridan foydalanganligini aniqlab, ularni ko'chiring.

Martning oxirgi kunlari. Ko'k yuzida suzib yurgan bulut parchalari oftobni bir zumda yuz ko'yga solyapti. Oftob har safar bulut ostiga kirib chiqqanda, bahor kelganidan bexabar, hanuz g'aflatda yotgan o't-o'lanni, qurt-qumursqani uyg'otgan, avvalgidan ham yorug'roq, avvalgidan ham issiqroq sh'ula sochayotgandek tuyuladi.

Kasalxonaga yaqinda tushgan Madrahimov, jikkakkina kishi, o'ziga juda ham katta ko'k xalatga burkanib, yengchadan boshini chiqarib turgan sichqondek, derazadan ko'chaga qarab o'tirgan edi.

4- mashq. She'rni o'qing, badiiy uslubga xos bo'lgan so'zlarni topib, ularni izohlang.

Muruvvat-u ma'rifatdir buyuklikning nishonasi,
Qadam qo'ying, mana sizga asl yo'lning ostonasi.
Jahon ichra buyuk yurtni ulug' doston etaylik biz,
Zamon keldi, Vatan bag'rin go'zal bo'ston etaylik biz.
Ming-ming shukr, kelib davron istiqloлга erishdik biz,

Xarob bo'lgan xonadonni butlamoqqa kirishdik biz.
Iymon nuri oqib turar bir gavhar bor qonimizda,
Ne-ne buyuk bobolarning bardoshi bor jonimizda.
Oldindadir hali hikmat, oldindadir imkonimiz,
Yetishgaymiz kelajakka, pokizadir vijdonimiz.
Jahon ichra buyuk yurtni ulug' doston etaylik biz,
Zamon keldi ,Vatan bag'rin go'zal bo'ston etaylik biz.

5- mashq. Matnni o'qing. Qanday nutq uslubiga xos ekanligini aniqlang.

Tobe so'zning hokim so'z talabiga ko'ra ma'lum kelishik qo'shimchalari yoki ko'makchi bilan kelishiga boshqaruv deyiladi.

6- mashq. Matnni ko'chiring. Qaysi nutq uslubiga mansub ekanligini va o'ziga xos uslubi vositalarini aniqlang.

Atomlar kimyoviy bo'linmaydigan zarralardir. Bir xil turdagi atomlardan tashkil topgan moddalar oddiy moddalar deyiladi. Ularga vodorod va kisloroddan tashqari grafit, oltingugurt hamda barcha turdagi metallar: temir, mis, magniy va boshqalar kiradi. Har xil turdagi atomlardan tashkil topgan moddalar murakkab moddalar deyiladi. Suv, karbonat angidrid, mis (II) oksidi shular jumlasidandir.

7- mashq. Matnni o'qing, mazmunini so'zlab bering. Gaplarni qaysi nutq uslubiga mansubligini va o'ziga xos uslubi vositalarini aniqlang.

Ultra tovushlar kashf etilgunga qadar har qanday tovushni qabul qilish vositasi insonning eshitish a'zosi bo'lgan quloq deb hisoblangan. Tovush to'lqinlarining vujudga kelishi va tarqalishi bilan bog'liq hodisalar akustik hodisalar deb yuritiladi. Hozirgi paytda tovushning havodagi tezligi normal sharoitda 33m/sekundga teng bo'lsa, suvdagi tezligi 1500 m/sekund, po'latda esa 6000 m/sekund ekanligi o'lchov asboblari yordamida aniqlangan.

8- topshiriq. Matnni ko'chiring, qaysi uslubga mansubligini aniqlang.

Odamzod organik olamning tarkibiy qismi va uzoq davom etgan evolyutsiya jarayonining mahsuli sanaladi. Odamda oliy asab sistemasi bilan bog'liq bo'lgan: 1) aql; 2) idrok; 3) qobiliyat; 4) nutq; 5) mehnat qilish kabi xususiyatlar shakllanadi. Bu xususiyatlarning irsiylanishi juda murakkab bo'lib, u genetik va ijtimoiy omillar ta'sirida amalga oshadi.

QO'SHIMCHA O'QISH UCHUN MATNLAR

Uyali aloqaning servis xizmatlari

Barcha kompaniyalar va ko'pchilik uyali radiotelefonlar o'z mijozlariga juda ham ko'p servis xizmatlarini ko'rsatadi, masalan:

- fakslar va elektron pochta qabul qilish va jo'natish;
- radiotelefonning kichik displeyiga (ba'zida hatto rangli) qisqa matnli xabarlarni uzatish va qabul qilish (SMS-Short Message Service xizmat);
- yozib oladigan tovushli pochta va xabarlarni pochta qutisida saqlash;
- so'zlashuv va xabarlarning maxfiyligini ta'minlash;
- «qo'ng'iroqli konferensiyalarni» tashkil etish, ya'ni aloqaga birdaniga bir nechta abonentlar gURO'hini chiqarish;
- kompyuterlar, xususan ixcham SHK lar bilan bevosita ma'lumotlar almashish imkoniyati;
- WEB serverlarni ko'rish uchun radiotelefoniga moslashtirilgan brauzerni ishlatib (masalan, Nokia 8110) Internet ga bevosita simsiz murojaat qilish;
- qo'ng'iroqlarni qayta adreslash va kutish;
- axborotlarni yozib oladigan avtojavob beruvchini ishlatish imkoniyati (odatda 1—2 minutdan ko'p emas, New Star TAG 8600 radiotelefonida — 4 min.);
- abonent nomi bo'yicha yozuvni qidiradigan shaxsiy telefon ma'lumotnomasini tashkil etish imkoniyati (Siemens G1250 radiotelefonida 250 ta nomerga);
- chiqarilayotgan abonent nomerini terish uchun bitga knopkani bosish bilan yoki hatto tovush bilan dasturlashtirish imkoniyati;
- radiotelefondan so'zlashuv vaqtini hisobga olish imkoniyati;
- radiotelefonni blokirovkalash kodini o'zgartirish imkoniyati;
- ma'lumotnoma tabiatli xizmatlar.

Keyingi yillarda bloknotli kompyuterlar va kompyuter-elektron kotiblarning (PDA) paydo bo'lishini alohida ta'kidlash kerak, ular uyali telefon tarmoqlarida, xususan, ma'lumotlarni uzatish va qabul qilish uchun ishlash imkoniyatiga ega. Agar 1996 yilda yirik xalqaro ko'rgazma Se BIT da shunaqa SHK larning faqat ikkita modeli (Nokia 9000 va Apple Message Pad 130) namoyish etilgan bo'lsa, 1997 yilda ularga bevosita radiotelefondan GSM standartidagi uyali raqamli tarmoqlar bilan o'zaro ishlaydigan undan ortiq modellar qo'shildi

Uyali radiotelefondan foydalanishda paydo bo'ladigan ba'zi bir muammolarga to'xtalib o'taniz — ular ko'p emas (telefon muammolarni keltirib chiqarmasdan, balki qulaylikni ta'minlashi lozim), lekin bor.

Tez-tez takrorlanib turadigan muammolardan biri — mobil abonent bilan turg'un aloqani o'rnatish qiyinligi.

Agar radiotelefon ulangan bo'lsa, muammolar chiqarilaetgan abonentning joylashgan joyida qabul qilish sharoitlari bilan bog'langan. Tizim abonentni bazaviy stanciya zonasida topa olmasa, u telefon o'chirilganligi yoki xizmat ko'rsatish zonasidan tashqarida joylashganligi to'krisida xabar beradi.

Radiotelefon tizimda «ko'rinishi» uchun, uning qabul qilgichi navbatchi kanal bo'yicha so'rovlarni qabul qilish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak, uning uzatgichi esa bazaviy stanciya qabul qiluvchisida signalning kerakli darajasini ta'minlashi kerak. Buni qanday ta'minlash kerak? Asosan, yaxshi antenna bilan. Signal kuchsiz bo'lgan hollarda antenna faqatgina so'zlashuv chog'idagina emas, balki doimo chiqarilgan bo'lishi kerak.

Radiotelefondan ofis ichida yoki avtomashinada foydalanilganda samarali antennani tashkil etish to'g'risida birmuncha to'xtalib o'taniz.

Radiosignal uchun sizning chiroyli, shinam ofisingiz yoki yana ham chiroyliroq, serhasham avtomobilingiz bu signalning tarqilishiga xalaqit beruvchi himoya ekrani, achinarli to'siq bo'ladi.

Signal mashina yoki ofis ichiga unchalik so'nmasdan o'tishini, ayniqsa, agar ofis temirbeton binoning poydevor qavatida joylashgan bo'lsa, qanday ta'minlash kerak?

Eng samarali usul — repiter deb ataluvchi maxsus qurilmani yoki oddiy aytganda takrorlovchini ishlatishdir. Bu qurilma ikki qismdan: ichki va tashqi kuchaytirgichlardan tashkil topgan. Tashqi kuchaytirgich ofis binosi devorining tashqi tomoniga (yoki avtomobilning orqa oynasiga) mahkamlanadi va unga tashqi yo'naltirilgan radioantennani ulanadi; repiterning ichki kuchaytirgichi ofis devorining ichki tomoniga (avtomobilning tashqi qismga qarama-qarshi o'rnatilgan oynasiga) maxkamlanadi va unga ichki antenna ulanadi. Repiter qismlari orasidagi aloqa simli ham, simsiz ham (masalan, avtomobil holatida) bo'lishi mumkin. Repiterni ishlatish radiotelefon bilan ofis ichida harakatlanish erkinligini va avtomobilning «germetikligini» ta'minlaydi.

Ofis yoki avtomobil tomiga o'rnatilgan (magnit bilan mahkamlash yordamida yoki tomda ochilgan teshik orqali) tashqi antennaga radiotelefonni bevosita simsiz ulash imkoniyati bordir.

Ikkinchi muammo akkumulyator zaryadinn tejash muammosidir. Buning uchun eng samarali vosita—displeyni va klaviaturani yoritib turishni, bu mumkin bo'lganda, o'chirib qo'yish (yoritib turishda iste'mol toki 10—20 marta oshadi; kichik tejashni tovushli signalni (qo'ng'iroqni va dinamikning balandligini) pasaytirish bilan ta'minlash mumkin). Va nixoyat, oxirgi, muhim muammo GSM standartidagi radiotelefonlarga xosdir, ular zavod-tayyorlovchi tomonidan tikib quyilgan himoya kodiga egadir, bu kod telefonning ba'zi vazifalariga murojaat qilishni cheklash uchun ishlatiladi (so'zlashuvlar vaqtini hisobga oluvchi hisoblagichni o'chirish, blokirovkalash kodini almashtirish va b.). Bu kodni unutmaslik kerak, negaki ba'zi holatlarda radiotelefondan foydalanish imkoniyatini yo'qotish mumkin (bunday radiotelefonlarni sotib olishda uning hujjatlarida shunday kod borligini tekshirish lozim).Xulosada uyali aloqa tizimi

rivojlanishining ba'zi istiqbollarini va foydalanuvchi tomonidan standartni va operatorni tanlash muammosini ko'rib chiqaniz. Uyali radiotelefon tizimlari rivojlanishining birinchi bosqichida butun dunyoda, AMPS, NMT va b. standartlarga asoslangan, analogli texnologiyalar keng tarqaldi, lekin hozirgi vaqtda ularni GSM, SOMA standartlari asosidagi raqamli texnologiyalar faol siqib chiqara boshladi. Birinchi paydo bo'lgan GSM raqamli standarti g'arbiy Evropada mustaxkam o'rnanib oldi, Xitoy, Xindiston, Avstraliya va Rossiyada rivojlanmoqda; CDMA amerikacha standart AQSH, Braziliya, Yaponiya va Janubi-Sharqiy Osiyoning bir qator mamlakatlarida faol tatbiq etilmoqda.

Topshiriq. Matnni o'qing va mazmunini aytib bering.

TRANKINGLI RADIOTELEFON TIZIMLARI

Trankingli aloqa — ikki tomonlama mobil aloqaning eng tezkor turi harakatlanadigan abonentlar guruhini koordinatsiyalash uchun eng samarali usuldir.

Aloqaning trankingli tizimlari shaxsiy foydalanuvchilar uchun unchalik qiziq emas (ular orasidagi aloqa uyali radiotelefon tizimlarining alohida imtiyoziga bo'lib qoladi); ular korporativ tashkilotlar uchun, guruhda foydalanuvchilar: tashkiliy belgilari yoki oddiy «manfaatlari» bo'yicha birlashtirilgan foydalanuvchilar guruhlari o'rtasida «bir zumlik» aloqa uchun istiqbolli va samaralidir. Trafik (axborotni uzatish) tez-tez asosan tranking tizimlari ichida bo'ladi va abonentlarning umumiy foydalaniladigan telefon tarmoqlariga chiqishi mumkin, lekin bu alohida holatlarda taxmin qilinadi.

Trankingli aloqa tizimi (trunk — tana, poya) o'z ichiga bazaviy stanciyani (ba'zida bir nechta va retranslyatorlar bilan) va teleskopik antennali abonent radiostanciyalarini (trankli radiotelefonlar) oladi.

Bazaviy stanciya telefon liniyasi bilan bog'langan va katta radiusda ishlaydigan (50—100 km gacha) retranslyator bilan ulangan. Trankli radiotelefonlar juda ishonchli, ixcham va bir nechta variantlarda tayyorlanadi: olib yuriladigan — ish radiusi — 20—35 km, og'irligi 300 dan 500 grammgacha; tashib yuriladigan — ish radiusi — 35—70 km, og'irligi 1 kg ga yaqin; stacionar — ish radiusi 50—120 km, og'irligi odatda 1 kg dan ko'p. Trankingli aloqaning terrioriyani qoplash bo'yicha o'rtalashtirilgan imkoniyatlari 9-rasmda ko'rsatilgan.

Umuman, trankingli tizimlar uchun yuqori texnologiyalardan foydalanib bajarilgan yap-yangi uskunarlar (ular abonent uchun ham, tarmoq operatori uchun ham yaxshi servisga ega), harakatlanuvchi ob'ektlar bilan to'laqonli dupleksli yoki yarim dupleksli radiotelefon aloqasini ta'minlaydigan uskunarlar, analog va

raqamli rejimlarda ishlash xosdir. Tranking yordanida kichik sondagi radiokanallar ko'p sonli foydalanuvchilar o'rtasida dinamik taqsimlanadi. Bitta kanalga 50 tagacha va undan ortiq abonentlar to'g'ri keladi; abonentlar telefonni unchalik zo'r berib ishlatmaganligi, bazaviy stanciya koncentrator rejimida ishlaganligi (ya'ni hamma radiokanallarni faqat unga murojaat qilgan abonentlar o'rtasida taqsimlaydi) tufayli «band» holati ehtimolligi yuqori emas (bitta kanalga xattoki bir nechta abonentni maxkam birlashtirilganga qaraganga nisbatan kamroq)

Radiotelefonlar bazaviy stanciyalarning ish zonasida joylasha turib va ular orqali telefon tarmog'ining ixtiyoriy abonent (shu jumladan trankingli abonent bilan ham) bilan bog'lanib, tizimda ham, bir-biri bilan bazaviy radiostanciyalarning ham ichkarisida, ham zonasidan tashqarida mustaqil ravishda ham ishlashi mumkin. Birinchi holatda abonentlarning bevosita aloqasida ulanishlar katta tezkorlik bilan ta'minlanadi. Bazaviy stanciyalarning ishtirokisiz abonentlarning bevosita aloqaga kirish imkoniyati trankingli tizimlarning uyali tizimlardan asosiy, global farqidir.

Topshiriq. Matnni o'qing va mazmunini aytib bering.

TRANKING ALOQANING STANDARTLARI, OPERATORLARI VA APPARATURASI.

Trankingli aloqaning bir nechta ish standartlari (bayonnomalari) mavjud: Smart Trunk, MPT 1327, LTR (hammasi analogli kanallar uchun) va yangi TETRA standarti (raqamli kanallar uchun), ular tizimning ham lokal, ham taqsimlangan tarmoq rejimlarida ishlashini ta'minlaydi. Rossiyada birinchi marta 1992 yilda taqdim etilgan va butun jahonda ma'lum bo'lgan Smart Trunk tizimining rivojlanishi bo'lgan Smart Trunk II tizimi juda ommaviydir, u boshlanishda keng foydalanish uchun bitta zonali (lokal) sifatida ishlab chiqilgan. Hozirda Smart Trunk II tizimlari ham lokal, ham tarmoqli rejimlarda ishlatilmoqda. Ishlashning tarmoqli varianti ixcham territoriyaning qamrab olish uchun yaqin joylashishi shart bo'lmagan, lekin xizmat ko'rsatilayotgan hududlarning joylashishiga mos ravishda joylashgan nechta bazaviy stanciyalar va retranslyatorlarning bo'lishligini ko'zda tutadi. Mumkin bo'lgan variantlardan biri, masalan, firmaning markaziy ofisi joylashgan va abonentlar zichligi yuqori bo'lgan shahar tumanlarida bitta yoki bir nechta retranslyatorlarni hamda firma filiallari, dam olish zonalarini va firma xodimlarining dala xovlilari va sh.o'. joylashgan zonalarda alohida retranslyatorlarni o'rnatishdan iborat.

Taqsimlangan tarmoqli trankingli aloqa abonentni bitta bazaviy stanciya zonasidan boshqasiga o'tganda (rouming), avtomatik qayta qayd qilish va abonent

boshqa zonaga o'tganda unga kelayotgan chiqaruvlarni avtomatik qayta adreslashni ta'minlaydi.

Aloqani tashkil etishda abonentlar muhimligi hisobga olinishi mumkin, aloqa himoyalanganligi ta'minlanadi (abonentlar boshqa so'zlashuvlarga aralasha olmaydi va band bo'lgan kanallarda ishlay olmaydi). Har bir trunkli radiotelefon o'zining noyob identifikatsiyalovchi nomeriga ega bo'ladi, shu tufayli tarmoqqa begona abonentlarning ruxsat etilmagan murojaat qilishlarining oldi olinadi.

Topshiriq. Matnni o'qing va mazmunini aytib bering.

«MOBIL ABONENT — MOBIL ABONENT» ULANISH.

Mobil abonentni chiqarish uchun trunkli radiotelefon klaviaturasida chiqarilayotgan abonent nomerini terish kerak va "3*" rejim knopkasini bosish kerak. Agar faqat rejim knopkasi bosilgan bo'lsa, u holda gudok eshitiladi va chiqarayotgan abonentga chiqarilayotgan abonent nomerini terishni boshlash uchun 6 sekund vaqt beriladi. Abonentni chaqirish, telefon liniyasini ishlatmasdan, radiokanal bo'yicha amalga oshiriladi.

Nomer to'g'ri terilgandan keyin chiqarayotgan apparat nazoratchisi ishchi chastotalar oralig'ini skanerlashni boshlaydi, bo'sh kanalni topadi, radiouzatkichini ulaydi va shu radiokanal bo'yicha chiqarilayotgan abonentga signal yuboradi. Chiqarilayotgan abonent javob bergandan keyin ulanish kodi shakllantiriladi va ikkala abonent aloqa seansi o'rnatilganligini xabar beruvchi tovushli signalni eshitadi. Aloqa seansining tugashi ixtiyoriy abonentdan uzib qo'yish kodini qabul qilinganda amalga oshiriladi.

Aloqaning guruhli rejimlari. Bir nechta mobil abonentlarini guruhga birlashtirish va ularga yagona guruhli nomerni berish mumkin. Bu nomer bo'yicha shakllantirilgan guruhning barcha abonentlarini birdaniga chiqarish mumkin. Chiqarish tartibi yakka abonentni chiqarish kabi. Shunday qilib, ko'pchilik abonentlar o'rtasida birdaniga «konferens-alloqa» va bitga abonentning ko'pchilik abonentlar bilan «aylanma aloqasi» amalga oshirilishi mumkin.

Falokatli chaqiruvlar. Bazaviy stansiyadagi tizim operatorini tezda chiqarish "9*" rejimlar knopkasini bosish bilan amalga oshiriladi. Falokat yoki xavfli holat bo'lganda "0*" rejimlar knopkasini bosish bilan oldindan dasturlashtirilgan falokatli telefon nomerini avtomatik uzatish mumkin. Agar falokatli nomerni terishga harakat qilinganda hamma kanallar band bo'lsa, u holda nazoratchi falokatli qo'ng'iroqning o'tib ketishi uchun so'zlashuvlardan bittasini uzadi.

Trankli radiotelefon trankingli tizimning xizmat doirasidan tashqarida ishlashi uchun uni oddiy radiostanciya sifatida ishlash rejimiga o'tkazilishi mumkin. Masalan, trankli radiotelefonlar bilan jixozlangan ikkita avtomobil safarga yuborilgan, trankingli tizimning xizmat doirasidan chiqishda radiotelefonlar trankli rejimdan oddiy rejimga qayta ulanadi va avtomobillar yo'lda bir-biri bilan tezkor aloqani ushlab turishlari mumkin. Smart Trunk II tizimlari odatda korporativ tizimlar sifatida yaratiladi: ular aniq bir foydalanuvchiga mo'ljallangan va aniq bir muammo asosida maxsus firma (masalan, «T-Xelper» XD) tomonidan hisoblab chiqiladi va quriladi. Bunday yondashuv vositalarni maksimal iqtisod qilish (hech qanday ortiqcha narsa sotib olinmaydi) va vaqtni (ishlaydigan tizim tezkor yaratiladi) tejashga imkoniyat yaratadi. SHu bilan birga joriy moliyaviy imkoniyatlar va aloqa xizmatlariga bo'lgan talablarga bog'liq ravishda qisqa ko'rinishli tizimni ko'rish, keyin esa uni rivojlantirish mumkin.

Topshiriq. Matnni o'qing va mazmunini aytib bering.

PEYJINGLI ALOQA TIZIMLARI

Mobil telefonlar, peyjerlar tadbirkor kishilar hayot tarzini o'zgartirib, ularga voqealar rivojidan bir laxza ham ajralmasdan doimo aloqada bo'lish imkonini berdi.

Peyjingli aloqa tizimlari shaxsiy radiochiqarish tizimining eng ommaviy va keng tarqalgan variantidir. Peyjer uyali radiotelefon bilan bir qatorda tadbirkor odam obro'si (imiji) elementi bo'lib qoldi.

SHAXSIY RADIOCHIQARISH TIZIMLARI

Shaxsiy radiochiqarish tizimlari (radioqidiruvchi aloqa) bu tizimlar abonentlariga axborotni tezkor qidirish va uzatish uchun mo'ljallangan.

Shaxsiy radiochiqarish tizimlari tizim abonentlariga shaxsiy biriktirilgan, miniatyur qabul qiluvchi elementli radiokanallar bilan bog'langan markaziy qabul qiluvchi-uzatuvchi radioapparatradan (umumiy holda qabul qiluvchi-uzatuvchi qurilmalardan) tuzilgan. Bunday qabul qilgichga (u cho'ntakka osongina joylashadi) ega bo'lgan abonent uni navbatchi rejimda ushlaydi; markaziy pultdan chiqaruv kelganda qabul qilgich abonent diqqatini jalb etuvchi vibraciya yoki tovushli signal chiqaradi. Abonent qabul qilgichini ish rejimiga ulaydi va o'ziga yuborilgan axborotni eshitadi yoki jajji displeyda ko'rib chiqadi.

SHAXSIY RADIOCHIQUARISH TIZIMLARINING HUDUDIY VA LOKAL TURLARI

Lokal tizimlar bir korxona yoki tashkilot hududida qo'llaniladi va odatda past chastotali radiokanallardan foydalanadi (bu holatda antenna ilmoqli tebratkich ko'rinishiga ega bo'lib, faqat korxona hududini qamrab oladi va undan tashqarida radioholakitlar hosil qilmaydi). Past chastotali (10—40 kGc) radioqidiruvchi tizimlarda ma'lumotlarni uzatish faqat bir taraflama: markaziy pultdan abonentlarga tomon boradi.

Bunday tizimlarga misol tariqasida 49 abonentga mo'ljallangan «Poisk», 90 abonentga mo'ljallangan «Svyaz» tizimlarini keltirish mumkin; hududni qamrab olishi — 1 kv km gacha.

Hududiy tizimlar bir necha o'nlab va yuzlab megagersli diapazonda ishlovchi yuqori chastotali kanallardan foydalanadi, va kattaroq hududlarni qamrab oladi. Yuqori chastotali tizimlar ikki taraflamadir (radiotelefon aloqaga o'xshash), lekin ko'pincha bir taraflama bo'ladi.

SHaxsiy radiochiqarish hududiy tizimlarining ommaviy rivojlanishi peyjingli aloqa tizimi ko'rinishida bo'ladi, bu ularning foydalanish doirasini, xususan, lokal korxona va tashkilotlarda sezilarli kengaytiradi.

PEYJINGLI ALOQA

Peyjingli aloqa o'zining paydo bo'lgan vaqtidan boshlab (50-yillarning o'rtalari) bir xil ma'noli bo'lmagan holda qabul qilindi. Uning foydaliligi, so'zsiz, aloqaning yuqori tezkorligi va narxi pastligi, chastotali resursni samarali ishlatishligidir. Uning eng asosiy kamchiligi shundaki, u shu paytga ham qator aloqaning bir taraflama turi bo'lib, bu uning ishonchliligini sezilarli pasaytiradi. Lekin bu kamchiligiga qaramay, peyjingli aloqa hozirgi vaqtda haqiqatda ommaviy tarqaldi. Peyjingli aloqaning abonentlari soni jahonda o'nlab million odamga etadi; rivojlangan mamlakatlarda peyjingli aloqadan 20% gacha aholi foydalanadi.

Peyjing tizimining asosini peyjingli terminal tashkil etadi, u nazoratchini qabul qilish-uzatish qurilmasidan, retranslyator, boshqarish pulti va antennadan tashkil topgan. Ma'lumotni uzatish uchun telefon, kompyuter, klaviaturadan foydalanish mumkin, qabul qilish uchun esa — jajji UQT-qabul qilgich — «peyjer» (peyjingli tizimlar 146-174 MGc chastotalar diapazonida) ishlatiladi.

Har bir peyjerga alohida telefon nomeri mos keladi va u bilan bog'lanish uchun nomerni terish va xabarni uzatish kerak.

YAqin kelajakda ikki taraflama peyjerlarning paydo bo'lishi qutilmoqda, u faqat axborotni qabul qilib qolmasdan, balki ma'lumotlarni qabul qilganligi to'g'risida xabar va qisqa kodlantan javoblar yuborishi mumkin (ko'rgazmalarda shunday peyjerlarning ilk namunalari namoyish qilindi).

Texnologiyaning zamonaviy darajasi ixtiyoriy o'lchamdagi peyjing tizimini — ofis miqyosidan tortib to umumdavlat miqyosigacha — ko'rish imkonini beradi.

PEYJINGLI TIZIM TURLARI

Bu tizimlarning uchta turi eng harakterlidir: korporativ, lokal va hududiy tizimlar.

Korporativ peyjing tizimlari ofis, bino ichida, alohida korxona va ularga tegishli bo'lgan hududlarda aloqani tashkil etish uchun mo'ljallangan. Ularni qo'llashning tipik misollari- katta ofislar, mehmonxonalar, kasalxonalar, aeroportlar. Ular peyjerga ega bo'lgan ixtiyoriy xodimga uning joylashgan joyidan qati nazar, tezda ma'lumotni uzatish imkonini beradi.

Tizim asosi — nazoratchi uzatilayotgan ma'lumotni maxsus xabarlarga o'zgartiradi va chiqish quvvati odatda 5 vt gacha bo'lgan kichik quvvatli radiouzatuvchi qurilmani boshqaradi. Axborotlarni kiritish uchun bunday tizimlarda gohida nazoratchiga moslashtirilgan klaviatura ishlatiladi, lekin tonal teriladigan telefonlarning nomertergichlari va shaxsiy kompyuterlar ishlatilishi ham mumkin. Telefon apparatning nomertergichidan faqat raqamli axborotni kiritish mumkin. Axborotni kiritish uchun tashkilotning korporativ kompyuter tarmog'iga ulangan shaxsiy kompyuterlardan foydalanish eng samaralidir. Bu so'nggi holda maxsus dasturli ta'minot mavjud bo'lganda, operator yordanidan foydalanmasdan, peyjerga abonent adresiga faks bo'yicha yoki elektron pochta bo'yicha olingan axborotlarni yuborish mumkin.

Lokal peyjingli tizimlar o'nlab kilometrli harakat radiusiga va ko'p yukli abonentlarga (bir necha minggacha) ega. Bunday tizimlarda uzatkichlarning chiqish quvvati 150—300 vt ga etadi. Ular katga balandlikka o'rnatiladigan samarali antennalar bilan jixozlangan. Xabarlar telefon bo'yicha operator tomonidan qabul qilinadi va pult yordanida kiritiladi. Korporativ tizimlardagi kabi, ma'lumotlarni tonal kiritiladigan telefon nomertergichlari, shaxsiy kompyuterlardan, operatorlarni chetlab o'tib kiritish imkoniyati mavjud. Mijoz adresiga olingan qisqa faks — axborotlarni va elektron pochta axborotlarini uzatish uchun adresli ma'lumotlarni avtomatik oxiriga teradigan maxsus kirishlar mavjuddir.

Hududiy peyjing tizimlari yanada kattaroq hududni qamrab oladi va shuning uchun ular bir necha peyjer terminalli ko'p zonali tizimdir. Bunday tizimlar eng

rivojlangan funktsional va servis imkoniyatlariga ega va odatda, umumiy foydalaniladigan ochiq tizimlar bo'ladi.

PEYJINGLI ALOQANING BAYONNOMALARI VA OPERATORLARI

Peyjingli tizimlarda ma'lumotlarni uzatish turli xil almashish bayonnomalari asosida quriladi.

Ular uchun ishlab chiqilgan birinchi bayonnoma signalni ikkita chastota to'plani ko'rinishida yuborishga asoslangan Two Tones (ikkita ton) bayonnomasi bo'ldi. Bunday bayonnoma uchun peyjer aniq bir chastotalarga sozlangan, oddiy chastota — modulyatsiyalangan signalni radioqabul qilgich ko'rinishiga ega edi (chastotaning bu aniq to'plami chiqarilayotgan peyjer nomeriga mos keladi). Bu bayonnoma faqat qisqa tovushli xabarlash bilan chiqarishni ta'minladi va faqat uncha katga bo'lmagan sondagi abonentlarga xizmat ko'rsatish imkonini berdi.

Keyinchalik ishlab chiqilgan ko'p sonli bayonnomalardan eng muvaffaqiyatlisi POCSAG bayonnomasidir. Xalqaro maslahat qo'mitasi tomonidan ma'qullangan va qabul qilingan standart sifatida u butun jahonda keng tarqalgan. Bu bayonnoma 2 mln gacha abonentlarga xizmat ko'rsatishni ta'minlaydi va faqat tonalligina emas, balki matnli kodlashtirilgan axborotlarni ham uzatish imkonini beradi. Ma'lumotlarni uzatish tezligi 512, 1200 va 2400 bit/s ni tashkil etadi. Bayonnomaning standartlashtirilganligi va uni keng qo'llanishi hisobiga rouming masalasi engil hol etiladi — turli kompaniya-operatorlar xech qanday muammosiz mijozlarni bir-biriga berishi va qayta adreslashi mumkin.

Boshqa bayonnoma, chunonchi RDS (Radio Data System) bayonnomasi axborotlarni uzatish uchun radio va televidenie tarmog'idan foydalanadi. Bu bayonnomada ishlaydigan peyjerlar chastotali-modulyatsiyalangan signallar bilan ishlaydigan va RDS-diapazonda uzatiladigan signallarni kuzatib boradigan radioqabul qilgich ko'rinishiga ega. Umuman RDS bayonnomasi boshlanishda, radiostanciyaga sozlashni avtomatlashtirish maqsadida radioeshittirish uchun va bu sozlash natijalarini (radiostanciya nomini va uning ishchi chastotasini) tasvirlash uchun ishlab chiqilgan, bu avtomobil qabul qilgichlari uchun juda muhim edi. O'zining keyingi rivojlanishida bayonnoma avtomobil qabul qilgichi uchun juda foydali bo'lgan undan ortiq turli xil servis vazifalarini bajarish imkonini berdi (Pi-Programme Indication — qabul qilgich displeyida radiostanciyaning nomini va ishchi chastotasini aks ettirish, PSN-Programme Service Name — radiostanciya uzatayotgan dasturlar harakteri to'g'risida ma'lumot berish, TP-Traffic Programme identification — trassada harakatni tashkil etish tartibi to'g'risida ma'lumot berish, TA-Traffic Announcement signal — yo'ldagi vaziyatning o'zgarishi to'g'risida ma'lumot berish va boshqalar), shu jumladan radiopeyjing vazifasini (RP - Radio

Paging) bajarish imkonini berdi. SHuning uchun RDS bayonnomasidagi peyjer vazifasini avtomobil radio qabul qilgichi ham, maxsus ixcham apparat ham bajarishi mumkin. Rossiyada hozircha faqat ikkita RDS funkciya: PI va RP, ya'ni qabul qilinayotgan dasto'rni identifikatsiyalash va peyjing axborotlarini uzatish eng yaxshi rivojlanmoqda. Lekin, 66—108 MGc (RDS peyjing standartining chastota diapazoni) oraliqda stereofonik radioeshitgirishlarni olib boruvchi radiostanciyalar bu bayonnomani yanada to'liqroq amalga oshirishga qiziqishmoqda, bu standartda ishlovchi peyjing kompaniyalari holitdan MDHning 30 shaharini qamrab olgan, bitga roumingli fazoni yaratishga imkon bergan asociatsiyani tashkil etdilar. CHet elda bir qator shaharlarda (masalan, Frankfurt-Maynda) RDS bayonnomasi asosida avtomobilni avtomatik boshqarish tizimi mavjuddir — avtomobilning harakati vaqtida yo'lovchilar audio-va videodasturlar bilan zavqlanib dam oladilar, «avtopilot» esa kompyuter xotirasiga yozilgan marshrut bo'yicha mashinani xaydab boradi va faqatgina qiyin yo'l vaziyatlari yaqinlashganda insonni boshqarishni o'z qo'liga olishi zarurligi to'g'risida ogohlantiradi.

Hozirgi kunda peyjing aloqasi uchun yangi yuqori tezlikli bayonnomalari ishlab chiqilgan va ular doimiy ravishda foydalanishga topshirilmoqda. Ko'plab mamlakatlarda faol ishlatilayotgan FLEX (Flexible wide-area protocol; flexibility — moslashuvchan) bayonnomasi eng qiziqarli va istiqbollidir, u 6400 bit/s gacha uzatish tezligini ta'minlaydi; bu bayonnomaning boshqa turlari yana ham qiziqroqdir: ReFLEX bayonnomasi ikki tomonlama uzatish imkoniyatini beradi, ya'ni peyjer egasi faqatgina axborotni qabul qilib qolmasdan, balki uning olinganligi to'g'risida tasdiqni yuboradi yoki oldindan ko'zda tutilgan kod yordanida qisqacha javob beradi; bu bayonnomada eng yuqori uzatish tezligi 25,6 Kbit/s; InFLEXion bayonnomasi yanada kattaroq uzatish tezligiga — 112 Kbit/s gacha ega.

3200 bit/s gacha uzatish tezligini ta'minlaydigan deyarli o'xshash ReFLEX ikki tomonlama bayonnomasi Nexus Isroil firmasi tomonidan ishlab chiqilgan;

ERMES tezkor bayonnomasi (European Radio Message System) FLEX ga raqobatdosh hisoblanadi, u 1992 yilda Evropa standartlash instituti tomonidan telekommunikatsiya sohasida, qat'iy belgilangan chastotalar oralig'idan: 169, 425—469, 800 MGc dan va 6400 bit/s gacha uzatish tezligidan foydalanadigan yagona Evropa standarti sifatida tasdiqlangan.

PEYJERLAR

Peyjerlar oxangli, raqamli va matnli bo'ladi.

Oxangli peyjerlar eng oddiy, arzon va kichik o'lchamlidir (gugurt qutisi o'lchamlari kabi); ular faqat abonentni chiqaruv to'g'risida tebramali, tovushli

yoki yorug'lik xabari bilan ma'lum qiladi, bunda bildirish signali tipi oldindan abonent tanlab olgan xabarlarni shartli kodlashi mumkin: tovushli pochta qutisiga qo'ng'iroq qilish, ofisga qo'ng'iroq qilish, uyga qo'ng'iroq qilish va sh.o'.

Misol. Philips firmasining PRG1012 oxangli peyjeri.

Raqamli peyjerlar ko'proq mukammallashtandir, ular odatda displey (10—20 belgili) va tezkor xotiraga (80—200 simvol yoki 8—20 ta xabarga) ega; displeyga raqamli xabar uzatilishi mumkin (qo'ng'iroq qilinishi kerak bo'lgan telefon nomeri; biror oldindan kelishilgan voqea vaqti; akciya kursi va sh.o'). Bunday peyjerni tovushli pochta qutisi (TPQ) bilan birgalikda ishlatish qulaydir, bu deyarli har bir peyjing tizimida tashkil etiladi — bu holda peyjerga TPQ, ga abonent adresiga axborot tushganligi to'g'risida xabar beriladi. Bu axborotni abonent ixtiyoriy yaqinroqda joylashgan pochta qutisiga qo'ng'iroq qilib olishi mumkin (TPQ ga murojaat qilish tabiiyki, maxfiydir — identifiqator va yoki parol bo'yicha).

Misol. Philips PRO 1068, NEC PN3PV-4C, Bravo Plus, Bravo Express, Life Style — oxirgi uchasi Motorola firmasiniqidir.

Matnli peyjerlar eng mukammallashtangan. Matnli peyjerlar modellari juda xilma xil: ularning ko'pchiligi xabarni displeyga rus tilida (12-rasm), ba'zi birlari faqat ingliz tilida chiqaradi ular soat, budilnik, xabarning kelgan kuni va vaqtini qayd qilish tizimiga ega. Matnli peyjer yozuv daftari, belgilangan uchrashuv yoki telefon qo'ng'irog'i vaqti to'g'risida ogoxlantiruvchi taymer tizimli xaftalik bo'lib xizmat qilishi mumkin.

MATNLI PEYJERLAR

Matnli peyjerlarning eng ommaviy va keng tarqalgani Motorola Advisor peyjerlaridir (shu jumladan ularning Motorola Advisor Latin, Cyrillic, Linguist modifikatsiyalari), 1996 yilda ularni sotish hajmi bu klassdagi peyjerlarni hamma sotilganlarini yarmidan ko'prog'ini tashkil etdi. Ko'p tilli (40 tildan oshiqroq) Motorola Advisor Linguist peyjerlari 512, 1260, 2400 bit/s tezlik bilan 138—174 MGc (A03TQB5-962 AA modeli) yoki 408-512 MGc (AO4TQB5962 AA modeli) chastotalar diapazonlarda ishlaydi, 6400 simvolli xotiraga (10 tagacha avtomatik saqlanadigan xabarlar) ega, bitta qabul qilinayotgan xabarning maksimal uzunligi 1984 ta belgi, 4-satrlı displeyga (satrda 20 ta belgi) ega; peyjer o'lchamlari 8,58x5,9x1,98 sm, og'irligi 116,6 g.

Yana quyidagi matnli peyjerlar keng ishlatiladi:

— NEC firmasini: NEC Mini — har biri 120 belgili 16 ta xabarga oid xotira, ikki tilli (ham rus, ham ingliz tilida); NEC 21A Maxima har biri 2000 belgili 231 ta xabarga oid kengaytirilgan xotiraga ega, shu bilan birga kompyuterga o'xshab

ma'lumotlarni fayllar va direktoriylar bo'yicha saqlashni amalga oshiradi; berilgan vaqtda belgilangan qo'ng'iroqlar, uch: rashuvlar to'g'risida eslatish vazifasi mavjud bo'lgan elektron «yozuv daftari» ga ega; NEC SAM;
— Philips firmasiniki: Philips PRG2310, Messenger Lux, PRG2220;
— Motorola firmasiniki: Motorola Sen ptor (LX1 va LX2), Memo va Bravo Express va b.

PEYJINGLI AVLODNING SERVIS XIZMATLARI

Qisqa ma'lumotli axborotlarni bevosita peyjerga uzatish maqsadga muvofiqdir, bir muncha uzunroqlarini uzatish uchun tovushli pochta qutisini (TPQ) ishlatish tavsiya etiladi. Ma'lumotni uzatish uchun TPQ ni ishlatganda peyjerning telefon nomerini terish va axborotni avtojavob beruvchiga uzatish kabi aytib turish kerak. Bu holatda peyjer ekranida xabarning paydo bo'lishidan tashqari u TPQ ga yoziladi va saqlanadi; uni ixtiyoriy qulay fursatda, telefon nomerini va siz uchun o'rnatilgan murojaat qilish kodini (parol) terib, eshitib ko'rish mumkin.

Ma'lumot peyjerga quyidagicha uzatilishi mumkin:

- bevosita telefonning tonal nomer tergichidan;
- telefonning mikrofoniga aytib turilib, keyinchalik operator yoki dispatcher orqali uzatish;
- Tashqi aloqa kanalidan yoki kompyuterdan (modem orqali) kiritish.

Axborotni efirga uzatishda u kodlanadi, shuning uchun ularni eshitib ko'rishning imkoniyati yo'q; tovushni raqamlash va raqamlangan tovushni qayta tiklash bevosita modem bilan, masalan, Zoom VFDXV.32bis faks-modeni bilan bajarilishi mumkin.

Har bir terilayotgan raqamga aniq bir tovushli oxang mos keladigan tonalli nomer terish magnit kartalari bilan ishlovchi ko'pgina zamonaviy telefon apparatlarida va ko'chadagi taksofonlarda bor. Impulsli teriladigan TA uchun telefonli qo'shimcha o'zgartirgichni (biper) ishlatish mumkin.

Peyjerdan olinadigan servis xizmatlari unga xizmat ko'rsatayotgan operatorga bog'liq.

Ko'pchilik zamonaviy kompaniya-operatorlar quyidagi ko'shimcha xizmatlarni taqdim etadi:

- peyjingli aloqaning boshqa operatorlari bilan rouming shu jumladan chet elda;
- axborotli kompyuter tarmoqlarida ishlash imkoniyati;
- peyjerni kompyuter portiga ulash;
- ma'lumotlarni peydjerga aloqa kanali bo'yicha, operatorni chetlab o'tib, uzatish;

- tovushli xabarlarni uzoq saqlash bilan tovushli pochta;
- shaxsiy avtojavob beruvchini tashkil etish imkoniyati;
- xabarlarni faks bo'yicha va elektron pochta bo'yicha olish imkoniyati;
- xabarlarni oldindan kelishilgan vaqt oralig'i bo'yicha takrorlash;
- xabarlarni kechiktirish bilan va belgilangan vaqtda uzatish;
- xabarlarni oldindan ko'rsatilgan tilga tarjima qilib uzatish;
- kerakli vaqtda kechiktirib bo'lmaydigan ishlar haqida eslatish (kotib vazifasi);
- xabarlarni birdaniga abonentlar gURO'higa uzatish;
- peyjerga kelgan xabarlarni abonent faksida va/yoki elektron pochtaida takrorlash;
- xonadon, ofis, mashinani qo'riqlash signalizatsiyasi biron-bir telefonga yoki radiotelefonga ulanganda, uning ichiga tushganligi to'g'risida axborotni olish;
- ikki taraflama aloqada signalizatsiya, boshqa oddiy boshqarish operatsiyalarini ulash va uzish imkoniyati;
- abonentning yo'qlik vaqtida peyjerni uzib quyib, hamma axborotlarni operator xotirasida yig'ish;
- peyjer operatorning xizmat ko'rsatish doirasidan chiqqanligi to'g'risida avtomatik xabar berish;
- tezkor yangiliklarni uzatish: valyuta savdolari yakuni va boshqa moliyaviy yangiliklar, turli joylardagi ob-havo ma'lumoti, transport xronikasi, xuquqiy ma'lumot, bir nechta axborot kanallari bo'yicha konsertlar va diskotekalarni oldindan e'lon qilish va b.

Peyjingli aloqa tizimining abonentlari bo'lish uchun:

- kompaniyani — peyjingli aloqa operatorini tanlash lozim;
- peyjerni tanlash lozim.

Peyjing operatorini tanlashda quyidagilarni hisobga olish lozim:

- operatorning ish doirasi (u qamrab olayotgan hudud) va boshqa joylar bilan rouming borligi;
- operator ishlaydigan bayonnoma va unga ma'lumotlarni uzatish tezligi;
- operator taqdim etadigan servis xizmatlari va ularning narxi;
- ulanish va oylik abonentlik to'lov narxi;
- tanlanayotgan bayonnomada ishlatilayotgan peyjerlarning imkoniyatlari va narxi.

PEYJER SIZGA NIMASI BILAN FOYDALI

Shaxsan Sizga:

- telefon oldida kerakli qo'ng'iroqni kutib navbatchilik qilish zarur bo'lmaydi;
- do'stlar, qarindoshlar va Sizga yaqin kishilar bilan doimiy aloqani ushlab turish imkoniyati bilan;
- o'rtoqlaringizni, qarindoshlaringizni va yaqinlaringizni tabriklash kerakligi to'g'risida o'z vaqtida ogoxlantirishni olish bilan;
- yoqimsiz odam bilan so'zlashuvdan holos bo'lish imkoniyati bilan;
- peyjerga navbatdagi ishlar yoki navbatdagi haridlar po'yxatini yozib qo'yish imkoniyati bilan;
- peyjerni ishonchli budilnik sifatida ishlatish imkoniyati bilan.

Sizning biznesingizga:

- to'g'ri qaror qabul qilish imkonini beruvchi muhim axborotni tezda olish imkoniyati bilan;
- ixtiyoriy vaqtda va istalgan joyda mijozlar va sheriklar bilan muloqat qilish imkoniyati bilan;
- tadbirkorlik uchrashuvi bekor qilinganligi yoki ko'chirilganligi haqida axborotni o'z vaqtida olish imkoniyati bilan va shunga o'xshash va shu kabilar.

ISH QOG'OZLARI

ARIZA

(Заявление)

Заявление – документ, составленный на имя конкретной организации, должностного лица, содержащий какую-либо просьбу, предложение или жалобу.

Необходимыми элементами заявления являются следующие:

1. Наименование организации или Ф.И.О. должностного лица, кому направлено заявление.
2. Ф.И.О., местожительство, должность заявителя.
3. Наименование документа (Заявление)
4. Основной текст (предложение, просьба, жалоба)
5. Прилагаемые документы (при необходимости)
6. Подпись, фамилия и инициалы заявителя.
7. Дата подачи заявления.

Необходимые части заявления не всегда повторяются одинаково, к примеру, сотрудник, пишущий заявление на имя руководителя предприятия, где он работает, не указывает своего адреса, а лишь указывает отдел (часть), где работает и свою должность.

Части заявления располагаются следующим образом.

Namunalar

TATU rektori, professor
X.A.Muxitdinovga
120-11 guruh talabasi
Ozoda Sobirjonovna Yusufjonovadan

ARIZA

Meni tahsil olayotgan fakultetdan axborot texnologiyalari fakultetiga
o'tqazishingizni so'rayman.

2011.31.08

imzo

O.S. Yusufjonova

TARJIMAI HOL

(Автобиография)

Автобиография – изложение тем или иным лицом о своей личной жизни и деятельности. Она не имеет жесткой формы, может быть краткой и полной. Хотя и пишется произвольно, автобиография имеет некоторые обязательные элементы:

1. Наименование документа.

2. Текст:

- Ф.И.О. автора;

- дата и место рождения;

- краткие сведения о родителях (Ф.И.О. место работы);

- образование и специальность по образованию;

- виды трудовой деятельности;

- последнее место работы и должность;

- премии и поощрения;

- участие в общественной работе;

- семейное положение;

- адрес;

3. Дата.

4. Подпись.

Topshiriq. O'qing, namunadan foydalanib, tarjimai holingizni yozing.

TARJIMAI HOL

Men, Avazbek Alisherovich Azizov, 1988-yil 22-martda Toshkent shahrida, hizmatchi oilasida tug'ildim.

Otam, Alisher Hosilovich Azizov, 1965-yilda tug'ilgan, 7-oilaviy shifoxonada shifokor bo'lib ishlaydi.

Onam, Latofat Yoqubovna Azizova, 1967-yilda tug'ilgan, 15-maktabda o'qituvchi bo'lib ishlaydi.

1995 yildan 2006 yilgacha Toshkent shahridagi 1-o'rta maktabda o'qidim. 2006 yilda Toshkent axborot texnologiyalari universitetining axborot texnologiyalari fakultetiga o'qishga kirdim.

Bir necha jamoat ishlarida ham qatnashaman, jumladan, «Kamolot» yoshlar harakati a'zosiman.

Uylanmaganman.

Mening turar joyim: 700210, Toshkent, Usmon Nosir ko'chasi 5-uy, 27-xonadon. Tel : 272-28-61

2008 yil 14.01

(imzo)

A.Azizov

MAJLIS BAYONI

(Протокол)

Официальный документ, регистрирующий выступления участников собраний, заседаний и других, а также их постановления.

Оно может быть кратким (повестка дня, фамилии докладчика и выступавших в прениях, постановление) и полным (приводятся все высказывания участников).

Необходимыми частями протокола являются:

1. Наименование организации, учреждения.
2. Заглавие (наименование совещающегося органа или собрания).
3. Наименование документа (Протокол).
4. Дата.
5. Номер.
6. Место собрания.
7. Регистрация утверждения (при необходимости).
8. Фамилии председателя и секретаря.
9. Текст:
 - список или число участников;
 - повестка дня;
 - заслушали;
 - выступили;
 - постановили.
10. Приложения (если имеются).
11. Подписи.

Протокол оформляется по данной схеме:

MAJLIS BAYONI

Sana.

Tashkilot nomi		
Joyi.		
Rais.		
Kotib.		
Qatnashdilar:		
Kun tartibi:		
1.		
2.		
ESHITILDI:		
Ma'ruzachi ism-familiyasi (ma'ruza ilova qilinadi).		
SO'ZGA CHIQDILAR:		
So'zga chiquvchilar ism-familiyasi - ...		
QAROR QILINDI:		
2. ESHITILDI:		
Ma'ruzachi ism-familiyasi (ma'ruza ilova qilinadi)		
SO'ZGA CHIQDILAR:		
So'zga chiquvchilar ism-familiyasi - ...		
QAROR QILINDI:		
3. ESHITILDI:		
Ma'ruzachi ism-familiyasi (ma'ruza ilova qilinadi)		
SO'ZGA CHIQDILAR:		
So'zga chiquvchilar ism-familiyasi - ...		
QAROR QILINDI:		
Rais	Imzo	I.Sh.Familiyasi
Kotib	Imzo	I.Sh.Familiyasi

MAJLIS BAYONIDAN KO'CHIRMA

(Выписка из протокола)

При необходимости оформляются выписки из постановлений, принятых в ходе заседаний. Выписка из протокола заверяется подписями.

Выписка протокола состоит из следующих основных частей:

1. Наименование организации, учреждения.
2. Наименование документа (Выписка из протокола).
3. Дата (дата заседания).
4. Условный номер.
5. Место оформления выписки из протокола.
6. Текст:
 - повестка дня;
 - заслушали;
 - постановили;
7. Подписи.
8. Пометка о заверении выписки.

Иногда в выписке из протокола приводятся фамилии или число участников заседания, а также выступавших в прениях, что является нецелесообразным.

В тексте выписки приводится лишь часть, которая должна быть доведена до лица или учреждения. Если было рассмотрено несколько вопросов, то приводится лишь постановление по нужному вопросу.

Части выписки из протокола размещаются следующим образом:

Tashkilot nomi MAJLIS BAYONIDAN KO'CHIRMA		
Sana.		
Joyi.		
3.Kun tartibi:		
3.ESHITILDI:		
Ma'ruzachi ism-familiyasi (ma'ruzaning qisqa bayoni).		
3.QAROR QILINDI:		
Rais	Imzo	I.Sh.Familiyasi
Kotib	Imzo	I.Sh.Familiyasi

O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi
Nizomiy nomidagi TDPU ilmiy kengashining 11-raqamli

**MAJLIS BAYONIDAN
KO'CHIRMA**

2011.21.04

Toshkent shahri.

Kun tartibi:

3. "Tilshunoslik atamalarining izohli lug'ati" kitobini nashrga tavsiya etish
Z.Mirholiqov axboroti.

3. Eshitildi:

Z.Mirholiqov kengash a'zolarini "Tilshunoslik atamalarining izohli lug'ati" bilan batafsil tanishtirdi. Ushbu lug'at 3000 so'zni qamraganligi, ularning har biri bugungi kun talablari darajasida izohlanganini aytib o'tdi.

3. Qaror qilindi:

1. "Tilshunoslik atamalarining izohli lug'ati" kitobi nashrga tavsiya etilsin.
2. Mas'ul muharrir etib filologiya fanlari doktori S. Ashirboyev tasdiqlansin.

Rais

(imzo)

B.Qodirov

Kotib

(imzo)

Q.Safoyev

MUNDARIJA

1-MAVZU.	Til-ma'naviyat ko'zgusi. Nutq tovushlari. Lotin yozuviga asoslangan yangi Alifbo va imlo qoidalari	3
2-MAVZU.	O'zbekiston - yagona vatan. Agglyutinatsiya va fleksiya, Sodda, qo'shma, juft so'zlar.....	12
3-MAVZU.	Universitetim bilan faxrlanaman. Leksik qatlamlar. Antonim, sinonim, omonim.....	17
4-MAVZU.	Inson va jamiyat. Konstitutsiya. Frazologizmlar	23
5-MAVZU.	Milliy qadriyatlar e'zosi. Sifat va ravish.....	28
6-MAVZU.	Tarix va zamonamiz. Otga xos grammatik kategoriyalar.....	36
7-MAVZU.	Adabiyot-ma'naviyat o'chog'i. Aniq va taxminiy miqdorning ifodalanishi.....	42
8-MAVZU.	O'zbek san'ati ustalari. Olmosh.....	49
9-MAVZU.	Salomatliging o'z qo'lingda. Fe'l nisbatlari va fe'l zamonlari.....	56
10-MAVZU.	Kelajak yoshlar qo'lida. Yordamchi so'zlar.....	64
11-MAVZU.	Yetuk mutaxassis bo'laman. Sintaktik aloqa va uning turlari. Gapda so'z tartibi.....	71
12-MAVZU.	Tabiat va inson. Ergashgan qo'shma gaplar.....	77
13-MAVZU.	Hayot mening tasavvurimda. Ko'chirma va o'zlashtirma gaplar.....	83
14-MAVZU.	Turmush urinishlari. Fe'l mayllari va shakllari. Ravishdosh.....	88
15-MAVZU.	Qahramonlar unutilmaydi. Nutq uslublari.....	94
Qo'shimcha o'qish uchun matnlar		
Sohaga oid matnlar		
Ish qog'ozlari		